

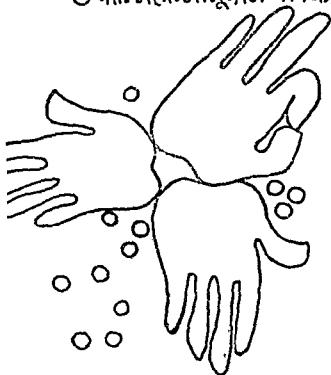
~~वात वेदाणां~~

(राजस्थानी कहाणिया)

क कविता प्रकाशन, बीकानेर

वात वेदाणी

० सा. महो. जानूनाम भंभकर्ता

© मा० मनी० नानुराम संस्कृता

प्राप्त बायीम दिविमा मात्र

महदरण, 1991

प्रकाशक बबिता प्रकाशन, लेलासादा, बाबापेर (गज)
लापोलापो विद्याम घाट विष्णु माहदरा, टिपती 32

VAT VAIDANA (Short Stories)

By NANURAM SANSKARTA @ Rs

निरख-परख

बड़ी खुशी की बात है कि राजस्थानी भाषा का स्याणा पुराणा बृद्ध कथाणीकार साहित्य महोपाध्याय श्री नानूराम सस्कर्ता की भूमि लिखी कथाया की पोथी 'बात बदाणा' मिली। बाकी बचाई, घणो भ्राष्टी दाय आई। समाज बोधारी गुलाबी कथाया का सरस-सुवादला, खट्ट मीठा सफेद दाणा मन मुफीद रच्यो-पच्यो। भाषा साहित्य की बधोतरी दरसाव हरख उपज्यो। पोथी सरळ हेन मिमता साथै लोक भाषा रै ऊँठे महनब नै उजाले।

श्री सस्कर्ता जी सैइक्कडू कथाया लिखी है। पण इण पोथी में पुराणा की, इतिहास की, राजनीति तथा मिनख समाज रै मुख दुख की कथाया माडी ओपाई है। धर्म ईमान, सर्म बडो बलवान, भर भापू ट, मजाबियो माणस, मूळी की गूग सुहागरासो, गाव की लारली बात, गुरु-वैरागी, गांवावू इलाज, भर्ल मरले की चुघरै इत्याद कथाणी-दाणा जोख लुभाणा भावै जचै, धरा पुराण भर कूड साच दो कथाया सरगल सराबोर इधरै रंग व्यंग तणी है। श्री सस्कर्ता गाव में बसै, अणछया सदम खोजै-लिखै। गावा की भीतरी समस्यावा का समाधान जाणै-पिछाणै। नीत-मुरजादा रीन प्रथावा तथा गाव मिनखापै रै मोलाकण म पूरी आस्था प्रगटावै। बयू कै इणा री लिखणो सदा मू गावावू रघो है, जवो राजस्थानी लोक जीवन की सापडत सीबी उघाडणो चावै। शहरी

लोगा नै, बाहरी बख़ाण भावै नी भावै पण हीयै कमती समझ दूकै बैठै ।
 राजस्थान री निजू कहाणी परम्परा नै सस्कृती जी तो सागी डब लिया
 वगै-ढोवै । गाँवा रा लू ठा हादसाँ हसै रीझै । वै कवै—“गाँवा नै जाण्या
 बिना शहरी लोगा रो जीनयो कठै ?” इधै बात मे म्हारी जोख-परख
 सस्कृती जी नै घणैमान बधाई भरपै । बूढा रै लिखणै भोज् बरकत बधे-
 सवै, मालिक सू या ही चाबना करी जावै ।

(दिपावली-2043) जयपुर

लक्ष्मी कुमारी चूण्डावत

विगत

पचटा परिच	9
मम वरी बलवान	13
लिछमी अर भूयाजी	19
धरम इमान	23
गुरु जर वरागी	30
उट दाट	36
व्हट माच	40
गाव री तारनी बात	45
मजाकियो मिनख	50
मदकमावू	57
भर भाघूट	64
लक्कडवग्घो	70
सुहागरासो	76
मूळी री गूग	82
अग्नेजी अनुष्ठान	89
भल्ल मल्ल री चुधरै	94
धरा पुराण	101
गावाव इलाज	107

सारा विद्वाना बताया है कि लोक कथा से ससू बड़ो उत्स भारतवर्ष है। कहानी से मूल तत्व विश्व साहित्य से पुराण ग्रंथ रिंगवेद से स्तुत्या से रूप में मिले। भाषा साहित्य से विद्यानिया, अग्नेजा अर दूजा-दूजा साहित्य किया इ याद लोग इयै कैगाट नै खरी करी मोहर छाप मानी है। बफो तो यो तथ्य ही सिद्ध कर दियो कि ससार से लाक का'ण्या से मूल स्थान भारत है अर उवै काण्या बठै सूपछ सार चराचरत या खुलक मुलक में फैली है। उणा तो जावण से सग रास्ना ही लिख बताया है।

इतिहास, रामायण, अत्रदान अर जातक कथाया से अठै थैड'र दिग, ठळै गळै तथा खिड-नजै। गुणाघट से 'वृहत्कथा', पचतय एव हितापदेश में नीति शिक्षा आद मनोरंजन प्रधान का ण्या है, जबा सूं सार ससार में कहानी मडार भरीज्या है। जूनी का'ण्या से वेग-बहाव व्यजना प्रधान रूपका, रयात माण बारजा, चिलत चतराया तथा बानावरण से प्रधानता वगैर हवोळा मू उछळनो उफणतो बग्या है। भारत से साहित्य में कहानी से अखी (जीवत) उण्यारो भूखद रायमयमी जैडा असह्य लाक्षणिक सवादां, रिसि मुनियां, गुरू-विद्वाना र बखान—भ्यास्यावा तथा गीता से प्रवचनों में जोयो जा सक। पण घतमान कहानी से स्यातनायो हम्मै उनीमयो सताणी सूं सर हूयो मानीज। उवै में साध्यै लिख्यै समस्त पुराण साहित्य में अही का ण्या मिली है, जिना में साहित्य से मोवळी मारी चाम बास'र चतराई से अडूहो उजाम विवै चमकै। इणी कहानी प्रकाश में राजस्थान से योगदान से गूं मिर रयो है, सो राजस्थानी भाषा से कहानीबारा अर पदनिदा प्रेमिया न आगर प्रदेग से प्राचीन कथावा से ताणा-बाणा कदो नीं भुनाणा चाय। प्राचीन बातावरण र रूपों से तार-नागा अर घटन से सपाई छिब तथा पाटा-पीठ नांवबरी न गुणाय र कोई ना मजावा गमाया। दग बाळ में दग दीनै, बाळ जयै। जुग प्रभाव पुहो। नूद कदा दगपुवा वरना स्यायो, गुणा-भुनायो। पग बिना कदा परमारा अर बिना पण्णा से कहानी ना मगीटा मिला।

मठ बग'णी कहने अर मिमण से परमारा मनी जूनी है। कहानी सर बरग से कादग, अघूरी नी छाडग से जयका तथा बरगन-बताग जग मबगन गगन गयो नुदया चारै। भंरूक मातर पाटन र मामन

वरण अर घटना र पगा पौचो । हिन्दो कहाणी रो पैल भलाई कोई, अगेजी अर बगला री गल्प सू मानो पण राजस्थानी कहाणी साहित्य तो आपरी मदीनी नै निजू गुरू सम्पदा है ।

कहाणी नै केई जणा आपणी नही, शॉट स्टोरी या गल्प माण लिखै गिणै । वै लिखार इणी दो ओपरा नावा रा लेखण व अनुवाद करता मावै नही पार्ट पोमावै अर पळे । कीरै सारै ? घर खीर साहित्य री कढी करै तो कर । भीडरी खुशी, साहित्य बघै, भलाई लिखो । दरसन जाग राजस्थानी र कहाणी देवरै, सिध दवार दरूजै आग गल्प स्टोरी रै गलत चयण-वाकरा डगगळिया मे घूड फूस रळाय'र सदोनी कथावात कळा नै जडा मूळ सू जळा देवण रो भरम दम्भ भरै । आज री मुडदी तालीम रै थोथ मोथे जोर, आपनै साबित करणै खातर ठाळा वणाय'र सगलो जुग बोध ओढै । पुराणा प्रयोजना मार्ये गौजिये घाल्ये ग्रामर ग्यान, रोमास भावना अर आगल भाषा-साहित्य सास्तर रै पग फेरै रेणका री रेत वणावता टीखै । एक मनोरंजन री प्रधानता रो प्राचीन चलणसार सिक्को काकड बघ, खडहर मद गद मच्चो खडधो है । सस्कृति माण, कारी-कुटको चेपा साधो करघा राखा । रयात जात, देश री घात, नीव तामून वण्यो रेव तो चोखो काम हवै । पग तो पूरा लागण दयै नही, कूड-वसर रो अम्हर हर वखत खिडावै बखेरै ।

धिग्यानी वाता, विरादरी रा नेम तथा वणावटी करम मरम रा कबाडिया बाथ सै जणा समझै । धिगाडिया पच ना वणो, पळगोड तक-वाद रो पढीक मार्ये ठाया मत फिरा । हाफेई बाई पूछ लेसो । वधणदधो हरेक रो माण-लाम, सै न टाबर ज्यू थपथपाई रीत ना टाळो । तीखा हो, निमळा नै क्यू तडाछो ? अणभणिया पखेदवा ज्यू उडणदधो सुख-सुख गिगण पथ, पण था आप आणद सू मल्लाई रै मोटै रथ बँटा कृष्ण निहारो उणा रो चढण गिगरथ । पैलोडी पीडी आळा न गाँदाङ्ग इतिहासी रूप वणन रजै, कोई अणगढ टोळ मेलै, माटी रंग लगावै—सजाव तो सीमट बजरी र पडपच क्यू रेत राग, रंग रंग रंग लगावो ? रैचणदधो सहरी वाजा अर सागा, गावणदधो गीत तथा भजन, साहितिया मुहणै खेता म तीखी मृगिणी रंग रंग रंग

णिया अगुवा नै लाघडा लघणदघो । दुखी अर मन मरियोडा तथा कोरो
 मिनख नाव घरावणिया साथै बैठण-उठण रो मेल मिलाप करणदघो हम्मै
 तो । भखावटै री कुदरती वेळा मे भरतै इमरत रा छेकडला दो च्यार
 गुटकिया लेवणा चावा । रोही रा महकता फूल पानडा, ज्होडा-सरावरा
 रै दूधियै जळ तथा दडाछट भाजत वेग वाय साथै म्हारी काय जिनडी नै
 बेयाग तिरती वगणदघो । तिवकडम, दरबजाळ तथा लूठाई जस नै जह
 भालेचालो, कुण खोस पालै ? पण कीरी फकीरी फाकामस्ती मौज नै
 प्रगतिवाद रै फरेव म क्यू कचोवो फमावो ? जावणदघो रसातळ मे कोई
 जावै तो थारो काई खावै ? क्यू हान चून राईमीरी लगावा ? बे तो
 ऊचा मठधारी हो—जठै लोक लाज, लोक घरम इत्याद पाप पुण्य ही नी
 पाँच सकै । कूड कथण, छळगारी नूत अर मदद सैजोग उच्छाव रा घोषा
 भरोसा रो भार म्हा माथै मत लादो । अनोखै चिमत्कार बिना काला
 भखणा अर सर खपाणो खारो आक लागै ।

पण लोक-चावणा ! मिनख री जलमजात सायण, आयण दिनगै
 नानी दादी अर ढाढी डोल्या सू सुणी गुणी आठू वाण एक स्यात नी छूटै ।
 वरै रै लाम खूटै टगग्या । 'चाह जठ राह, भलग्या उळभग्या । जकडि-
 योडा चढा-ऊतरा, हाफळा मारा । कोई वाचै ना वाचै, साचै विसवास
 तरळो करा । विद्वाना री तेज तुरसाई लखा तोखिया राखा । पण पाणा
 पथ्या रा खोटा तुरा खुरी नी भाला । पोथी लेय र वणा सामे जास्या तो
 पतबो नी चास्या, अळगलै उर अरपण कर आस्या । चावै सो साख राख
 देखा—कहाणी खडियो सळियो वातो हू । सो, नैदै छपी अर घणी सारो
 लिखियोडी है । पर हम्मै हाथा जाडी रो कार है, नूई कहाणी म म्हारी
 सामी पडी हार है तथा भेंट भाव से दाडिम-अनार री आ 'वात वेदाणा'
 मनवार है । इण मे गावा र मुख दुख री अनुमूत्या साहित्यामी चेस्टावा
 अर हेत मिमताळी सीख चेतणावा नै दिल खोल'र लिखी भाषी है ।
 जबान मीठापो कमती होसी, पण हिडदै री ऊडी सवेदणा सू सरगळ
 डम्बाडोळ है । प्यारा जी पाठक इण रै साचै मिनखायै रै दरसणा स प्रसण
 होमी तो निस्तै म्हारो कल्याण हो जासी ।

—लेखक

समै बडो बलवान

बटखाना कुल बीडा मकोडा ज्यू बघ्या अर अडभिडर आगीनै गया । पाप ऊपड्या, भोड भपोड पसरद्या अर मतवाला जादव दारू रै जोर बापसरी री राड नूं मरघा नीबड्या । छेकड आत्म गिलाणी अर भरपूर उदासी रै सणक मणक सोपै अपवाद अवसाद री लाय भळ्ळा मे माटा मनखा ही तुरडीजग्या । राजा त्रिस्ण रया न कोई दाऊ । द्वारिका डरी-मरी अर जठजळाकार बणी-तणी खाऊं खाऊं करबा लागी । राण्या, कुल बटुवा समस्त लोकी अर आखी जीया जूण विसविला उठी । भाजता न्हासता कडूबा आप अपरा भेडा तबया । सूर वीरा री सरणा सभाळी । सैसू लूठो उबारणिमो अर अलौकी मिनखपणो त्रिस्ण रा हा सो ही गया । हम्मै लागा उणा र सागडद साथी अरजण नै बलायो अरबतायो के- 'दवा-राजमा री नया बिदवै वश मिरी त्रिस्ण र रावळै री मिनखा बायरी बिलखी अकली महिनावा छोळा रोळा सू कापती डिडावती कळप कुडै है ।'

समंदर रै पाणी रो हवोळो दूर सू फलता आवतो सुण्यो अर समरथ जन आप आपरो जावतो करणै दूक्या । उवै मोकै उडव रै बलावै मुजब वीर अरजण द्वारका आय र राजराण्या कुवराण्या नै सारो माल मत्ता समेत रथ बैल्या म बिठाय'र हथनापुर ले टुरघा । आग उवा नै सामी षोडी जातरा सारू बीहड वन भारगा म लुटेरा आभीर, जाट, भाट इत्याद मोकळा तस्कर डाकुवा रा छोटा मोटा अणगिणत टोळा मिल्या । वै आखा, वीर-भादर अरजण रै आहा बारकर फिरग्या अर उवैरै सरणारथी रथ-

घोड़ा तथा हाथ्या नै घेरा परा ऊभ सड़ा हुआ । सगळा घन, आमूखण अर
 कुवराण्या वराण्या नै हठ पैदल करणें खातर सोस ले जावण रो आपरो
 सदीनो कीतो बताया । अरजण नै दकाल मारी अर दीवतें द्रिच क्या के—
 “दळ रा सारा रथ घोड़ा हाथी, माल मत्ता साथी, अन्तर-सन्तर, गैणा-
 गा ना, हीरा पना, वनक माणक, अमोलख सागवा-पीटा, गोडवा गलेचा,
 वचनकारी-लोटा, रेशमी तम्बू चढोवा, भेवा मिष्ठान, तेल पलल वगैर
 वषका धन वभव आखो म्हानें मुळावो । पछ दीता तिणा घाल'र मुखिया
 जणो हाथ जोड र म्हार सागें वगो आगे आयर म्हा आभोर जात सुतारें
 बुळपत सू प्राणदान मागताग, भाग जोग सू मिलजावें तो वा खाली आपरो
 प्यारोजी-जोर लिया तडी लगा जावो । नी तो अकड कर दयाला पाधरी,
 म्हारो यो सकड हूकम हे ।” या बात सुणो, जद अरजण रो जाग्यारा डारा
 लाल हुग्या । काळो खोखीनर साप सो सूनायो फुकाया । बोल्या—“अरे
 हुम्त नोगा आ काई जबान काढो म्हारें सायें राज घराण रो राण्या कुवराण्या
 है । पणथे मनै जाणो कोनी दीसो ? आळखो तो सरी गाडीव धारी अरजण
 हू , नठे इसी जबान काढी तो जीभ तालव ही नी नाडवें मू खीच'र बारें
 बाडद्यूला । बोली दूजी चूक करी तो चौकाळा गिटा नाखूतो । हम्मै थारो
 जाण मूळियो आयोडा है । मूढा मोठा चावळा रें माफक घुळजा गळ्या
 लिया फिरोला ? जाणा कनी ? म्हारो ।” अरजण रो बात बाटर बीचाल
 ही उवें सारा जणा हसीरा फुवारा सा छोटता बोल्या—“अरे ! तू अरजण
 है या थोथो घूल गरजण-अकारो हम्मै ठा लाग जासी । नही तो रथ तू हठे
 आय र भटपट गऊ वणज्या अर साथ वाळी केसर वरणी, गज गहणी,
 ऊजळदती मिजाजण दारावा, फूठरी फररी चीतालकी सुहागण्या सोन-
 वरगो डील धारणी, देवा रो परीसी दीदारू रूप धारणी, चाद मुखडारी
 भलेरी जळे रो चादणी फैलावणी, मुळक महक मानखा खेलावणी नख
 लगाया खून आवें अडी फूल जेडी कोमळ कापाळी मनोहारी माण माथवा
 पावणी अमी हलाहल रस सुजस लोमणा-नख सिख मिणगारा दब लदी,
 पुस्व वास सुगंध जिसडी घडकरी गुमानण मद भरी थारी कयी अत-
 पुरवासणी सुरगी कुळ बहुवा चवल मानेतण सोहणी राजकुवारिया
 इत्याद सग गौरवया म्हानें सटकैस सूप रजल्द मना जावा—नी दो ग्यारें,

नहीं ता खोपड़ी तोड़ दी जावैली तम्हारी तुरन्त ओपरी लाठचा सू ।”

“अरे नालायक धाड़वी नरो ! म्हारै सामणै सू उलात्तर जाय'र वळो मरा । म्हारै सिर भळे क्यू पाप काळूठो चाडो ? हाय रे नीच बद-मासो ! जीवणै सू धापग्या लागो । जद ही तो अन सू आतरो घालो अर कनै आयर म्हारै सू अड'र चालो । मूढ़ा खूडा रावण रा सा बणा देवूलो । मार्य थारै कडालिया बाघ्योडा नी दीसै, भळे ही खुल्ला खेलो हो ? मरो नाव पार्य, हथनापुर रो अमीर-इन्द्रप्रस्थ रो घणी । आखी दुनिया साखी भरै । बापडा गेलै वगता विणजारा सार्या नै ये लूट'र हिल्लोडा हवोला ? हरेक हथियार चलावण म ससार आघूतो हू । म्हारै गाडीव रो गुण-गाथा सू ये ओजू अजाण हो, जक रा साण चदधा तीखा वाण समस्त चराचर म अटाळ काळ-क्काळ गिणी ज ! उबै सू तकडबध सूरवीर भूपत भादर खाया, जका रा धरण मार्य लोटग्या बळी माथा । छाती ताई लोही भरी सरिता मे झुलाया । दम रा हजारो भीखम, करण, जेदरय सा करडा अडक अममानी नरेसा नै म्है हराया सागी अरजण हू । हुकम था वाही रो देवाळ लेवाळ, मन्त्रकारी जिनडी नासणो कूर धनुरधर वाजू । अरे खरो कूकरो ! ये म्हारै सू परिया आपरा'र डाको मारा । अरजण भले सताडै—अधम माणसा । म्हारै सू क्यू कुबध कमावा ? अँ अत-पुर रो गुणसोल ओरता जका रै सूरज दरसणा रो ही टोटो हो । सेग द्वारकाधीस क्रिमण रा धरम सख्या, बेटया तथा वेटा-पोता अर कुटम्ब्या रो बहुवा हँ । इणा रा सीळोत्र तक्का सभाव, वेजोड ग्यान जान, दक्या-म्हा देव्या रो सरव पूज पुण्य नाव मासक सिरि क्रिमण सरव धान-मुकान प्रचलित, जक न ये वन कुटिया कुजीव के जाणो ? कुरुक्षेत्र जुद्ध मे उणा साखी हाथा, जुग-जुग रो रीत मुरजादावा भाग'र सत्रा रो चतुरगणी-अट्टारै अखोणी पौत्र नै परा पौडाई । म्हा पाण्डु पुत्रा रा आघमाण करघो अर गयो राज, पूठो दरायो । या सारो काम जगत पूज सिरि क्रिमण रा ही थो । गळ्या रो रखाळो, करम जोग रो अवधू जोगी अध्यात्म आशीवाळ तथा मरण आयोदा रो पर हिनकारी सालोणी अडो हुँतो । उणी ग्यानी ध्यानी, स्याभिमा'नी सिरि क्रिमण रो मडी पर लिहमी अर धरम बहना बटपा, पोता अर बाधु-बाधवा रो बहुश आद भेळो है । आज आखी भागहोणी

बणी पाख कटी री भात अघ जग, सगवग नणा नीर बुबाव है । आपसरी
 री कटबड, राड भोड म दाहू पी पियर सारा जादव मरग्याजको सोक
 भूलगी, पण सिरि त्रिष्ण भगवान आणद घण, राजावा रो राजेस्वर, सता
 महता मन ब्हालो, दव नरा रुखाला, आत्मग्यानी जीव, हम्मैं बैकुठवास
 रमण करण, घरण सू चरण चक अमरा सग ऊचो वा सिधा गयो । उबो
 दुख माड री धूणी ज्यू इया महिलावा रैं हिवडा म धुखें तालैं है । क्यूके
 हण री रावती जगत जूण रो अेक माटा मानखो विलीण हुग्यो । मरघट
 ज्यू मथरा, दाभती मी द्वारका, जिकोलडी मुजा पाथ, भो भरघा परिजण
 अर बलदाऊ आथ-यें रो तो कठैई पत्तो बुडबुडो ही नों चाल्यो । पण एक
 रात पूरें कोप सू समदर वघ आयो । परबत री चट्टाणा सो उवैरी ऊची
 तरगा, उमडी अर पुरा-नगरा गढ-नगरा रा गढ कोट, महल माळिया,
 हाट-बाजर अर हर जीव जगम नै मगम जोड लिपटाय'र अडड गडड
 भडड गाजती भाजती परळ मचावती परी वघ रयी । 'गतस्य सोचन
 नास्ति धीती सो गई । पण म्हैं अरजण ओजू जीवू भलोक ? वै ही मुजा
 अर वो ही गाडीव, त्रिष्ण नी तो काई हवें ? पाथ तो सागो हूँ । अरे नीच
 तस्वरों खरो । म्हारें रास्तें सू आघडा गिडो रिडो पिडो । म्हैं या जैडी
 छोटी जगळी जात-जूण माथ, हाथ उठाणो नी चावू । या नै मारणें री
 टक्कर नी, टीको लेणो है । जावो छोडू, खावो-कमावो, म्हार हाथ सू
 कुमौत क्यू मरो ?" घाडवी बाल्या—तू अरजण, खरजण कुई हवा-म्हानें
 बाईं मुतळब ? पण लाय रो पावणो क्या वण ? सिधा रैं वन किसो
 सनेसा भाळ ? अठें आभीरजात सुता रो जनपद नेतर है । इंदर प्रस्य
 हथनापुर, द्वारका अर त्रिष्ण, मथरा री वरडी वाता अठें जात्रक नी
 चालैंतो । गाडीव रैं रोव री जस्त नहीं । म्ह तो धारें नलरी कैवा हा ।
 रथ सू हठ आज्या म्हारें आगें उवाण पगा होयर म्हारें साग, जवो चाला
 अठें रैं अघपत वन । उव ही धनै जीवणदान बबम सक । बार साम सारा
 रतन जवाहर, गणा गाभा, जुवान राण्या बुवराण्या कचण कामण्या, सा
 बी म्हान उव वस्तुवा समळादया । बी भल बुर सार समरु है तो म्हारो
 क्यो मान, नहीं ता अवार घडी आघ घडी म आभीर जातारा जया,
 टाटिया रा छता सा चिमट चूय खाजावना । मोटा मोटा टुडगरा, टाड

तथा तक्कडबध टाडूर, लटूर रा लेंटूर आवैला । बं आपरं घुतका, बरगा तडा खोटणा अर भाठा दगडा सू भोडका भान ताखैला । हाडका भिगर-भिगत कीचरडो काड देवैला । पछ बात काई ताबै खावैली नही । थारै जीव री खैर चावै तो आखी माल मत्ता देय'र हथनापुर द्वारिका जठे जवै, अठे सू सावत हाड गोडा लिया होळे सै कडज्या ।" अरजण रै भावगी वणगी करे ता सफा जोजरो काई करै ?

बोल्हो—“आ के आफन ! आफनाब माथै बादळा रो घेरो । आभीरा अर जात सुवता रा टिट्टी दळ उमडथा आ पौंच्या है । रुको ! रुको ! गाडीव भूलाओ । म्है अरजण कहे सगळा रा सिर छेदण । पण ओह, भारी भो ! या काई बीतै ? हम्मै ठा लागै, घामडी चरमरावै, चेतो वापरै है । गाडीव तो समै ही नही ! पग घूज, हाथ कांपै ! इत्तो भार कया बघग्यो ? घनख बाण हैठ पडै । खैर ! नीच डाकुवो देखो—उवो रथ रणबास रो है, जक म घण मातण राण्या विराजै । राजवश री ऐन-कानून, उठी नै मत जावो । मारजा जावोला ' म्है उणा रो रुखालो, काई भालो ? या आखा न पोडा देवूलो । पण काळजै मे लाट जपडै । मरीर छ महीणा रै तावले रो सो सूनो, तिछाळा आवै । नास खुलगी साम बघग्यो जाणो रक्त रो पाणी वणग्यो । डील निरजीव माटी रो ठिरडो जमग्यो । हूँणी रा पावडा है, चायै ऊँचला देव दाना सग, सस आख्या सू अरजण री निपुसकता निहारो । लिलाड माथै पसेवरा छाळिया खुलग्या, आया सू आसू चीमरा चालग्या । पाय आज जीवतो ही मरग्यो, लार ता लहास ऊबरी है, खाली साड पडी है । हाथ रे ! अँ तो धक्का घूम करता तथा गळ गोता देंवता ले चाल्या बापडी अमीरसुगावडया नै । अरे नाई ! घोडी ता राजवस री आवरू राखा, मरद होय'र सुगाया माथै हाथ उठाया । इया धोरता नै नही, मन गाळी घाल रले जावा । गुलामी री तरा थारा सारो हीडो टोबना जी सू जित्तै—जी सू बरता रै सू । बदेई म्है दुरजोषण नै नौबर नी राटयो, पण थारो सेवक वण र रैवूला करणा करो । म्हारी नामवरी नै बन्नाम मत करो । आभीर इघचारया ! पैसा मनै मार नावो, पछे म्हारे मितर सिरीत्रिष्ण री असाह-अभागी, नेवली औरता रो घोसा-ठरडो पळा सकी । पण म्हारी आख्या फोडे बिना

धिगाने इया राण्या ने खव्या-नाण्या ले जावो, बाहु टूटग्या अर भाग फूटग्या म्हारा तो ! धरम-करम सग पियाळा जा घस्या पूग्या । बतावो तो कोई म्है हथनापुर जाय'र सिरी धमराज ने कोई बता वूला ? बै पूछेला क्रिष्णरो रणवास कठ आवै ? जद म्है पाछो कैवूला ? भीम, नकुल, द्रौपदी, सुभद्रा, बधु बाधव पुरवासी अर स्याणो लुगाया मेरी मैमा मान फूल बरसावण ने अडोकै है । हाय ! म्है हम्में बठै कदमकाळ ही जावू नही ! जीवत जी म्हारो काळो मूढो कुण देखैला ? अभागो पाथ मरग्यो, पण मौत जोजू आरै अूभी दीम । भीखम, द्रोण, अधिरथ सुवन से गया बैकुण्ठ वास, खाली म्है रयो पापी, या कुलखणो दिन देखण अर वस मायं कळक चादण खातर ! पर लाचारी म्हारी कान करो, जस भोम रा देवाळ सखा क्रिष्ण अर नमा खमा सिकारो ! घारी लाज आज म्हार मुरापे रळी गई गुजरी ! दुष्ट आभीरा रै इनाकै मे मेरो खत्रीपणो खतम हुग्यो । '

वन माहै लाय लागी हबड हलोळा झाळा उठी अर सारा जीव जत, भो भरिया भाज छूट्या । सूर विसूज्यो, परळ माची जर रावा-कूका होय ! हाय हुया ! क्या काय क्या—

दिन पळट्या, दसा पळटी, पळट्या हाय क बाण ।

काबा लूटी गापिका, बै अरजण बै बाण ॥

अकर स लिछमी जी नै इयै पूजन ओसर माथे बाठ अर गरीबी रो देवी भूवाजी (भूख दावरी) जा टकरधा । उवा भूवाजी नै चिडावन रो साची । बोल्या “भूवाजी काई भुवाळी खावता डालो ? था सू तो दोन-दुबला का डरै नो । वै ता अया ही दिवाळी रा माल बूडावै । कीसू ही बुधारा पुधारा करो, भला ही माय भडावो, पण धार वै कदाच सिर नी नवावै । म्हारा तो घनवत म्हा सू सागीडा राजी है—कोड करै गुण गावै । यें ता दूबळा माथे कोरो दळदर लिखावो ।”

भूवाजी डोळा काढर बडबया । नौ नाहर वारै चीत्ता वण'र गडबया । बोल्या “म्है तो कैया रा गोडा टिका दिया । धारला बडा बडा भाग्या, स्याणा अर दानवीरा न म्है घणी धार भीख मगाय'र छोडी है । केइ प्रीम रामार्या मरग्या है ।”

लिछमी जी बोल्या—“तो काई भलो काज करघो ? आज रा लाग घाने रडकारी गाळया ठाकै । थाडा म्हारा ही बुछब पूजन जोवो चाला आगलै नगर म चाला ।’ इत्तो कैय र दोनू जण्या आगी न वहीर हुई अर नगर सठ रै ढूकी । सेठ लिछमी जी पधारण री अडोक मे पाठ पूजा कर रया हा । दोनू दब्या न हवेली री पेडया चढता दख'र खुसी हुयो, साभेळै चात्या । नरोसा बघ्यो हाय जोडया अर दडवत प्रणाम करघो । पण धायर चरणामन ली'हो । लिछमीजी रो रूप जाणर कयो, “दोनू देया आज नलाही म्हा धरा पधारिया । वारणा तेवू बारम्बार धोक देवू ।’

बाणिय न लटका करतो जोय'र लिछमी जी न उव सू अक तमासो करण री बात सूभी, अूकळी । पण भोळी भूवा कोतव नी समझी । लिछमी जी बात्या —‘सेठ! म्है दोनू देया यारी पूजा सू प्रसण होय र गनै बगती हवेली आई हा । हम्मै जठ जम'र रैस्या अर मोकळा लाभ फळ देन्या । पण सेठ पैला म्हारळा राडो मिटा । ठीकसर सुणले, क्या नैण जो म्हारे साथे आई है केव— वळ बुद्धि अर आवरु मे म्है मोटी हू, तथा म्है नुद कवू म्है मोटी हू । पण म्हा दोनूवा म बडी कुणसी है ? जकी मही बात धनै बसाणी पडसी ।

सेठ-जीव म जाण्यो के हमकै कुराणी हुई । पण अपरला दात दिखाय'र बोल्या “कल्याणी! धारो यो भोड तो मिनटा म सलटा मिटा देसू, पण

આપ મ્હારે ઘરા ઓપો ! ચેં મલા ઘરા રી ધીરા-દેવ્યા દીઠા । ગૈળ ગામૈ અર વેસ વાનૈ એક રગ હો ! મ્હારા હી ભાગ બુપડગ્યા । હમ્મૈં એકર વિરાજોં લિછમી જી બોલ્યા—“મ્હારા યો ફિતા” યા પૈના નિબટાવો જણા બૈઠા ।” સેઠ સુગર મન મન મે તો ઘણો ધવ્વડાયો । પળ અપરતા મના સૂ તુરત ત્યાર હોય’ર એક અપાવ વાઢયો ।

બોલ્યો—“ભગવત્યા ! થે દોનૂ એક’ર મ્હારૈં સૂ અઢગા પાચ ચ્યાર પાવડા ચાલ’ર જાવો અર વયા હી વરાવર ચાલ’ર પાછા મ્હાર સામે આવો । મ્હૈં ધારી ચાલ જોવૂલા અર છોટી વડી ફૂઠરી ચાલ ભેદ રી જાચ સૂ સાચેતો નતીજો દવૂલા ।” લિછમી જી અર મૂવા જી (અળહૈંત કગાલી રી અધિઠાનો) દોનૂ સન સન વરાવર સડો હુઈ અર વણિક પૂત સૂ ચાલ વહીર હોળ રી ઇચ્યા ન અડીકવા લાગી । સેઠ— ‘એ એ એ ! જે ! !” કરર બાન ટુરળ રો કૈયા । દોનૂ દેવ્યા એક વરોવર મોર રા સા પજા પગલા મેલતી સુહળો ચાલ, ચાલ દી । થોડી દૂર અઢગ તાઈ પૌચ્યા, લાર સૂ સઠ હેલો કિયો ।

બોલ્યો—“દેવ્યા ! ઐયા હી સાગી ચાલ દોનૂ પાછી મુઢ’ર ચાલતી આવો, મ્હૈં દેલ રયો હૈં ।” સેઠ રૈં હેલ સાગૈં લિછમી જી અર મૂવાજી ફૂઠરા પાઢા-પાછા ફુર’ર ચાલ દિયા । સેઠ દોના રી ચાલ દેલ્હી અર મુઢક્યા । લિછમી જી રી પૂજા લગન સૂ નિર્ણાયિક વળગ્યો । બુવા ન આગીવાલ બાલતા મોલ ર ઠીક તરા પિછાળા કરગ્યો । જાળગ્યો—“ઐ તો અવસ લિછમી જી હૈ અર સાચૈં ઇયા રૈં વિરોધ મે મૂવાજી હોવળા ચાયૈં સા ઇળી ભાત સમ્માન રો બુચ્છો દેવળો પલ મે પડસી ।”

લિછમી જી રૈં બાલળ સૂ પૈલી સાગી સુર મેઠ બોલ પઢયો અર વાત નૈ મિઠાસ રી જુગતી સૂ મઠોર-ગાટર વયો—“દે-યાજી ! વયા તો યા દોનુવા રી ચાલ ચોલ્હી-અનોલ્હી હૈ અર ઉબૈં સારૂ હો થે દોનૂગ્યાન ગુળા વાજીદી હો । પળ, આપ (લિછમી જી નૈ) ભગવતી જી ઘરા આવતા આછા ઓપો અર ઐ (મૂવાજી નૈ) દેવી જી ઘર સૂ પાછા જાવતા ચોલ્હા બૂવડ । વૈયા ચાલ-ઢાલ, રૂપ રગ યા દોનુવા રો વરોવર હૈ ।”

પળ ચાલતા વલત એક ઘર મે વઢતા આછા લાગ અર દૂજા ઘર, સૂ વઢતા ચોલ્હા લાગૈં । (લિછમી આઈ મલી મૂલ ગઈ મલી) ઓ અતરા

जम्हर में है। बाकी ता दानू भाय भवानी दिखाव ओप हो।" लिखमी
 जी सेठ री चतुराई नै समझेर मन मन में हो गुण गुणाय "वाणियो वाण
 न बीसर, जे नुरगापत्त ताय। माहव स लखो करै, (ता) टक्को पइसा
 पाय। दोना र भाळ डर भो म गरा गोता खाय'र आछा फैसलो सुणाय
 है।' सेठ री जवान-जुगती अर बूढ़ी पूजा मू लिखमी जी तुच्छभाण हूया
 अर साहूबार भवै रा रुख बाज्या। ओजू हो भणी गुणी जात वही जे अर
 वाणिय री पीढ़ी री माल नी आकीजै। पुराणी परम्परा स म्हाजना री
 दखान्दखी आखँ लोक म दिवाळी री रात लिखमी जी पूतीजै। हे देवाळ
 माता। मुख भवन री धिराणी दाता। मीठी जवान जुगती बक्स'र सग
 लाग न साचा पूत बणावजो।

धरम ईमान

— १२ —

मुगलिमा बली बख्त, देस राजधानी री बात, एक बादस्या री बेटी सहनाई नाच सुप्यार जबान सरबजाण, भणी गुणी अर नाच गाण कळा-बुसल हुती । उवा दयावाण, दातार अर प्रेमी सुभाव री स्या जादी ही । आपरै बापर आन्व लूठ रगील देस राज्य भार्य आछो सासण करती अर वही बेगम रै नाच सू जाणीजती । बादस्या उवै राजकुमारी न दूजो भीलाद सू अलदा साही मोहर छापण राहो इधकार दे रारयो ।

नाच अर गाण आदमी री जलम जात जाण पिछाण, किनर-ग-धर्वा री द्रवत कळा, राग रगरी किरिया आवै सग देखनिया मुणनिया रा हिया डोल जावै । जद कदे मैफिल जमै, नसो छा जावै नाच गाण रै सभा मडपा री सिणगार, सफाई छिडकाव, फूलमाळावा, इत्त-अगरबत्या, चास-प्रकास, गलेचा गीडवा सू खूबसूरत हव । जद इयै कौसल रा रीभाळू जीव इत्ता उदात्त भातरा छूमन्द चतर वण जाव के देखत फूटराप अर गाव-णिया वजावणियों न मन धन हो नही, आपरी जिनडीताई न नौछावर कर देव ।

बेगम दाखा र दारू भू त्रिपत रती । उवा आपरी जाणकारी भू वध-की सोभरम वणवाया करती । उव मे गुलाब, अगूर अर मेवा मिष्ठान ही रळाया जाता । बेगम रात विरात राग रग रै समै कदे कद विदकती आख्या इत्तो धणो रस चोस लेवती, जक सू उवरी पीडचा धरव जाया करती । अडे मौकै दासी-बादी, सख्या सायण्या निवता हाथा बाया निर-दाल डोल नै पिलग नाख पीडावती चकी वो प्रेम-नसो पार घालती ।

फडकती मुजाबा, गळबढे दोलढी तग तरवार सडकडू सिफाई सवार, नोकर चाकर, अनुचर अर मनी-मुमाहिब, समूह रूप उबै साथै हुता। दरवारी उमरावा सू इयै राजकुमार री शान शोक्त घडी रंगत लागती ही। राजकुमार छतरसिध सहनाईरी सुवारी आवता जोई अर मारग सू सो पावडा उलात्तर घाडै सू उतर'र सडक रै एक पाखै खड्या हुमा। उबै घणियाणो री नडै आई सुवारी नै भुकर मुजरो करजो। कासीद जै बोली तथा सचिव स्या जादी नै राजकुमार वगणरी सूचना सुणाई। वेगम आपरी सुवारी बाडी रोकी, पछ एक हीरा-पना जडी डबडी मे पान रो बीडो भेज्यो तथा राजकुमार नै कवाड्या के—“म्हारी सुवारी साथै चालै अर मोवळो सोभता आणद वखेर वघारै।”

सुवारी—टुर चाली। शामखोर कुवर छतरसिध सामण मुड सनाम कियो, मोठ माण पान रो बीडो लियो अर अपूठो चाल'र धोडा अळगो खडो व्हियो। भिस्तीडा सुवारी सू भोत आग सडक माथै पाणीरो पुरसळ छिडकाव करता जावा। सईकडा वादी हाथा नागी तरवारा भळकावती, भीट भचीडा खावतीदबी वग ही। उणार काधी तीर कवाण कस्या हुता तथा सग छाती काढ्या, सोस खीच्या, उमाव भरी चाल सू मूवाळवेग भाजी राजी जा रयी। पालकी रै चौगडदै चालता अगरोखै मूढाळा खोजा सानै चादी री मूठ पकड्या अकड्या चवर मोरछळ ढुंढावै हा। दास खाम हाथा मे सोनै चादीरा मुगदर डड लिया पर हटो। परै हटो। रा नारा लगावता आग चाल रया हा। अणीमीत री दासी वादी सान री प्याल्या म जळती सुगध लिया वग ही। वेगम म्हामगेज मे वावळी हुई सोचेडो साचो निसाणो मूलगी, जकोवापडो इसार आयो स्या जादो मिकार, मायो माड्या साथो कियां बिना बतळायो आपरी फोज सू सज्या सवरयो घोडै चढयो हकारै आस चालै हो। वो दूर देस रो अमीर व्याहण रा मूखो नोकर हो, पण साही राज मरियादा कायदै सू सूको लूखा हो।

पौचणै री खबर महलायता र दरोगै न पौच चुकी। उबै आछी चळपेळ सू बुहारा भाडो अर छिडकाव करा दियो। महलायत र जक भाग मे वेगम री ताक तसरीफ होणी, उबो भवन चोखीतरा सजियोडो हो। दीवारा म रगील पच्चीकारी, पूरा लामा सीसा, कोरीज्योडी छन अर

वेगम दरवार जावने आवती तद घण ठाट माट सू बार निमरती । बा आपर साथे मोक्ळा हाजरिया मिनस लेय'र टुरती । उफाला, सिकाही घुडसवार, खाजा अर बासीद आन आश्या रें हनमाण सू हालती । निजी हीजडा 'जो उबे रें च्यारू मेरी टाळ वणाया रता हर किणी नें सामण आवती देख र धक्का दे नासता तथा दकाळ रें अपमाण सू जेक पास ऊभा बर निया करता । वै 'पर हटो । परहटा' रा तारा तगावता चालता इणी भान सहनाई आवती अर मारग वगणिद्या नैला छाड दिया करता ।

राज पथ नीड लथपथ । कीडी नाळ, राज उमराय मिश्यारी जगत जावा हाट-वाजारी सैल सपाटा मार चाल्या । इणा अमीरा रा बणाव मिणगार ही सरावण जाग, हरेक साथे पाच दस, दस दोस हाळो बाळदो, भोगळिया अर भादर मिनस भाज्या वग हा । घोडा, बग्घी वेल्या माथे उबे मौकीन सिरदार पान विगळता चालता मटकरी नळी सू धूवा गिटा । चादी मडया चमडा हाका, बग्घ्या घोडा रें बरोबर दोडा मिनस हाथा लिया घूट खेंचावण खातर उणा नें लफा फफा । पानदान, इत्रदान, उगाल-दान, कूमाल गमळा ही उणारा आपरा यारा यारा आदमी तार लिया चाला । अस्तर सस्तर, गाजा बाजा अर खाजा माटा ही सांगेहा, पण आज सग अमीरजाश मस्तीराह वगता अचाणचका ही चमक ऊळळ्या । ज्य ही स्या जादीरी पालकी जावती दीसी, तुरत सगळा उफाळा होयर निजू टोळा नू सडक र एक पसवाडें घणमाण नें हाथ जोड जा ऊभा 'सामें मूढा उवा राव उमरावा सिर भुक्कायर तीन बिरिया सलाम करी, जकारी नामावळी निजू सचिव सहनाई न पालकी मे अरज रूप पेश कर दी'ही ।

वेगम आज किणी सिकार माथे अचूक निसाणा मारण वगी, वळी जारयी । पर उबरो निसाणा खाज्योडी सिकार सू परवारकर दूजी सिकार करण म चलायमान हुग्यो । वन वगीच रें महलायत मारग म आपरें राजरो तावदार, एक घुडसवार जोहददार तथा रिसालिया राजकुमार टकरग्यो । राजकुमार वडोनेक मिजाज, खानदानी घराणरो राजस्थानी रहीस हो । सो पालकीरा जवाहरात जडया पडदारी छीद सू जोयो । वरस तेईसा चोईसा नैडो, कबळ झील दूध गिळोडें दाई, गाळमाळ गामरू जुवान, मुरडीजती मूछा देखवा जोगो दीस्यो । घोळा गाभा वाळानण,

फडकती मुजावा, गळबडें दोलडी तेग तरवार सैकडू सिफाई सवार, नोवर-चाकर, अनुवर अर मजो-मुसाहिव, समूह रूप उब साथै हुता। दरवारी उमरावा सू इयें राजकुमार री शान शोक्त चढी रेंगत लागती ही। राजकुमार छतरसिध सहनाइरी सुवारी आवता जोई अर मारग सू सो पावडा उलात्तर घोडें सू उतर र सडक रें एक पाख खडधा हुग्यो। उबै धणिपाणी री नड आई सुवारी नै भुकर मुजरो करजो। वासोद जै वोली तथा सचिव स्या जादी न राजकुमार वमणरी सूचना सुणाई। वेगम आपरी सुवारी थोडी रोकी, पछ एव हीरा पना जडी डबडी म पान रो बीडो नेज्यो तथा राजकुमार नै कवाडयो वे—“म्हारी सुवारी साथै चाल अर मोवळो सोभतो आणद वखेर-वघारें।”

मुवारी—टूर चाली। शामखोर कुवर छतरसिध सामणें मुड सलाम कियो, मोटें माण पान रो बीडो लियो अर अपूठो चाल'र थोडो अळगो खडो िहयो। भिस्तीडा सुवारी सू भोत आग मडक माथें पाणीरो पूरसळ छिडकाव करता जावा। सईकडा वादी हाथा नागी तरवारा भळकावती, भीड भजीडा खावतीदबी वग ही। उणार काधी तीर-वबाण कस्या हुता तथा सग छानी काडया, सोस खीच्या, उमाव भरी चाल सू भूवाळवेग भाजी राजी जा रयी। पालकी र चौगडद चालता अररोखें मूडाळा खोजा शान चादी री मूठ पकडधा अकडधा चवर-भोरछळ ढुळावें हा। दास खाम हाथा मे सोनै चादीरा मुगदर डड लिया पर हटो। परें हटो। रा नारा लगावता आग चाल रया हा। अणीमीत री दामी वादी सोनै री प्याल्या मे जळती मुगध लिया वग ही। वेगम म्हाभगेज मे बावळी हुई सोचेडो साचो निसाणो मूलगी, जकोवापडो इसारें आयो स्या जादो सिकार, मायो माडया साचो कियॉ बिना बतळायो आपरी फोज मू सज्या सवरयो घोडें चडयो हुकारें आस चालें हो। वो दूर देस रो अमीर व्याहण रो भूखो नोकर हो पण साही राज मरियादा कायदें सू सूको लूखो हो।

पोचणें री खबर महलायता रें दरोगें न पांच चुकी। उबै आछी चळ पंळ सू बुहारा भाडो अर छिडकाव करा दियो। महलायत रें जक भाग मे वेगम री ताक तसरीफ होणी, उबो भवन चोखीतरा सजिमोडो हो। दीवारा मे रशील पन्चीकारी, पूरा सामा सीता, कोरीज्योडी छन अर

सुहण भाई रा फरस, ऊपर रेसमी गलेचा विछेडा हा। हाथो दात र काम सूणा पूरा ठाडो चदणियो पिलग, ऊ चो काटवा चन्रो तण्यो चड्यो ओप हो तथा खरें मोत्या री झररिया झुरे—हीडं ही। पिलग मायें मत मनो गिदरो, नोसक तकिया अर मननद ऊचा। चारू मेरी चोक्या सारू इम, पुस्वा अर सस भातरें सिणगार री अतबेली धोजा सेली पडो। वगम पूगी अर मीठी महक सूमोहीमूनी मननद माथ लिटती-सी गुडगी।

विमूणी चाडी लेण रें वाद उवा आपर खास दास न आदेस दियो के — ‘वो राजपूत सिरदार जको सुवारी सावें म्हाबलाया आयो है, म्हारें अठें ठरणे ताई आपरो सरदारा चोकीदारा राखें तथा अमीर खान पहर वास्त कान बाड वो महलामत बारली घरमसाळा म आपारा सिपाइया समेत जा जमे। जरेद इतजाम करामा जाव।’

सचिव बोल्या—“जो हुकम वेगम साहिवान।”

स्या जादी रो दालडो हुकम सारें अमलें मे फिरा दियो अर दोनुवा उमरावा नें आप रो जगासर तबदील-तैनात कर दिया।

रात, चादणी घणघार दुधिया होवती जावें ही। सहनाइ छाकरिया-दासिया रें हाथा दाखा री दारू चास चाड रयो। उवें जोस राजकुवार छतरसिध री मूरत बी मायें मऊ खळभळी मचावें ही। पण व्याह जोग बात दारी अर माडी पडें ही। जेडा अेक नही, अनेक राजा स्या जादा, सनाई साम बादस्या जाण जमीताई जुळर सताम मुजरा कर तो बादस्या बद चावें के आप सू हेठ घराण स्या जादी व्याह दी जाव। इसडें साख सू म्हात घराणे री आवरू तो घट। पण प्रीत रें घाव मायें भेद भाव री मनमहम पाटीनी वधें। स्या जादी जादा छतरसिध नें चावें जकी बात दूसर मनमबदार सू छानी नी हैं। उवो पाछो आयर सनाई न कवें—“हम्मैं तो बादो (वायदो) पूरो होवणो चायें।’

स्या जादी उषळो दवें—अं आली वाता पुराणी व्हेगी। स्या जादी री व्याह सादी जहांपना जावक मना कर दी ही है।

मनमबदार खा—‘पण वगम साहिवा। यौ तो सततनत हुकूमत घिराणी हो? बादस्या बात हरगज अटका नी सक।’

स्या जादी रीस रोस जबाब दियो—“जावो । जावो । हम्मै बाछो यो ही है—बोला बोला आप री तैनाती नौकरी बजावो ।” खा सून मन उठ चाल्यो ।

बोल्यो—“हजूर स्या जादी रो हुकम ।” सैनाई फूला रा गुच्छा ऊचा उछाळ उछाळ घोड़ी ताल खेलती रयी । पछे दासी नै वनै बलाणै खातर थाप सू गिदरोवजायो । उवा अगूरी सराब रै भीणै नस मे रगरळी ढळी, अलमस्त, मसनद माथै लिटती-गुडकती सी गिलरा करै ही । मौजियो खाजो अर बादी दोनू विसवासी माणस खिदमत मे खडा । ढळती रात, मैक्तीबात, चारा कानी देख'र बोली—“उवा राजकुवर पहरै माथै हुसियार खडो हवैला ? देखा-बुलावो ।”

“जी हुकम खुदाबद ।” मौजियो बोल्यो ।

स्या जादी क्यो—“जल्द हाजिर करा, म्है उवै माय म्हारी मैहरवानगी बरसावणी चावू ।” बेगम उठी, उवासी खाई । मौजियो बला त्यायो, बादी नै डाट र काडी ।

छतरसिंघ भवन मे पग घरघो अर छुल्लतारू मुजरो करघो । बेगम कही निजर सू मौजियै न ताक्यो, भोछाक्यो वो बापडो बार जापडयो थाक्यो । सफा एकलवार्ण सभै बेगम पिलग कानै इसारा करती बोली—“मालिक री मैहर आराम करो ।”

नौजवान राजकुवार एक दम हाक्यो दाक्यो अर ठग्यो । सो रैग्या । वो बोल्यो “स्या जादी चोखो यो ही है, मनै बेग म्हारी नौकरी पाळण री हुकम वकसाया जावै ।

उवा बोली—“म्हारै हिडद रा देवता । या काई बोल रया हो ? इयै उयळ स म्हारो जी दोरा पण घणोहवै ।” उवै मघरी मुळक मुल्लडो उठायो अर छतरसिंघ नै मीठै सुरा भळे परचायो ।

“आज आपा राजी रजा एक दिल हो जावा अर इयै सुहणी रग भरी रात रा आणद-मजा मनाव । म्हारै मन रा प्यारा बालम राजा, मनै अवेळ री बिलकुल ना उम्मीद है, चारी हाँ, री पूरी हमल चावू ।”

छतरसिंह ठोड स् कुठोड नी हुयो । स्या जादी री दारू छकी हरामी आरूया ओज बाढी धढी, पण रोस मार'र बोली—“दिल भरिया

मालिक । म्हा ऊ चा बगल बैठे नै डील वधापै मदद बकसो ।”

दूर खड़े छतरसिंह कयो—“खुदारो खोफ राखू । खेद है म्हे जडो गवार कार कदी नी कर सकू । बाळक मत नी, लाक पाळक बाजू । राज काज परोटणिमो हू ।”

“राजान कानान आछा कुण कबै ?” उवा बोली ।

“पण म्हारै घरम ईमान मे भगवान र घरा जेडा काम धरम अर बेईमान गिणीजै ।” राजकुवर कचा ।

उवा बोली—“राजी रजा कोई काम अधरम अथवा कुकाम नही, म्हारै मन री मरजी है । काम सारणो बेईमानी नही, ईमानी अरजी है ।”

छतरसिंह बताया—“म्हैं एक जूजळ घरम रो राजपूत अर साधारण जमी जायदाद रो भोगतो । बेगम स्या जादी रै माटै चरित कायदे न कैया हाथ घाल सकू ? ठग डाकू नही प्रजा प्यारो रक्षक सिरदार हू ।”

उवा बोली—“तो हम पद हम ऊमर, थे म्हारी इग्यानै इकार कर रया हो ।”

छतरसिंह—“हाथ जोड नै माफी मागू, मन जठै सू पाछा जावण रा दूजो हीलो सभळवो ।”

उवा भळे बोली—“म्हारै नैणा रा बासी । आज री बहार सूनी जा रही है, घोडो सुणो गुणो । म्हैं मिनख जूण रै अंतस सू धाने अरपीजू । डर-भो, सो कूडो पड जासी, मन भरिया । मागोला वाही जिनस थारी हवैला, देस परगना तकात ।”

छतरसिंह कचा—“देवण रो बादो इरादो हवै ।”

वा चट बोली—“मजूर है ।”

“तो मनै जल्ती बार जावणै रो इज्जत बकसी जाव, म्हारी चाबना है । भळे इसो भूडो पाठ निराठ काठ पील, कस बस थारै दिल मे ही राखग्यो ” कुवर कयो ।

उवा बोली—“या म्हारी जिद नही, उजडती प्रेम दुनिया है वसापो करो ।”

उवो बोल्या—“घार मजहब रै मनसबदार बुखारै बाळै खा नै सूपो ।”

उवा बोली—“अपेहा ! समझी वहम, पण म्हें तो ऊजळें दिल सू चावू प्यारा, खाली घारी मुहब्बत ! जद सू म्है यारो घोडें चढिचो रसील रूप रोशन दान दरार दे-यो है, उणी वखत सू या मोवणी सूरत म्हारै मनड आवसी है । आपो भून्योडो बावळी वणी जा रघी ह । एक पिलग री रळी मिळी खुमी री गायक ह । सदीव बुलाया, चट्टो मिल्यो । सग भेंट उपहार पाछा मोडजा पण आज डाव आयो है । ओ एकांत वखतवास हाथ है, ऊपर आवा, पान चढावो, अग मिलाय र आग बुझावो । ’

कुवर क्यो—“श्रीमती वेगम साहिबा, आपरा वावळवडा हम्मै मनै सफा नी सुबावै, अणसुण्या करतो जावणो पडै ।” भूख भूजी सिघणी ज्यू सेनाई राज नाज जोर, गाज उठी ।

बोली—“अरे ! म्हलीण नौकर, यारी या हिम्मत ! म्हारी प्रेम बीण तीनै थ के जाणी ? म्हार कोप री ज्वाळा सू कुण उबर सकैलो ?” पण राजपूत रें धरम ईमान री प्रतग्या माथै वेगम री गादड वभकी रो कुई असर नी पडघो ! उथळा ही नी दियो ! उव तो स्या जादी नै सिर नवायर अभिवादन कियो अर खटाखट बार कड आयो । वेगम चिडियाडी बलपती कुडती बाघणी ज्यू पग पटकती दहाडती गुरावती जा गीडवै गुडी । गामरू कुवर फासी सू बढिघाडै खरगासिय दाई मुकळतो कुळकतो कूदतो-उछलना देग्यो तनाती ओहदें तेतीमा, भळे मुड र पाछो ही नी झकयो ! नाजरिया ना ममझ की नी समझया ।

गुरु अर वैरागी

भारत रँ इतिहास मे प'दरवी सतान्नी रो समै पाप-पुण्य मिल्यो, मिस्सा धरम ग्यान बतावणे वाळो वरतारो हो । मुसळमानी पारा, दारा सासन, कट्टर करडा इधकार चालता । सग रजवाडा एक दूर्ज सू वैर भाव पूरो पाळता अर आप आपरँ दुसमणा तथा दुरबल जणा वगरा देस रा लोगा माथै लूट मार, आगजळी जिसडा पीडित बोधार करघा करता हा । ऊपर सू धरम बदळणै रो बादसाही धमकी रँ भो सू छुडावणियो कोई नँडा नी ढूँतो । तद देस रा मिनख मारकाट अर मदिरा पीवण मे घणखरा जण सध बधग्या । धरम ग्यान तथा सिझ्या ब'दण जिमा सग नित-नेम बोधार, बभचार इत्याचार अर बलात्कार कानी मुढग्या । जँडै तूफान अघड रँ वखत मे सगत-ग्यान री वरसा-आसा हुई अर माघा सता तथा कब्या-गुण्या री सीख नसीहत आग आई । घूणी धरम मारग माथै ग्यान उपदेस रा व्हाळा खाला खळक-रळक चाल वहीर हुया । साच धरम तथा मोटै मिनखापाळा सम्प्रदाय ठाळा पण जागा जागा धरपीजणै लाग्या । साधारण लोकी नही, स्याणा पुखता, पढ्या लिख्या अर मालदार मिनख ही साधा-सता री अलौकी सीख रँ साथ लुळ भुकग्या । उव टेम अँक ईश्वर उपा-सणा ही वा रो पैलडा अळवाडो उद्देस्य हो ।

इयँ वखत आख देस मे नूवा नूवा धरम, सम्प्रदाय एव जात समाजा-री बीछाड वापरी ओसररी । कबीर पथी, दादू पथी, राम सनहो विसनोई जसनाथी अर सिक्ख इत्याद अनेकू सजीदवा समाज आग आया । सम सारू भारत री भोम माथ सता महता, मोक्कळा लोगा न भगती रँ गँले

घाल्या तथा जात सम्प्रदाय वधारघा । अधरम सू घापेडी लोका सत-सूरमा
 नै जोवती-टोवती, धिरती गिरती पढती सी ऋट आ, गलै लागी तथा साचै
 गुरुवारै सरणै जोग आखी दुनिया जजमगी ।

सिक्ख घरम री नीव गुरु नानक नाव रै अेक अलोकी साध पुरख
 लगाई । सत जमारो, साहित सूरार्प री इमी झारो, मुछ्छा मना म जीवण
 री सचार हुय गयो । डील धार-धर, माव पधारघा, अध डूबत जग सता
 तारघा । त्याग-तप, राग-वराग अर लोक हितकारीभाव ना री अेक सबळो
 सगठण वणग्यो । गुरु औनारी, घरम प्राण, अतस रै अणभ ग्यान गिरय
 सांभ री रचना करी तथा भगत सिरोमणी वाज्या । ईश्वर रै अस्तित्व अर
 मीमारी गैहराई ताई पौंच'र आठू पहर गुण गाण, एकांत ध्यान म बिताई।
 उणा री आत्मा मे औतार असो उजास प्रगटघो जको सीख उपदेसा सू
 साधारण जनता ताई जा पौंच्यो । देम विदेसा मे ग्यान गरिमा फौली अर
 गुरु नानक देव घूम फिर र बिना भेद भाव र साचोट री च्यानणो दिखामो
 पछ गुरु गादी परम्परा चाली अर सिक्ख समाज सूर-वीरता सू नाव
 कमायो ।

गुरुवा री पीढी मे दूजा गुरु अगद अर डोर सिखला सू अमरदास
 रामदास, अरजुणदेव, हरगोविंद, हरिराम, हरिकिसन, तेगभादर इत्याद
 गुरुगण, उपदेम भजना रै द्वार, ससारी सुखा सू अळग ईश्वर भगती मे
 लाग्या रघा । साथै पीडिता री सायता, गरीबा री मदद अर घरमी धान-
 मुकान वणाणा पळायो । पण मुगल बादसावा रै मना म इणा र ठास
 सुकारजा रा खबरी बाण सूळ ज्यू खुभता रया । उवा घणो विरिया गुरुवा
 तथा उणा रै सेवक सिक्खा नै जेळ म राख्या, अूभी चाकी पिताई ? माथै
 तातो चेप्यो-नाख्यो तथा नस काट काट र घणा री जिनडी गमाई । छेकड
 बादस्या ओरगजेग, छेकडलै गुरुगोविंद सिध रै दो बाळका नै घरम न
 चदळणै वेगी जीता जी, गढ री भीता (दीवार) मे चिणवा दिया । जद
 गुरु गोविंद सिध, बेटा रै बळिदान, मुसळमाना रै इयाव अर उवै वखत
 रै डील ढाल सिक्ख सम्प्रदाय सू घणा दुखी होय'र जमानै रै तपसी सत
 माधोदास रै साहरै जा डूक्या । क्यू के उवै दिना देस मे माधोदास री
 चमत्कारी सबनी-भगती डाढी घढी वधी ही । वै वीरात्मा सत, गोदावरी

तट कुटिया वास करा। उवा तीरथा वरता रै बाद अमाव, अत्याचार करनिया दुम्हा रा लाटो ले राग्या। गुरु गोबिन्द सिंघ जा परा र कवाया—
'मना' इण बखत, था जड त्यागी तपसी नोपाळ री सिक्ख सम्प्रदाय न भारी जरून है। हम्मै आप पजाव पधारो।"

माधोदास कयो—"पण म्है जगत तज'र आयोडो माध पुरख हू।"

मल गोबिन्द सिंघ—"ससार छोटर्ण रो समै ओजू कर्म, आप तो दस नै मुमठमाना री लगाई इयायी लाय मू उबारणै रा मुकाज भाला। थारै जास बल रो योग भोग उपभाग बैराग मे नो, देस बचावण रो ओग उधाडा है।"

माधोदास बोल्या—"अब साधु न अडो ससारी कार अजोग आप मोमठ्ठा अर लारली म्हारी सारी सेवा घूड घाणी, राख छाणी हा जावैला।

गुरु कया—"दम सेवा ता परमाच्च सेवा है। साधु हव चायै भादर, आप तो मळे सिद्ध पुरख हा। धरम रा रुखाळा वहीजो। देस सेवा ही ता सत वरदान हव, मद प्रथा रो अडा मत है।"

माधोदास मूल समल'र बैठधा, विचार हिडदे चठधा अर काना म स कारा कडधा जद आसण छोट'र ऊभा हुया। उवा फट गुरु गोबिन्द सिंघ रो हाथ भाल'र कयो—"म्है आपरो बंदो हू।"

आपरै हिवडे चेप'र गुरु फरमायो—"आप म्हारा राजनीत रा मुखिया मालिक हो। आवो लवो खड रो पाहुल म्है थान सिक्ख धरम म दीक्षित कियो चावू। आज थागे नाव गुरु बक्म सिंघ राखीज्या है। मुसल मान, सिक्खा भायै पजाव म घणा अत्याचार कर। म्हार दो बेटा न सर-हिंद स्थान मे नवाव बजीर खा जीवता न दीवार मे बिणवा दिया। थान पजाव जाय'र काम करणा है। उणा आपरी तरवार, पाच तीर एक नगरा अर भडा तथा पच्चीस सेक सायै देयर ओजू कया—"सिक्खा रो स्याव ह्याव बधावा बै आप रा सदीव दास रैसी।

गुरुआदस पजाव गधा, लार बैरागी जा पौंच्यो। बठै हजारो सिक्खा मुवागत करयो अर वार भ्रष्ट नीच भेळा हुया। बठला स मुगल सूबेदार दरता थका उ नै बुन लापटानडो नगाग्या। पैल पात कथल रो एक

दिल्ली जावतो मोटो साही खजाना लूटघो अर आपरा सिकाया में बाट दिया। कपूरी रँ रहीस रो खजाना ही खास'र बाट दिया। आग समाना नगर म जलालुद्दीन—'जकें गुरु तंग भादर रो तरवार सू मीम काटघो र घर नै बाळ जाळ दियो अर दस हजार नडा मुसलमाना नै मारघा। वीर सिक्ख जीत्या, लडवा अर बा माधादास नै बदा बैरागी री पदवी दी। ब्याह भी हुघो, पण सिक्खा रो मान तो आघूतो साधु रघो। फौज भेळी कर अर अम्बाला, सवारा, कैथल, दामला, कजपुर इत्याद गाव कस्बा, हाथवसू करवा। ओरगजेब दिखणादा जुद्धा में मच्चाडो हो, बदा रा कुडिया बचाडा सुणतो थको सूबदारा न हुकम माधे हुकम उवें बदा नै मारण रा मल तोरियो। पण बदा अथोग बल दवत वीर, सघीरा रँ घणी उम्मान खा जडे जालम सूबदारा नै जुद्ध जीत मार नाख्यो अर मुखलिसगढ नै कब्जे लेय र लोहगढ बणा लिया। मरहिंद र नबाव, गुरु रँ दो बालका न दीवार म बिणाया, जका सारें उणा री दुखी हुयी दादी मरी तथा बठें रँ जगलारी रोडघट म लेयर गाबि द सिध नै भारी दुख दियो हो। वो आखो अणहूणो दु ख चेत्ये अर जुद्ध छिडचा बठ रा दो सूबदारा नै सिक्खा मार नाख्या।

अेकर में चालतै जुद्ध रँ सम वीर बैरागी जुद्ध भोम सू अळमै एकान्त वास में जाय र मडली म भजन गावणा पळाय। ईस्वर भजना में सग लीन तल्लीन हो रया हा। अचानक एक सिक्ख दूत आय र हरजस मडली में बडचा अर जुद्ध री डरावणी हालत बतायी। कयो—“मुसलमाना री फौज तकडो घणी है, सिक्खा न हला राख्या है।” बैरागी चट बाय वग घोई चढियो अर जुद्ध जगा आडूक्या। वान देवता ही मुसलमाना रा सेना नाज भीर हुई अर दजीर खा मारीजग्यो। मुगळा री तापा, वडूका अर लडाई री माकली चीजा वस्ता तथा माल मत्ता खजानो घणा हाथ आयो। वदें रँ सीखा वाणा सू भाजता घणा मुसलमान मारीज्या। सिक्ख जीत्या अर सरहिंद नगर म मुसलमान रो बीज नीं छाडघो। सुन्धान-जकें गुरु गोविंद सिध रँ टाबरा न पकडवाया, उवें नै जेवटा सू जरू बाधे'र सर म फेरयो अर खल्ला-खूसटा मार मार पूरो करघो।

पंजाब न आजाद करवाय बैरागी अमरतसर आया अर दरवार

साहब म सोनै जैडो ढेरा धन चाढ्यो । उवै री ताकत तरकीब रै भाग
हजारा लोग सिक्ख धरम अपणाय र धन्यवाद लियो । हम्मै ता तलवडी
राहकाट, मलवारा, मलारकोटला, जिगराव जिसडा गाव अरनगर वैरागी
रै सासण तल हुया । राव उमराव इत्याद नरैस उणा रा चेला वणग्या ।
दिल्ली सू लाहौर ताइ रै प्रदेश री राजधानी लाहगड राखी अर गुरु
नानक रै नाव सू सिक्को चलायो ।

औरगजेब रै खतम होणै रै बाद बहादरसा (आलम पलो) दिल्ली
री गादी बैठयो । उवै फौज भेळी करी अर पजाब लेणो चाया । पण बदा
वैरागी री तेज ताकत डर सू मुसलमाना रा पग नी लाग्या । सहारणपुर
रै राजा अली मुहम्मद इस्लाम र नाव आखा मुला न ऐका कर्या, पर
राड म वो खुद खतम हुयो अर सहारणपुर वैरागी र हाथ आयो । पण
गुरुगोबिंद सिंघ री दीवडी औरता दिल्ली जावसी अर बठै फर्रुखासियर
बादमा वणग्यो । साठ गाठ काई इमी हुई के उवा दोनवा मिल र बदा
वैरागी ने राजी करणो चायो । गुरु री एक देवी सुदरी नाव री बदै न
कागज घाल्यो लिह्या— 'गुरु रा सेवक हा, जुद्ध बंद करा, बादसा सू
जागीर मिलसी ।

व० जबाब दिथो— "कोरो गुरु सिक्ख नही वैरागी साधु हू । म्है
म्हारै सठे पराकरम सू गुरु सुता रो बदलो घेरण जुद्ध लडू । जागीर तथा दया
री भीख हरगज नी मागू । " इय उथळै सू देवी सुदरी बडी नाराज हुई
अर उवै सिक्ख सिरदार नै कवाड्यो क "बंद वरागी नै कोई 'साथ' नी
देवै अर ना राख । 'सिक्खा अपमान सरु करयो, वैरागी हिंदुवा रो
सगठण वणायो । इयै वैर सू बादसा नै मजो हाथ आयो । उवै बदा
वैरागी साथे अनेक भातग भगडा छेड दिया । वरागी जुद्ध सू लाहौर
लेणो चायो पण सिक्ख ता उलटा साधु रै सामण लड्या । उदास बंदो
गुरदासपुर आवस्यो । बादसा उवै लारा भारी मोटी फौज भेजी अर
जयरदस्त जग माख्यो । बदै रा सात सौ चालीस स्यामी भगत सनिक
पकड लिया अर उवै न लोह री साक्छा सू सठा जकड र बाध लियो तथा
मुखिधै र पागी काजी र सामै खडो कियो । काजी कयो—

'अरे फकीर ! मुसलमान वण जावो जिंदगी बक्स दी जावगी ।'

पण सात सौ चालीस वीर हिन्दु सिफाया मे सू कण ही उथळा ना दियो तथा काजी सू मूढा फोर परा'र सूग करता थका अपूठा खडा हुग्या ।

काजी भळे कयो—“खामखा क्यू मरो म्हारी बात पण मानल्या, नही तो हण राहण थुवाडा सू काट दिया जावोला ।” पणव ता टस सू मस नी हुमा पीठ फोरे खडा रया । आखिर स री कतल करण री सजा बोली जी । हर हमेस सगळा रें भेळ सू सौ सैनिका रा माया वाडणा सह हुया तथा आठवें रोज बदा वैरागी री बारी आई । काजी पूछ्या—“तू कैदी मोत चाव ?”

बद हसतें थकें कयो—“जडीया रें मन भावें ।” उर्व रें च्यारू मेर भाला री रोक रोप दीही, जका सेला ऊपर उण रें सात मी चालीस सिफाया रा सिर टग्योडा हा । सिर टग्या सेला रें उर्व घेरें म तरवार अर बदा वैरागी रें छोट बाळक नें बठाय'र कयो । “तरवार सू थारें इयें टावर रा वेगामा टुकडा करनाख ।” बदा वैरागी धिरणा कग्गो हुया अपूठो फुरग्यो । जद जल्लादडें बाळक नें काट नाख्यों अर उर्व रा टुकडा वैरागी मायें बाय दिया । पछ ताती लाल लौह री सीका वरागी र डील म दबोसी अर खीरा सा लाल ताता चीपिया सू मास तोडयो । जक सू हाट्या दीखण लागी । जल्लादडें अचभ सू पूछ्या—“इत्ती पीडा मिले तो ही नाखुस नहीं ?”

बदा वरागी बोल्यो—“आत्म ग्यानी आखी तक्लीफा सू अळगो हवें ।” जल्लादडें तुरत बदा रें पट म खासी सारी ताती सीका कुसा उडी चुभो दी । वैरागी निरास निरजीव हुग्यो जो जके पापी लोग खुत्ता आयाचार करे, उव न मरया कुण चेत राखें, पण जका भला मानम दुस्ता र हाथा मार दिया जावें-वें बदा जगती रें मन सू कदे नी उनरें ।

ऊट दौड़

मडाण रो पाणी वारो खारो इलाको, खाखो ही बदळग्यो है। बठ दो-दा, तीन तीत काम री छेनी भेनी सू मुकलेरा, हसेरा, खीयेरा, दुलमेरा, कळ कलिया, साधेरा, ऊचाईडो, उदसिया, जेमा जिंसा छोटा छटा एक जोड रा घणेरा गाव है। इया म सू केई उजडग्या, केई वस । कइ ता एक एक दो दो घरा रा रँवास रँया है अर कैया, ठाणी रँ ढब सू जीवण दु ख सँया है। पण लूनकरनसर री दिखणादी बाड सू ही मोठे पाणी री सरगळ अर साणी भोम री सदीनी सरुआन है। उठ स पाच छ कोस आघा प्रयात पाघो, विदवा कसवो काळू है।

सडकटू साल पल्या री बात है, गाव गौरव री खुल्याडो ख्यात है। उवे पार गाव गावतरँ आण नाणँ म उफालो चालणा या ऊटा चढ र जाणा दा ही साधन हा। आज कळैरी सी रेल अर गाडना री सेळ भेळ नी ही। एकरम एक बटाऊ गिणगौर रँ तिवार माघ आपरी नूई परणेत न लावण वास्तै कळकळिया (मासर) जा रयो हो। मारग म काळू नाव रा एक माटो अर दडोव गाव आया।

कालू थापाटै चढचोडा गाव, नाव नामून मे चौखळो चाघे अर कुरव कायदो दरावै। जव दिना आखँ जिल रो घडघो जडघो जेवर जव। तहसील लूनकरणसर रा दा मो दम गाव, उवँ रँ पल्लै पूजीजै। राजा-महाराजा ही इय गाव नै पायर घणा राजी हुवै। उवँ वखत इयँ मायँ कदे मूरतसिध जी स्याया कद मर्घसिध जी फूण्याना समाया अर कद ही

इय नै राज्य सरकार खालमै राखर पाभाया । छेकड कालू गाव नै श्री गगामिध जी महाराज आपरी छोटी रानी रै बीर बैताल, लाडकुवार, श्री विजयमिह जी रै टिकाणै चढाय कर आपरै आदश नेहु नै उजाळरा ।

कालू सदा सू वामण बाणिया रो गाव, तीन बावनी जमीन, जगा जगा ताल-तालाब अग्नाडा जहोटा सावण म मळा मगरिया सू भित्त । गाव रै बिचालै लामा चौरम टाडो, च्यारा कूटा माथै च्यार मीठे पाणी रा कूवा, दूर दूर रा भिनख मुख सोभा मुणै अर इयै गाव म आर वमै, हाळी दियाळी, वरम रो कोई भी निवार आवै जद गाव रो कण कण नाचण लग्न जावै । गिणगौर र तिवार पर तो तीन जिना साई हार जीत खातर ऊटा री दौड हुयै । सग लोग आप आपरा करला मजार गाव रै बिचालै भजणै । नडना गाना रा लाग दवण उड अर मनहर मेळा जुड । पल्लूरा डोल भूडवै अर चुटालै री पणगट तथा कालू रो गणगौरवागड बाजीदी है ।

बटाऊ नै इयै गाव बाला साधो साइना गिणगौर रै मेळैरी आणदभरी बाना बतावणी पलाई अर पूछघो के— “भाईडा धू टेढी पाग बाधे अर टोड सजाये कठे जारियो है ?”

बटाऊ बोल्यो—“गाव कळकळिया म्हारो सासरो है । बठै म्है सारले साल परणीज्यो । हमे इय तिवार पर जोडायन नै लावण वेगी जारियो हूँ । म्हारै घरा म्हारो मा भैण आपरी वहु भावज नै आख्या फाडघा उडीकै । म्है उवै न हणै नही त्याऊ ता आग दुब्बरसो (दूसरो साल) लाग जावै, जकै मे नूई परण्याडी लुगाई पैलपोत घरा आवै नही । सो फूल गुलाबी पाध बाधवर जाऊ ।” कळकळिया रो नाव मुणता ही उठै बैठघा सँग आदमी हस्या ! कियो—“बावळा ! कळकळिया म पूरी तीन टापरी है, इय निवार र दिन बठ काई देखैलो ? अठै रो गौर मगरियो देखनी । (कबत चाल-के देख कळकळिया सासरो, देखनी कालूरी गिणगौर) म्हारे गाव मे आप आपर बासरा ईसर गौर च्यारा कूवा ऊपर आसी, जद गीता रा गुटका दुळसी । समछडती बढका माथै मूमाड करता बूचाड चिपसी जद रुखा माथै मोरिया गरळा उडमी । टाबर भीता माथै पटाका फोडसी अर मैदान मे झूठा ऊटा रा सजाई सेता टोळ दौडसी जद धू अचुको आणद

जोड़ लेसी । भाग पडसी, जद धारें टोरडें रा भाग उघड जासी । आपो आप चाल पकड जामो ।”

चौधरी नाथं कयो—“चाल म्हारें धरा वासो ले । ऊट जंबाणदे, लाठी मेल र काठी उतार दे । ऊट नीर परो, ढोकलिया जीम लेई अर मळा देख’र दो दिन पछ सासरें चल्यो जाई । बठें धारा आखडली, बूकडलें जिसा जुवाई रा गीत सुणोजे अर आतो लुगाई न लेंतो आइजें । लोट में लिम्बा है तो माल मलीदा ही मिल जामो । पण मोफत हाथ लाग्योढो काळू रा मेळो चूक र बयू करमहीण वण ।”

बटाऊ आपरें घर सू जीम-जूठ कर चाल्या हा । पण काळू र गुवाड में चिलम पाणी पोवण खातर घोडो धमग्यो । कनै चोखो जेवेंडो हा, कळकळिया किसा नाबरें वस हो ? नो कोस हो, जको उण रें टोरडें री एक दा रो पडा हो । चिलम तम्बाखू करी अर काळू री चालती गिल्लरा गप्पा नें हिडदें म भरी ।

चेताबूक हुग्यो । कसब री कोड अर धारलें गावडें री गूगो मोड । जावक बुसर, वचकूकर अर भ्यारियो । भच पूगे ऊट खेंच’र, एव वा साळो गुवाडो ल जा वठाण्यो अर खुद ढोकलिया दूक र हाल हुयो ।

आथण री तीन बजी, ईसर गोर गोर गाव रें गुवाड मळें पधारया । भवाभव बीजळो रा सा भवका सळाव । गाव री गळया मू पैगी आडी लुगाया रा भूनरा च्यारा कानी सू कडया अर गीता रा गोठ ऊपडया । मिनखारी मराड अर टाबरा री जोड-ताड रा ताब देखर बटाऊ वगनो सोवणगो । ऊटा घोडा री घुड दौड देखी जद तो भूलग्यो सासरें री सारी सेखी । रात नें सूत्यो, इयें त्यूहार रा तिरवाला आया नीद घुळी अर कुपाल म रगीला जुजाल छाया । दिनूग उठयो अर पाछो मेळ में जाम’र मुडा फाडलिया । जी म आई, कारडा लियो अर भाजता ऊटा री बरोबरी म आपरा टोरडो ताहड कर जियो ।

काळू म दो दिन रैयो अर मेळ रें धोव-बलोळ म बटाऊ भूलग्या जावक माऊ री कंया । हार-जीत रें आटें में कालें काट रा टाड नंगयो अर बाह बाही री मौज चोज म चित्त बहद उफणायो । घुडदौड र गुमान में गैला हूंग्या । बठें बळकळिया, बटे काळू ? मेळो देख’र मरण में

बिसरग्यो रिझानू । पाछा पलाण माडधो, तग खैच्यो अर आप रै गावर सागी गैलै ऊट नै टिचकार दियो । बाळू री गौर री मगरियो देख'र भागी इसो मतवालो वण्यो, जकी सासरै जाणो भूलग्या । आयण आणद मगन आपरै घरा पौचवर बासळ म ऊट जकाण्यो । जद उवैगी मा अर बहिन, बीनणी रै बोड म भाजी हाफीजी बन आई । पण उवै नै अकलो आयो देख'र बँ दोनू सूनी सी हवैगी । होस ह्यो जद उवै माथै सागीडी उबळ पडी । बोली—“बीनणी नै त्यायो नही तो क्यू गयो ? परण्य नै एव साल तो पूरो हुग्यो अर हमै दुब्बरसा सख् हुवै । जदही ता मेल्हो हो । पी'र रो के छेडो है ? अकेर यू अठै ले आवतो तो आपा भळे पाछी भेज देंवता । मीण मास टावर रह जावती अर आवण जावण री अड-खना खुत जाती । बहू-बटघा आवती जावती चौखी लागै ।” दुब्बरसै रो नाव सुण्या अर सोकीन बटाऊडै रै सिर म चेतो आयो । हमै मौजीमन समझ्यो के म्है तो बाळू री गिणगौर देख'र ही पाछो मुड आयो हू । बीनणी ल्यावणी तो दूर रयी, म्है तो सासर जावणी ही बिसर बठयो । जद बीनणी कठै सू आवती ? मुळकतै कळपत यो साचो समचार उवै आपरी मा अर भण नैल्या दिया । मायड आप रै अँडै अलोल अलगर जी जामरी सुणी वाता, माथै आपरै भोड मे एव भडीड खालियो अर कियो—

‘फूटघा भाग फडीदा माथो, राही नै घूमा वँनाथा’ (काळू रै नाथ बटाऊ नै गुमायो ।)

कूड-साच

मडाणखेनर खनला खानीना गपिया जपिया तपिया तथा पुलना बातपोस पुरता री आळ् चेत आवै जद सैजरासर रै गोधूराम बिरामण रो चहैरो बतळ करना भिनखा रै मूढाग घेरा घालण लाग जावै । अभलेखा सा आव अर दाद गोधूराम रा कोकड टाटका बोलीज ।

सजराजर गाव म पैल्या सारमुत बिरामणा रो नमूनादार घडो हो । ठाकुर धनपत सिंध र इयै गाव दो वासा रो पटवारी गोधूराम—बडो बोलाक, मिष्ठ मजाकी अर कूडी बात न साच रै ठव्र दुका जचाय र कवणियो करामाती तथा सामरय हो । उवा री वान माह्यात गप्प जाणता यका ही मुणनिमा लोग साच रो सो रस लेंवता मुणता जर हँसता हँमता लोट पोट हो जाया करता । पण कॆ कोई बात कूडी नी बना सकतो । रकम लेणो, छूट भेल तथा याव नपास रा काम ता केई दिना गाव मे गोधू दात्रै रै हाथा सळयता हो हा, पण दूर दूर रा भिनख दरसण मेळा जम र उणा री बाता ही मुण्या करता । वा री बात, खूरापात नी, दिल खुस रजण रो रुतबो बण जाया करती । इस तरा मूरा पूरा, सता महता अर जूझार जत्या सत्या री कीरत कथावा रा सजरासर गाव म मदीव हरिया छोगा हालता लैरावता रवता । कस्यै काळू रो काकड मोमाडी होणे र कारण नखराळो गाव सैजरासर घण माद मुरजाद नाचतो वूदतो लारला वरसा ताई गप्पा गिल्लरा अर कलाळ करतो रवतो ।

दागो केवतो— 'जेकरसं कुमम्मै, कमज्या फणी उडो । अरी मडी वरमाळ रो भडो म्है बगाल जा डूवयो । पचास री सास, आछा दरमावा

वाणिया रै बासे रसोइयो रैग्यो । पण मौमम मार मड करघा । गिचपिच कादो, रात्यू पाणी पडे, लार गळ तथा चीखलै चळा भर वोकरे । बीजळी रा सळाका जमी सचनण कर नाखै अर लूठै दरिया रा दरसन करा दवै । छोजड पाणी नदघा म रळै, जद की सूकवा वापरै । भत्तावटे मुभाखौ हवै, म्है सभाव रै चाडै, माड गमछो लेय'र घटा भर खातर घूमण नै नीसहै, पण छाटा छिडकी अर बीजळ पळाका ता करता लारो हो नी छोडै । अेक रोज तक्की कडकी, बास मिचा नाखी तथा बीजळ कवरी केळै रै पानकी माथै दै नीच आ पडो । म्है देख्यो—'अर बीजली ।" मृट्टी भर उठाली । अंगरखै री मायली जेव म घाल'र आडी काठी घूडी जडली तथा जाबक मूलग्यो ।

लहरवणी भावना जागी, द आया दस न ठोका । गोधू की नै पलका खडारै हा । दो महीणा मोफत मे धुवा खै आग्या फाड'र आ सूत्या घर री लूठी बाखळ म उघाडो । सुख भर सोय र सागीडी सबकर नीद धुकाई । जाभरकै उठघो, आडणियो अडायो तो काख नीचलै भूमियै म बसवसिया फाटती बीजल कुवरा रा भवकारा पडघा । भट वटण खाल'र आत र फरणाई, अकास चढती नीकटी सी दीसी । म्है बाळा पिछनाया । बापडी नै डाडी दबास राखी, सफा मूलग्या । कूड साच कू सूरज भगवान साखी है ।'

पछ ता दानो ठाकरा र गड म रोकड राजनामचै सू लेय र ब्याह-सावे री मेहमाणदारी ताई र पातियै रा प्रवध अर नेगचार रा सानरा मुक्ताव दिया करतो । रैयत, रजवाडा अर वाणिका बोझारा म रैवणै रै जोग आछो अणम कुसळ मजाकियो कैइजता । पचा म पच अर चौधरना म चौधरा, पण स्वाणो समझदार हावना थका गाडै माथै घड र मनोहागे बात बणा दिया करतो । कँवणै रो ढग इसो निराळो क मुणनिया मिनखा रै सामणै सिनेमा री सीबी सी उघाड देवता । बी अडो कळाकार हो अर जाणतो क, 'बात म्हारो मुणनिया बजचनी नी जाणसी । पण वान रा हँकारा तो फोज रा नगरा ज्यू मधरा—मीठा गूजता ही रै सी । लोगडा गडाछा रै बोल मगन होयर मुळकत मन हँसी रा फुवारा छोड बोकरसी अर म्हारै मन री हूस पूरीज जासो ।"

वरतारा बढलया, राजनीत पसरी । गोधूराम रा बाण डीला पट्या । ठाकर-ठरल गया, मितगलिया भर खटधा अर गाधूराम मायें बुगपो च बँठघो । हम्में कुण गिणती म लेव ? चुणाव रा दिन आवैं, गाव मे घाी मोटरा बुवावैं पण नेता लाग गाधूराम नै नी, उणा रें बेटा-पाना नै बूझैं बतळावैं ।

एकरस पैलडै चुडाव रें सम परचारी मिनखा सू नरियोडो एक टुक गोधूराम रें वारण आग आय र ठम्पो । नेतावा नै आया दख र गाव रो लोक डान्ते राजी हुयो । मोरना मिनखा न टुक सू हठा उतरता देस्या जद गाधूराम रो ही मन हरधा हुयो । बुगपो भिटकयो, कौतुकी हाडका जूझ्यो तथा मजाकिया ठूढ ठिठोळी करणें बेगी अमूक उठघो । मिनखा रें उछाव मारच मे राळ रिगटाना रो छिया चड आई । जाण्या—“लाग पैल्या मेरी बाता सू किता राजी हुता ? माण करता थका घडा चावता । व सग बात म्हैं मूल्या घाडो ही हू ? कोई वृभा भला ही न बूझो, दाद रें जी म आज आपरी बात कैवणें रो काळजें खुमी खुणस खडो हो रजी है । कळा, कळा रें वाम्तें हवैं । कुण इसा हवला जको दादरी (म्हारी) बात नै वान नी माडैंलो ? आघोडा रो आता नै उथळ पुथळ कर नाख सू । ’

बूढी जात्मा म अलवाद आलरी । डोकरा घर म गयो अर छूछ चार रो खारियो भर परो र टुक रें आग ल्या मल्यो । भेला बँठा सग जणा चौकना हुया । जँहिद रा हाय अर वैंरा खिचया ? पण दादो तो खारिय म फरफरो नीरो रळकाव अर टुक र मूडागैं सरकावैं । बेटो गाव रो सरपच, बापू बापू’ कैय र घर म बुलाव । पण डोकरो ता खारिया आल्या आयोडा नेतावा र धोचाळ रोडघाटी म पज्याडो खडा है ।

प्रधानजी पूछै—‘ दादा अया काई करो ? ’

डण बतावैं—‘ बापडी मटर दूर सू घक्काडी चाली आई है । जाणू दो मु मार लव । च्यार गुवाळिया खा लेमी तो मारी चालसी । लाम पढ पडी उगाळी वाडनी बगमी । घाटो फूम चर लेवण दया, ऊपर सू कुड रा मीठा पाणी भले पा दस्पू । आयोण आखा लोग हस्या ।

पछ प्रधान जी भले वाल्या—“दादा म्हारी सिरकार (राजरी)

मोटर है। पाणी कोनी, या ता तेल पीय ”

जद ओकरो कर्व—“पीय जको तो म्हू जाणू ! तेल नी, आ घी किसा कोनी पी लेवें ! पण हे कठे ? धरा रा बिलोयणा ही मूधा मारी-जग्या जर उणा रा सरजाम सफा खतम हुग्या। एकरग गगासिधजी म्हाराजा मटर चढ्या महाजन राजा हरिसिध खन जा रघा हा। खेत खनलें गेलें चढ्या वड्या, म्हारें खेत म उवें साल छाणी ही। गाया-भस्या रा मोकळो घोणो हो, रोही म रोम विराज रिघा हा खेन, मोठ मनीरा सू भरियोडो देख्या, म्हाराजा री थाक्योडो मटर जावक ठमर-टमगी। भगी आगीन नी सरकी। टस सू मस नी हुई। गगासिधजी घाप'र म्हार खने आया, पालागण करघा। म्है आसीरवाद दियो अर खनला सगळा भिनखा खम्मा बाली।

बीकाणनाथ बोल्या—“दादा तावडें बळ्या, मोटर रो तेल निवडग्या।’

म्है क्यो—खम्मा अनदाता ! धरती रा धणी हो ! मतोर जमी अर सिट्टा चाबा। तातो रोटियो करदया, दपारो करो।’ दरबार बोल्या—‘साथे एडोक्म है, कँवर सा है। मोडो हवें, आथण पाछो आवणो है। भळ कदई बात।’

जद म्है नम्या अर बोल्हो—‘तो जणा पधारोसा चढो ! मटर बेगी तेल नी ता घी घालसू अर नावडयो ल्या रघो हू।’ म्हाराजा सा व जाय र मटर चढिया, म्है भूपड सू घी रा मोटो मूण (बडो घडो) मोडें ऊच्यो अर लार मटर नडे जा पूग्यो। आग—देखी बापही पडें रें तावडे सू थाक्याडी दूवळी, छोटी सी क मटरडी होठ तटकाया अर आग्या फाड्या टोटण सी खुरवली पग पाया ऊभी खडी। म्है जाता ही घी री घडा सूओ, रो मूआ मूडें माथे आज्या। डलेवरिये जाडो पक्की, म्है फट उता दी हा। फटकारे हुस्यार होय'र चाल पडी। भोपू बाज्या अर खल उडो। सरें मे बा जें वा ज हुई। भाजगी, दीखण सू रयगी, जणा, सगजणा खेत मे काम लाग्या।’ दाद घाई वाड वाड'र अँडो घडी वाता सुणार्ई।

दाद री चालती बात साथे बीकानेर रें गेल कानी सू जीप रा हॉरण सुणोज्यो। परचारी नेता आगलो पडा मूल्या बठा अर दाद री गल्ला-

सल्ला सामे मूढा तिडका टिडका राख्या । तुरत लारली पारटी भळें आ पाँची, जक मे जिलें रा एक एम० एल० ए० हा । जीप सू उतरता ही एम० एल० ए० सा'ब चित्राम सा वण्या बंठया प्रधानजी नै लिया लवड घवकै ।

बोल्या—“पडगी पार ! सीयाळो सूरज सिर चढ आयो , थ ओजू अठें ही बेठा हो ?” प्रधानजी लजवाना सा हुया अर आखा नतावा नै लेय'र ट्रक चढया । सरपच ने बेरो पडचो, तुरत ट्रक स पाछा उतार र आपरे धरा भोजन रो भाणो लगा दियो ।

दादे कयो—“जीम्या बिना जावो पोल थोडी है । अया उतावळ करो जल् गोधू सारस्वें सू बच'र वगणो हो ।”

पैलडा जाया तमाम नेता सागै ही बोल्या—“दादा था म्हान आज तिरपत कर दी-हा, विलाली विदवी बाता स म्हे सारा मुग्ध हुग्या । भोजन रो मन म ही—नी रयी, जावक भूलग्या । कणो पडसी—सैजरासर ऊनो-भूनो, मत सूनो गाव नी, यो तो बातेरी पडित पुरखा रो नमूनो वास है ।

जद दादे रो लाल, गोपाल सरपच बोल्यो—“म्हें या ही चावो के थे लोग अठें सू भूखा नीं जावो । बाकी म्हारै बापरी कथावा तो कणै र लहज सू ही मीठी लाग । साच रा उजाम नी, सफा कूडी घडी मढी चालै ।”

एम० एल० ए० सा'ब भण्या गुण्या मिनख चालतै प्रसंग न समझ र बतायो के दादे जैडा लोक कथाकारा रै कथा सनसा सू ही इण प्रदेश रा नर-नारी आत्म बलिदान रै अनूठे आदरसा न धुधकारचा है तो चालो आपणा वोटा नै अठें नी है । दूजी आच ! कूड नी साच ! सैजरासर आपणी है ।

गाँव रो लारली बात

गम्हर गद बडनो गाव घावड घडो, सार सुव सम्प' चौभीतै रसे वसै एक बूढा बामण । आररै केड -कडूवै माप घर कामा साथ नाक निवण मन कदन कारजा घणो खसै खट । सवेदनशील, सरस मानवी भावना सू वरम साठ पैल्या री धूटी गल्ल सूटी चावना पाळ उजाळ । रीस रोस अलूणो, मुख स'तोखधारी, ग्रिस्थ रैवास पण सत उपकारी । दैवत दुटिया रम, आसथ्या सत्तर मू घोडी कम । पण सभाव चाक अणमै ग्यान नमै खमै । दाता दिल दिया है—पार घाल । पण काठ राड भाठै सू काठी, भूवाजी रै भरमाव चालै है ।

गल्ल गल्ल सूणो घास खेत रो निनाणियो काढ । घान रो कोई सो छट-पटाइ ज्याडो टाटूडो कड । जेटा कुण कर ? साथ रो पडयो है । डील मे पसेव रा खाळा नीचै 'हासै, जनेऊ रा ईला लड मुहणा बास । बाळ रो कोई भूल्या-चूबयो लरको लागे । तावडी धमक है, माछर चूट । सामै ताती धूड, ईल रो माव कूड । पैलडी पडवा गाजी, दिन भोत्तरगी जाभली बाजी, घान बल्ल'र जाता रयो । मोटी आस घासडा कुचर, कदास नारायण सामो भाव ज्यावै तो लोक सर बसता रै ज्यावा, अडी धारणा कमिये री धार भफाभफ गवारी बाळ सी उलाळ है । दरागी डेण मरे पच ।

काटण खेत गाव सू कोस च्यार पडै । माखर 'वरणी सर रा डाडो, डेर स्हारै चिपै अडै । पाळ रै दिस्सै मुहणी भूपडी, बगता नै जाणा भाता देवै बलावै । मारग बवता तिस्सा बटावू धणै माण पाणी पीवै ।

छिकता जावै है। दो मटीगण मूण (मोटा घड़ा), पण कतोक पाणो राख? मैत बारा आडोसी पाडोसी लोटडी कूजिया टी भरणै जावै। डैणमुस्कळा गाव नू पाणी ल्याय'र मेलै, मैलै बगता सण, सो रो सटाक बगो मो पो चास ज्यावै।

डोकरी लोटा भर भर पावै, मूज बलै नी, लाक-सेवा जी सोरा राख सुधिया साढी दस रै टम घर सू आटा पीम आव, साथै धीणाळा स् छाछ रा खाटो कुल्हट ही भरा ल्यावै। घणी नै पाय म पाणो भुनावै अर हुवै मो स्हारा दरावै। तातै रोटियै दपारो अर लावण जगावण त्यारगा राख। स्वामी नित सिनानी, धोती कुडतिया धो दयै, डेरै, रो बुहारो भाडा करै अर पछ बरतण माज घोयर मिभ्या पाछी गाव जाहूवै। जया रानी नै चौमासियो घघो धिकावै। घरा एक खीखरी (दुबळी गऊ) उव री घार काणी, छ माल रै छोटियै छोरै न जीमा जुठाय'र साथ ल परा सुवाणना अर लिछमी बोवारू घर खुल्हो राखणा हो जिना मुळाइ पाती मे है। पण वणी लुगाई दोनू गळगूगळ जीत वैं मू मारो मुन्नी समै गुजार।

पावली टोरडी खेत मू ही तडप पीटती चाल। अनाण ज्हाड रो उत्तरादो घाट पक्को, ऊचा, पाणी रो तिखाळा तळ री डाब म नाच चिलकै पनकै। डोकरी माघा दा, दो न विरिया म हाफना सा भर'र बारै ल्यावै। गाढा देवणियै जोग डाढा दारा, वोरै म घाल र दटिया अर कदी तूम्बा दवोगै तथा हैण बघ र टोरडी नै टिचकार खडो कर। पछ म्हारी खीचर सूमतै अघारै पाछो खेत से टुर। एक जाय माडो सा भावो भबकारा पडै, दूजाडी याडो प्रीत पाळ। मारग काई उफालो आदमी सागै हुज्यावै ता अरडावती टोरडी मायै चडा लवै।

मिथ्या नै मम काई अकलियो राही म रात बास बगी भास्त्राम रै डेर आज्यावै ता डैण उवै वेगी आप रै जाटै री राटी कने अर जीमाव। कमिया जेइ चौसगी गडासी कस्मी इत्याद किरसाणी औजार जे काई अटिया आदमी मागणै आवै ता डाकरा आप काम खाटा होय र भुना देवै। आटा गुण, लूण, मिरच जर होकै रा पान सनला पडोसी माग-मूगर ल जाय। गाभा लत्ता नीरो फूम, आपरी राख'र आगलै रो जल्ल

पूर देवें। कोई बंदो आपरें खेत म पाणी बगी कच्ची कुड बणावें तो भारू राम उबै रै साथै भीर हवै अर ऊरमा सारू ग्वोदण मे घणो स्हारो देवें। लकड़ी लैडा, लगावण जावण, मिनखा वास्तै मग जोगती चीज वस्ता हर वखत हाजर राख। मिर सिखा, ठड ठारी री वळा, आधी गिणे न सापो, मोडो वेगो ठा लागै सटाक आगलै कनै जा पूगै अर कुटकी चिरा यतै री उकाळी हाथा बणाय र पा आव। गोळा उतरज्यै ता मसळ दयै, हाथ पग टूटयाड बाध दवै अर जात-पात रै भेदभाव बिना लाकहित करै। नयै मिनख न काठ-पूळा, पीपळ तुनछी री लकड़ी अर नारळ खोपरें सू जुगती पोचावै। इस तरा, माण भेवा नी, भगवान री पूजा जाण'र सेवा करै। मिनखा री मोयाब दाब सू नही। पसुवारै हीडै प्रेम ही हाजर रैव। पाण्या नै चुगा घरसावै, साप नै दूव रा कटारा सरकावै, कीडी नगरें आटा अर कुत्ता नै रोगी नाखणी बंदी नी भूलै। अकग उ'नाये आवै जद हिरणा रै पाणो खातर गोरव ठीगळा, कारा तगरा माडै अर माडै घणा ऊचर उवा न भर आवै।

मनाव कया जाव ? अभाव हीण जमार पळ्या है। भगवान री दिया दुख ही ता सुख री तरिया सवणा जाण, धीर बाण पुरख कहीज। सै दिन केक सा नी बीथ। सुख-दुख रा जोडा है। भारूराम साब—“काई हवै छोटी है तो दूजा बटो ही है अर एक पोनाळी लट ही रामजी दे राखी है। जो ता टिकाणा ही पडै। काळै माटयार हुज्यामी अर पूरै रा भोळा भान नासो। के कोनी हो ? मा की हा ना ! हजारो री ता बाकी सिटी पडी है। ‘का आर्य आस हू अर का आवै तास हू।’ हाटहाळा मालडो ही काई कुताई बरणो पड्या। उधारो पुधारा ही नाट्या खडा है। बघ भाई का की सू लेवा ? धेरसी उबैगी भलाई, नी दसी बा री भलाई। माईता री जी जडी, घर रो लाखीणा घेता ही गयो ता चौजा री किसी चिकारी है। रिपिया रै फोडै रा किमा मरपा है। मालक म' ही घर री बाढ़नी जणा ही घुरिया जगन टड काटै।”

भारूराम ग मोटा बेटो बडा वापारी गाव रा हर वामा म बलावता तेडा आवता। परसणियै रूप पूरा राम नाज, वरस बार्दम ही रो'हा नही इय साल चेक्क आइ, साल नै लेंवती गई। बापडै डण न रज्यागी। सगळै

वास नै चेता चूक करगी। वूढ़ा हृदय चेतै त्मावतौ करळ करळ कर
 परणायै नै पाच वरस हुग्या, पण हम्मै जाय'र घरा नू वा कान बापरयो।
 नानेरै म जलम्या महीणै रा हुया। वटा घरा आया जित्त नै बाप लाघो
 ही नहीं पार पड्यो। ' ' डोकरी राव—' बाप री तो ऊगत री मा मरगा,
 म्है धारजा ही नहीं। लागा क्या—'भारुराम व्याह कर ले, इ लेस न
 कु' पाठमी ? माटयार सू टावरा रा फाडा देन्चा नी जावै। गुवाडा री
 खाग मट ला मूधा मारी जगी।' ' बात मागी, आखर वरम जावता के बार
 लाग ? वटा हुया जुवानी उठा-वठी करी। गुवाची न पाछी सूई क्यती।
 गुवाडा छात्राटा वणम्या। पण हम्मळ परळ हुगी। छारा छाटा साल छ व
 रा, मावसी पूर री भाळी डाळी अर सूरी।' ऊघी हव ता ही लुगाई रा
 जात काई कर सकै ? मेरा घोळा मडम्या, माथ भारी आपदा आ पडी।
 पूरै री बहू रा सामा दीखता दु ख रात तिन, साभन्मकार काळ ज खुन,
 जद घर वत, छाती भाठो मेल'र मभाळणा ही तो पड। माळा मिणिया
 गया लारली गळी। सो बयू ही चाही जमी। की डाळ रा ही दीम, काको
 भतीजा काल न वटा हुग्यासी।

भारू ईसरगा वाम मभ वमता ही अकली मुरजादी मितल बाजे।
 वा मिनखा र वास्त सज वत्सलता वरतण बाळो अलीकी आन्त ओप
 साम। अडा सूध भाव हृदय उवै रै हिडद वम। पण वा नी जाणै क म्है
 की रै ही आडा ऊभो आ रयो हू। भारुराम वदमकाळ यो पपाळ जाळ
 नी पाळ के म्है लोगा रा काज मारू। उवै र हिडद म आ बात ही नी
 आवै क म्है कीनै ही की देवू साज हू। भारू आप रै भाग मारू हरेक न
 तन मन धन सू मैजाग दवाळ वण्या रव। पाछा लवणा अर असाण
 जतावणो हरगज नी जाणै।

पण आज र वरतार लोक हिडदै घेखी अर टागी जाम। मन मला
 मणचूम धरे आय पुरख नै पाणी नी घामै। गला अर छिनोर नर, दकार
 डोर्न डबक। दूजार कूडा आपरा वणै, नडा लाग मगा-सवधी मैग
 हरामखार खायाडा डकारण खातर ऊघी मोख पाव तथा एक रा दी घर
 करा दव। दुनिया परायें मुख दूबळी, भल बुर मार काइ जीण ? मरघोडा
 नै मार। आप रा मुधारथ सार्जै। गुलामी मजूर-गूमा नर, लुक छिग

चर उगाळें ! छेलकी बलकी लगावें, चप्पर की च्हाळें हालें चालें । भोळा
 स्याणा न मूवाय नाखें अर करजें रो पइसो पचा ज्वावें । चेला हा, पण
 गुरू कुहावें बोहरा घुरिया नाग वर्ग । छाटा-भाटा रो मानखा अंका कर
 दय । जगती रो सीख पूर रा ववा, आपरें सुमरें सू लछ लेव, धन रा
 ठोकाक बत्ता नाखें । नाव-नामून माथें घूड फेर दी । परवार म पाच ही
 प्राणी हा, हरामडा, दो अर तीन रें जदापण मू दा वडा घरा बसा दिया ।
 भारुराम बाळक पोतें नै गोदी लेवणो चाव खेलावें, बेट पूरें नै भूरें
 बाकें ! पण पूर रो बहू छार नै खास ल ज्वावें, गाळा ठाव । कुण रोकै-
 टोक ? जगती तमासा देलें ! गात्र रो वात नगरा न मात दय ।

मजाकियो मिनख

सठ राठी कस्वै रो मानी नता मिनख हो पास । पडोसरा गावडिया माणस ही राठी सू पूरी मुलाकात मानता । जद कदे मडो म मिल जावता, हरषा हो जाया करता, बैठ र भेळा जीमता । वा आपरै हाणहार नगर रो ता वाल घन सरूप बाजीदा बन्दो हो ।

बया तो लोक-बल्लभ, मिलतारु-माणेत चोखो मन-मेळू अर अनोखो मिलणसार भूरत हुतो । जकी गळी बढतो, लारै हला हेन मच जाया करती । छात्रारी कोकळ कीडी नगरै ज्यू जुळवुळर नाळ झाळ लेंवती । वो ही चाचे जी म्हारै । काको जी म्हारै घरा रै कार म थारै म्हारै रा भेदभाव भूल'र आपरी भावुकता वस कनत ही गुवाडै म पला जा वडतो । आग "चाखाजी", चाखोजी" री चेतणा म पुडी पराठा छोड र चाय रो गुटकियो गळे उतार परो पूठो मुड जाया करतो । फळ सै सू वडतो जै ज जमुना मया री कैवणो राठी कदे नी भूलता ।

सरस भावुक अर साहससीठ मानव । बटवा काळा गुच्छंदार बाळा सूलटारासा भवरिया पडना बुगला छटेडी सीस सोभा सदीव फवती रती । पचेतेरे बार कर माईत मरग्या जद दूजा साथै बगलै गयो, जका जुवान वण र व्याह करणै ही पाछो गाव म बडजो, सगाई सरदारगहर बठै री बठै ही हुई परणीज'र आया अर घर खोल्यो । तेणव चीणव दस झार्यो । जद पैल्यापोत, गावगोत रै लोमा इयै नै जुगत सू जोयो । काना मे बाळा, माथै ममद मोळिया अर उवै रा अठलडा जमायडा आडा पच, स्वेच नाव री सीवीरासळ उघडता । गुटगुटियो नारेळिया सो छोटो लूखो

सूको मूढो, फोफळिया वेगी बनारेडी दोडस्या री खपरीवाळो कारा ज्यू ओठा री बणगट, वघती हरी कचन बेलारै नाळा सी मुरडीजती मूछा, सफाचट माडी चाटी उतारडी टोपसी सी ठाणी, चूपचडी बत्तीसी रा आणद दिया करती ।

लाम्बी वाया री कमीज, सियाळै री ऊपरावर अढायेडो काठा सूती सुइटर, पागडी ने त्यागर टोपी धारणवाळै जमाने मे आटा घालेडा काटा सू लडाळ्म अक मफचरणी माथै लपट लिया करता । ओ स्यामगड रा रामनेमी अर सही विणन करीणयो सेठ श्री हरखचंद गठी नही, हद-दरज रो मजाकियो तथा हमाड जीव, समाज रो गुणी गिणी जणो माड जमनादास राठी हुता । रास रम्मत, नाटक चटक अर मैममेरजिम जादू गरी म आपर भद्र भावा सू देखती जनता री आतडया उघल पुयन कर देया करतो । इयै री रंग रंग म तान पग पग पर नचको तथा आख होठा, लाट अर लिलाड, सारा अग उपाग अभिनय नै मम माज बाज नै सुरमे गळर चरभर री काकणी बायल ज्यू चाल पकड लिय करता । अँडा अवसरा इयैरा मोखी सागडद गावडिया बाजावाणिया अभिनता अर आम्वा आदमी हस हसर लाट पोटा हा जाया करता । क्या रा पट दुखबा लागतो, क्या रै पैसाब री हानत उफण पडनी लोगा रा माम डरक चड जाया करतो ।

देखणिया टूट पडता ? पण जमनादास री नवल गे अगल हतवा बद ना रक्तो ।

‘मरस्वती नाट्य परिषद स्यामगड’ मडळो रा राठी अकनित चत आवणिया चिन चार चिनत हा । परिषद मे इमा जोमीला चटक घनर अरवेस बदळू दन दूजो काई नी हुता । राठी री तीस माल पुराणी बाता चेत आता ही आजू लोगा रै दिल रा बीटो यचपण दबक्या कूण लाग जापो सराड उपड ज्यार अर हुसगडी चट मडी हुँ ।

राठी माहेस्वरी स्थावन हुता, पण हरेव जात विरागरी र काम म आपर सेवा भाव सू सै जाग रा हाप यनावण न आधी माप ताई त्यार रवतो । बडा जिदास्त्रि, हममुख अर हिम्मतवान हा । हाडा र त्रिआ आसै गाव नै स्वाग दिताळ्म बूव भाग राळ देंवना । पररै त्रि पला ही

राठी राठ, पठाण, सेठ, कूजडा, साधू जर कनाठ रा साग नरया करता साथ पटी, ढोलक वाळा साथी, बाजा बजावता वगता । राठी आप र घूघरा री घमक घालतो चालतो । सेठ रो साग आछो ओपतो । बाजा री तान में पट इसा कूदावतो जका दखनिया टाढो अचूभो करता । साग बाज - साथ तान मिलवतो थको चसती बीटी नै होठा सू ही जडी घालतो अर मड मू बार काटतो, चटाचट चकमा दिखालता नाचतो ।

जका दिना नाटक खेलण रो जार रा चाळा चालतो । प० राधेश्याम कथावाचक रा लिख्योडा वीर अभिम यु श्रवणकुमार, दानवीर, कणभक्त अम्बरीम जर उवा रै नेडै सरदारसहर रा वामी सेठ शाभाचंद जो जम्मड रा बाल विवाह वद्ध विवाह विदुसक जंडा सामाजिक नाटक बठे री मडळी म घणीवार खेलिज्या । राठी उवा म आछा टाटका मेलतो । उव न रिहमल री कणे जहरत ना पडती । उव रा डील ही पूरी रिहसल हुतो वो दधस म राम रो ढाई सरा, रम्मत रो चाचक बोहरो अर सिनमा रो कुदरती जोकर हुतो । नाच गाण जर हाव भावा री तिरघा कळा उव न मा री कूख मू ही मिल्योटी ही । स्टेज पर आय'र अूभतो जद चुप्पा छा जावनी ।

चिडया म भाठो पड जाया करता । दरनक दडादड गोवर रा टिगला सा नसर पसर फैल जाया करता । कावुली रै वेस म हीगरो प्रचार करता थका काई नी जाणता क यो अभिनय हा रघो है । वो चौक चडतो ही बोलतो — 'यारमारो कोसना मोळाना । हिंग लो हिंग । चोखी सूघी हिंग ?'

'है' वद्ध विवाह विदुसक नाटक रो लाभो सठ धिवकारचंद वणतो, लोण रै हाथा मू पाथ वधाय र माकळे माण स करडावण करतो अडवामो रगमच मार्भे अूभता । पण राठी हाफेही का जन टीकी कर परा र कीरी दूज सायता दिना सेठ वण जाया करतो । वाणी को लजे लुठनाह भावा नू जनता री डोडो वा वाही लूट लेंवता । मूढे हडपा अर माय तुरकी टांगी जाछी ओपी रती । मूछा री मरोड कथणी रो ह्याव अर जुझ्या चटपाडी मी जुवानो जनता री हमी रो वारण वण जाया करती । डील पर रामरज अर मू पर पाज्जर पोत'र बिना बाले आटखणी म नी

आवतो ! हरख रै बहाळ म म्हैं ही वैं जाया करतो अर उवै माथ सवाद करतो हस पडता । राठी स्टज छाड'र ओठा नेपथ्य म घुसता जद पसेव सू हठाडोव, गाभा गीला लिया बडता, पण नाच गाणा म बंद गावो नी राखता ? घणो खासी भीट देपर पखडा तोडण लाग जाया करतो जानता हो जमनादाम ! जमनादास ! री रट लगामा राखती !

अेक वार कस्बे रा घणी राजाजी पधारघा । बडै अदब म आखैं गाव रा नजराणा हुयो । जमनादास ही म्हाराजा री भेंट चटावण हाजर हुयो सग लाग उर फर हुधाडा नजराणा भेंट करा अर धूजता उगता अपूठा पा घरा । सेठ राठी आपरा इस्कीस रिपिया म्हाराजा र बबळा हाथ माथ घर परा'र हसर मजाक म दूजा र नजराणाळा दियोडा रिपिया फट उठा लिया । आपरै सिर पर फेर'र नाचत से घूम'र, म बणाय'र इमो चिलत चटका रच्यो, जका म्हाराजा री मारी गम्भीरता गइ सारती गळी । रिपिया पाछा आया, उवै राठी र मामणो खुद हमण लागम्या । राजाजी हुचा हरघा, लाग डरघा, उवा रा सग हाकम मुसदी हस पडघा । म्हाराजा सेठ रो नाव गाव पूछयो अर माकळा मैमान बण र रोमरी बजाय राजी हुचा, कापदा बकम्या ।

राठी रा घर जोराराम गोतधन धूत रै बरोजरी म हा । उव रै उर मूया री तिमजली हवेली, हरदम भावती र बती । मूया रो परवार डाढा ठाढो, जको जमनादाम सू सीख अर स्थाणप रो हर बखत लेण देण राखता । रिपिये-पीसिये र काम म मूया जाबक माडा अर मडचूस, सफा किनी काट जाया करता । टावर सू लेय'र वडा तार्णी हम - दान दिखालना यका चटता उतरता हमस जमनादास री राळ रिगटानी सू मूया पण हरघा भरघो बिगसाव लिया बसता । मूया रै हन राठी र हाथ री माला छुट जाया करती । राठी जिसो ही भगवान भगन, बिसो ही मूया रो पडोसी सगत ! सर्दी गर्मी तथा ब्याह बेमारी मे उवो र कटवै जमनादास रो पूरा घघो धिक्को । कातीसर र सग जमनादास री खेडी माथ मूया रै टावरा री अंडी भीट लागती जका दूजा पाटोम्या सू जाखे नी देखी जानी । मूया अभमान रा घर, राठी इमो रो सर !

जुग बीत गयो, पण खेती दाव नी दियो ! दा दस आना आग हो

रचा। राठ मू जेवडा घडो ही घस्यो पण बाणियं रेंवटे रा खाती खेती मू किसा पूरा पडता ? ऊठ मरग्या, तागा टूटग्या अर काला रिपण्ड खूटग्या। तीन जण मिल'र साभे म काठ कपाडें री भळे वाडा दुकान खाली। रवाडो माटी अर खाती-सुधार घटणें बठा। पीजरा, आलमारी, चौखट किपाड पाटा पीडा रा घाट लगा दिया। गाहक लाग्या, भाव ताव वण्या, जमनादास ता जापर भावुक सभाव सारू जाणकार मिनता न उधार ही खळका दीना। लोभ लालच तो हा नही, करडा नगाना ही नी कर जे धिगाण कुण लाय र नगदी बकसाव ?

सिनमा बापरचा, राठी न बुढापे रें दुखा आ परा घेरयो। नाटका रा रंग फीका पड्या अर राठी रा कळा म अकाल बड्या। आजाद पीढी कुण जाणें के जमनादास अंक जि'दादिल मिनख है।

मेसमारेजम म राठी रा साथी साभाच'द हाटो वण्यो। विद्यालय में चाई जायाजण एकाकी तथा परव मनाइजतो, राठी नें जरूर याद करया जावतो। केई लोग व्या-साव रें मोके ही खेल करवा लिया करता। राठी आपरें जादू रें जार टाबरा ने अधारी काठडी मे काळें पडदें मार्थ भूत री छिया दिखावता अर छन ऊपर मू हाडी उतार नाखतो। काच रा टुकडा उगाळ खावणा, पाती न चाग जावणी अर साबती चादर रा दस्तो गिट र पट मू रगील फूल काढणा इत्याद तमासा राठी रें डावें हाथरा खेल हुता। इया रें खेला रा गाव म लुगायी टावर घणा कोड करता। 'मोट बटे रा व्याह ता माट्या, पण राठी रा हाथ सफा अटकग्या। उवें आपर माथ घोळी मुलमुल रा साफो (दुम्माला) बाभ्यो। लागा डकराया टोकयो क्या 'बटे रें व्याह म केसरिया कसूमल ता स बाव, राठीहा गजब करचा त घाटा पगडा धुकाया लडकाया है।' राठी रा रिक्कालू मन हस्या, जाण्यो—'काठ अर तगी म हू।

फम्या। म्हारी ताक एक चौघरी नें घरम भाइ वणाण री लूठी नाक है। अवार जावू, नाज काटा अर नाको भाल कोड आवू।

उवा घर मू कड्या, गाव रें ऊच घर चड्या। चौघरी आसाजी रें घरा जाय'र माफा उवार मिर मेल दी'हा अर पातिया बारा जाव मार्थ आज लो'हा। चौघरी डालो राजी हुपा। घन घडी घन भाग। मजाकियो

सेठ घर आय'र घरम भाई बणग्या । धापना फाटतो जाट, हरख काड सू बोल्या—“सेठ घरम नाइ तो हुचो जका चीखो, पण रिपिया सारा ब्याह म म्हारा बरनणा पडसी ! इमा ही घरम भाई रो के ठा पडै । ‘भापातणी नीड भयेला भाजै नहीं । भायप पण पूरी पाळणी हव ता खाली हाथा नी, रिपिया रा पावरो एक चहरैमाही मिक्न दीपता हाथू हाथ सेजावणा पडमी । आदमी म्हारो पुगा आमी ।” राठी घट्या रिपिया लिया घरा वडघो, दखनिया मुणनिया अबभो करघा ।

आज र वचत सुख री सीळी वाय अर ठटा लखा कठै ? चारमेर , काठरी तातो लाय बाजै । जफड इयाव फळ ग्यान गुण गळ अर कव्वा-सायकारी साजत बीगडै । सेठ राठी र ही राळी लागग्या पैदा हटगी, अडा माय आ जम्या जद सागी जागा जावणो पडचो । पण हम्मै यो दस वगालो नी अगूणो पाकीस्तान बाज । राठी अठै ही छोटै स्पू माटा होयो दूजी जागा कठै जावै ? पासपाग्ट बणाय'र पाछो लालमणी'र पारबती-पुर नेडै जा जम्यो । पण सन् पसठ बार कर हिंदू अर मुसलमाना री लडाई सारै देश म ओजू चाल पडी । अेक दिन आखा भारतवास्या नै पकडणै रा परवाणा आग्या । पाकिस्तान सिरकार उवा सगळा नै चुग चुग र जेळ मे जडणै लागमी । तक्डी कडाकडी लगाय दी अर रस्ता घाटा माथे आपरी पुलिम सैनात कर दी । डारा न जतर, समाचार न पतर, काई ठा कठै ले जा बाडसी ? बासण ही नी देव । मारा कूटै अर घरम भ्रिष्ट करण रै वंधे पाकिस्तान मे सारा भारतीया नै सीधा लगवरगा वणा लिया ।

राठी मोच्यो डबग्या काळीधार, तुर त चमार रै माग रो भरनाम करघो तयार । आगी रापी, सूई डारा अर दो च्यार फाट्या टूट्या खल्ला खुसडा, चप्पल अर बूटडा अेक भोळै म भर लीना । काळी-भूरी पालस री डव्या बुरम-रग अर मेख कीला, टायर रा टुकडा तथा दो च्यार चमडै रा वडछा ऊपरी पास सजा लिया । लोथ रो जमुरियो हाथ म लेय रजूना ठोक्ण रो स्टड अर लाढो भोळै मे दीखता अडा दिया । भोलो हाथ म भाल परो'र रुळतो फिर तो राठी देस काकड र नैडै आ पूच्यो ।

सूरजजी घरा जावता आधे मूढे अपूठा देखा, पन्हेर आप रै आळा

बैठ'र अटा मेका, ड्यूटी मू लौटना मिफाही डेरें माथें बिसराम लेता गहस्य सुख ओका मेका हा । “हाथी बादो ' पाकीस्तान अर ' चगडाबादो” हिटूस्तान गाया घदा दुरती सामी दीव' ही । राठी झोळो मेल'र आपर तैमन री गाठ काठी कमी अर काकड री पुलिस चौकी कने बगतो गयो । फौजी मिफाया री आस्था चढ्या अर जोर मू बतलायो—एक सिफाही—
‘कायाय जाव ?’ (कहा जाते हो ?)

राठी—‘आमी कायाय जावा ना ।’ (मैं कही नहीं जाता)

सिफाही—“तुमी के आछे ? (तुम कौन हो)

राठी—“आमी मोची आछी” (मैं मोची हू)

मिफाही— तुमी अे खान की काजे आस छो? (तुम यहा कैसे आये?)

माची—“आमी आपनार जूतार पानीस कारीते चाई ।” (मैं आपके जूता की पॉलीस करना चाहता हू)

मिफाई—“जैइ काज तुमी मोकाले कारीया दीव” (यह काम तुन सवेरे कर देना)

पाकीस्तान बणण रे राठें म बिहार मू जाय र बस्याडो मुसलमान हयातदार दूर खडा ही हिंदी म गरज्यो— ‘अरे । डेट कोई गडबड मन करना । अगर म रोटी खाकर रात का पडे रहना और सुबह सबके बूट टीक कर देना । खजाची स पूरे पम दिलवा देंगे ।’

माची— ‘हजूर, माई बाप । दो नम्बर व कैम्प पर बुलाया हुआ हू, अत अब वहा जाकर हाजिर हाना हू । उनका काय करक सुबह तुरन्त आ जाजगा ।’

हवलदार—‘ अच्छा जाभा, सुबह आ जाना ।

उब जमीन पर माथा टेक पग सलाम करण रा इमा नाग बणाया जपा हवलदार हस दियो । गठी चट हुकम कैप र अघारी पडत पोर सेना छाटा मू सुरत छित दिया लापडा जका “चगडाबादा आना ही दीस्या गी म झोटों नाख र बगनेष के ट्रामराट रें रेड ट्रक मू मोषो मिनी गुप्ती पोंचग्या । टिकट बटाय र रत मू दीना ठोका सा बोय दिन त्त म आ बडपा ।

राठी आपरी बट्टा हुमसता रें पाग जीयो त्रिते पन आपनाग मू त्रियो अर भरना करना कब म मोटा नामून नावा छोग्यो ।

मदकमाऊ

बारलो गाव । फूम रा टापर। टाळवा टोड चवडा सेता खडा है । गायामस्या रा धोणा । अंबड रा छेड अर बाछडा रा वमेला चर । कूमटार-वैर खेजडा रोहिडा रें विचाळें छाकोटा अंक ढाणी वसै । तळ मे कूइया, पळ म पाणी । डबी सी तळाई भरी हितोरा खावें । बरसाळो बभक लोक-परलोक री छिया पळकै । आपरी गंगीली दुनिया म उबकतो फिर, मन छाकै नही, पण आज वो उ नै घुनै भाकै नही । दिल रा दरियाव छाला चटै । मनुडो गहर रा गिरथ पढ रया है । नूब गाणा रा गायबी तथा राग रागणी रो रायबी है ।

घान सू भरिया खेत, मतीरा रा मावा, साग-सरकारी री बयारी जीमणवारा सू मरीर सिब । रागळी करै अर ताना छड । आपर कठ री किलकारी मे तरासू भरै । डोल टूटै अर गरब फूटै । गगद बण्यो बैठा है । मुळक मावै नही । रूप रो म्हेंदरो बरम । वो सदीव सोच के कोई तरस । पण आज जी जजमै नही । सुधिया सासरिय सिधावैलो ।

खेन मे लार सोदा चमकै, उवै रो गात घणो गमकै । चालतो छिया दख, जकी सिनेमा रील री सीबी-सी मरक । मोवण धारै नूवै, घर चाल सूवार तथा आपरै ऊपर सागीडो रीकै । जाण—“म्हणै घडगी, वा वाड म बडगी ।” जागळू धोरा मजेकलें बगत रें जी मे नै जाण कठै सू फूठरापै रो घमड घेरा घाल ? ऊगती जुवानी रा साचेलो घणी है । इभी ऊजळी अडूड आभा कुदरत कया कारी ? वो धोरी सग जगती न आप सू फारी जाण । मन मन म ही हसै—“म्हें ता म्हें ही हू ।”

बीच रास्तें खेत म खडै साळें, जोजाजी वंय'र बनै बुलायो ।
 बोल्या—“ओ खेत आपणो है, या जाणो नी ? घरा सध्या चालत्या ।
 तावडो टाळल्या अर जीमा-जूठो करत्यो । दफारो हुम्मा, आड-टड लगाय
 त्यो । पाडोसी हमरा अडोवै, चारै गावण रा कोड करै । हण काम छोड'र
 आ दूकसी ।’

कनलें खेता सू सध-साईना आया अर कोई पनजी, जीजोजी, काई
 बहनाईजी कवता घणा हरखाया । कैण ही गूजरी भाग राखी, कैण
 गोपीन'द चाया । काई आरसी अर इडुणी री फरमायस ल्यायो । पण
 पनजी मगळा नै वडै गरब सू पाछा अेक ही उथळा दिया के—“आपण
 घरा चाल र साज बाज सू सग भजन यान सुणाय'र सागीडा छका दस्या ।
 रोही म काई फोही दाई बोक'र बाका फाडा ।”

साळी माळेली अडीकती रयी । रामी रुसर जा मूती । आधी दळगी,
 पण पनजी कोनै ही वाता नै पाती नी आयो । बेली अनजी आपरा सग
 भजनी भायला बुला ल्यायो । ढालक अर जीभा री जाडजा भण भणायगी,
 पनजी पारवा बोलै । ऊभा होय र गावै । अेक हाथ मे खडताल है अर
 दूजै म गमछा । पसेव नै गमछो सू पूछै अर हवा लेवै । बीडया रा मडल
 स ना रै सामणै घडी-घडा फक अर खापरा री चिटबया चसावै । गावतो ही
 हुकम करै तथा सामा फरणावै । चौकी भायै मिनखा री चळ पैळ लाग
 रयी है । घर मे लुगाया री गैगट्टमाचरी है । पण पनजी रै सामरियो
 सोखी अनजी ससू आघूतो है ।

तीन दिन राख्या, जका गावण मे बीत्या । चौथ दिन सागी मारग
 चाल भीर हुया । पण फुटरापै री बडाई सारी पनजी नहो, प्यारी रामी
 भळ करती वग । वा इयै गानरू रूप रा वारणा लेवै अर वारी जाव गळ
 री मरावणा मे तो डाढी गैली वणगी है । पारवी भजना री पोठ घाप ।

दूजो दूनिया म आवसी उवा । जठै काई सागी अर सधा मेंघो ही
 नहो लाघ । खेत आपरा ना लागै । जका मे आवती वखत आला पडोसी
 भान सुणनै आया । उव ने आपर घणी रा गुण चतै आया अर हिडद म
 ग्यान री पारस लुकायो । अतरपट खुल्या, दे पूजी । पूरी रीभी ही नहो
 के बालम री बोली आई—

“काई जावा ? फूटरापा या गारो बणाव । इसी कळा अर बोवार बँठ पड्यो है ? म्ह जित्तो रूप अर गुणा रा डळो ह । धारै बाप मा री सुभ्र जका म्हन परणाई । टाबरा रो माईन बाजू , पण ओजू ही सुरग री अपमरावा मी घणी हला मारती फिरै । रीम अर दाब ही म्हारी माकळी है । स लेवणै सू घर काज वण ता बणै , नही तो चाल घाडी पावलो ही सही । नित नूवा माख जुडै सापजै । चुडलाळी नै घर घर नूतो है ।”

बाल्या'र बोया । रामीजाण्यो पल्लै वधगी । बमाता काई ठा, काई लिख भाजी ? लारलो गम्यो, आगला जम्या नही । आज रो वरतारो मूडो है तथा माउखो उळ्ळ्योडो ऊडो लखावै है । आपरै गाव रा भुरावा आया । पण हम्मै पीरै पाछी कैया जावै ? कवळा दस्तूर मुड्या, छेकड खूटे सू आय'र जुडम्या । मोकळा वरसा सू माईता री ओळू आई । उवा फटरोपै म फस नै लाडेसर बटी नै अठै परणाई । भाई अनू री रीम ही चेत आई । पण कन वँठै पन्नजी पैल्या ही कै नाख्यो कै “थारे तो भगवान रा बेटा-बेटी है, म्हारै भरासै किसी पार पडे ? म्है तो फक्कड हा, घर बेगी सूका लक्कड हा ”

काळा रा पोरा, कुसम्मा बग्या । पाच वरसा सू घरा दाणो नीप-ज्योडो आखे नी देख्या । 'जळो ही जया'-टाबरा रो जजाल वारकर फिरग्यो । अेक दिन छुक'र भाज भीर ह्यो । रामी नावडी अर गाव सू परिया कढतै राजा पग पक्कड्या “पाच वरस पीरै रयो, धारो काई घरायो ? आपरी रीत गडका काटता । पइसो तो जागै सुवाडही अेक दियो नही ।”

बोली— “हाना टाबर, लुगार्द रो जमारो । सूनै गाव म अेकली रा यसवो कैया हासी ? गाव रा आखा लोग आप आपरा बच्चा-खुच्चा धन-पसु अर टाबर टीबर साथ लेयर खावण बमावण नै मऊ गया । ये ही म्हान साथ ले जावो । दो दिना सू टाबर पाणी माथे परचा राम्या है । अेकला मूना आख वाडै । अन तो बाळरा जागा ही नी जुटै । हाचळ मानडै री बारी बण रघा है । म्हारो कुण घणी है ? पण पन्नजी बालो बालो पाछो मुड'र घरा आ मोवै । साल भर रो बाळक बनै आ ऊन अर सून बाप रा बोवा पपोळै । महुगी अर मुसकल इसी के धान रा तो दरमज

ही दारा हो रया है। मिलगत टक्कै री नही, बाठ तो भाठ सू ही
कण्डो वग। पन जी सोचै— 'जीवडा रात रें पल्ल मही, जाणा ता
है ही।'

सातवो साल है अर पाळणा हुवै। इसी कबत साची है— 'जक
मामनै म बाप की हिम्मत नो कर सकै मा उवै नै आछी तरा पार
घानै।' नागा उघाडा भाजता-फिरता भरचट वण रया है। दा बटा अर
बेक बटी। जका बाम्ते मावडी, रात तिन फकती फिरै। जीवण र नाव
डील नी मरी ल्हाम ठावै। घणी विरिया घर रा घणी चेत आवै। पन
आज ताणी किन ही बताया नही। आज भीम पाद नै कणग बाळी बाठ
ऊनसी है। सुणी है जिसी बता दमी। बटी नै साथै लेय र दाद रें घरा
पौच। बटी पूछै 'दादा! मा कैव हिम्मतमर बाळा मामन जी लसाटिया
आमाम सू आया है। वैं बठे टाकरा रें बाप न बनायै। ये आमाम
जाय र पता लगावो। बाळरा रें हिमा हाट जा ग्यो है म्हारें सू दण्णा
ना जाय।'

नीजा दादा बिरादरी रा चौधरी, गीव रा सिरपच। मावळा परबाडू
पण माना रा ठाकाबड। पदमा बिना पादना घर नहा, माटा ताण्ड,
फिरतड आम्मी। डाडा भा-भटा मिटाव अर माव सबम कराव।
सरसं पाणी रा टक्को ही घर मू लगावै नही पैला घगय लेव। पनत्री
रें कटूम म मागी बाका लाग। बाम्या— 'छारा तरी मा नै पय दनाग
पदमा पडो उडाव। हमरें पना कठे? हुव ता जरूर घरा आव। हिमा
पछाही मेम्मा बग। धाना तिन भट्टे पाको पिकावा अर भीसा चुटवा।
टाबर माग हुगामी, आमा पाड़ा भाग मनी।

मा गेड, माग मार बगबगट कानी छारी करळावरा। माग म मू
दाद रो आमा नीज ग्यो। गटी मा न, नी न आ। भूसा पया
पनात्र,। पन दूत तिन पुगता मगवार पुठ र दा-कन न नू भयन।
छ गी बानी— 'तना मा हिम्मतमर बा- र ममवार पुठ आ। बावन
ऊरपी आमाम म बनाव। दा बरमी पना मिता अर मग्य बग
दिग। प जार र मग्यग तद ही पग बानी। उहा ता उवा नव बग

राग्यो है। बेगा जावो भठे कटे ही रम जामी।" मा-बेटी दानू बोलती-
 जानती फीस पडो, दाद री छाती नी रची कडो बाप बारा टाबरा रो
 दुख दारो नी गया। बोल्या—“बेटा कैयदे तेरी मा नै, आजकाल म
 कोई चोखो वार दख'र पूत्रा जासू 'नसट न कूड प्यारो।' लाघणो तो
 म्हार सार है नही, पण बीस-तीस दिन गोता तथा गबका तो माकळा
 ला आमू। काल सौ पचास रिपिया रा व श्रोवस्त करू, थारै आघा दिमा
 पाछा जाव घन, जद दे दिया। नही तो विसा वैसक पडू? अक दादै रा
 पाना हा।”

दानो गुहाटी गयो अर पूछणो सम् करयो—“अक विरामण, नाव
 पनागम, पतीम चाळीम रै माय माय। गाव रिढी मू रळता नीकळ्यो।
 पाच मात नाल सू आमाम मे बाल, साधू हुयोडा वताव। कैणा ही
 देया मुण्यो हुय ता बतावो।’ दादा दादा टावा डोल अर छेनाती
 विरादरी र लाग मू घणो पूछताछ करता फफ। पण टीगरा रा भाग
 जाग नही, पनै रा पत्ता नाग नही। छेकड जेक दिन सुराख लागी। प नजी
 र अनाणा सिबसागर म अक साधू उघट्यो है। दादा गतोरात जा पूग्यो।
 हट गडो म सुगै करणै मू सिबजो र मिदर म ठिवाणा पाया। दाद
 जाय र मठ रा त्रिवाड खडखडाया। अगरी अवधूत माय वटा मस्त माळा
 फेर। जटाजूट, कालजट त्रिवाडा री भचाभच बाजै। पण माटा भागळ
 खान नही। बठयो ही वृक्ष—‘कुण है? मरी भगती मे भिजाक पडता
 है। मरि सुलेगा नही।’

दादो—‘म्हाराज जरूरी कारज है अंकर सै खालदघो।’

साधू—“बच्चा अव मन्दिर नही सुलेगा बल आणा।

दादा—“बाबा, म्है हा सिबजी री भगत हू, साधु म्हाराज री त्रिपा
 हा जायै ता दरसन करत्यू। यथा है।’

साधू—“अरे बाबा। तुम घरबारी लोग कैस होत हा? फक्कडा के
 भजन म बाधा जलत फिरत हा। तुम तो कुछ करत घरत नही, हमारी
 बम-बा की उजाडण आत हा।’

दादा—‘साधू महाराजजी सही परमाणी है। पण म्है घनै दूर स
 चत्ताय'र जावो हू। दरमण दिराया बाप सा।’

माधू— 'अच्छा बाबा ! फक्त पाच मिनट क लिय मन्त्रि खा
देता हूँ । मैं हारा तुम जीते । '

' भरडभट्ट ! ' भागल खिची खट । "

माठा घाळो हुग्यो, दादो भाळो बणग्यो । चपा चुपी बात चौडें आयगी
जद दादा बाल्यो— "पन्ना ओ के साग है ? लुगाई रो राय र डिया फोड
लिया । टावर अडोकता भीकता आधा हुग्या । बेटी रा चाप साधू ही जे
होवणो हो तो ब्याह क्यू करजो ! दम चाल अर अब तेरी गुवाडी
समाज । '

नफा नटग्यो । बोल्यो— "भेख नै बट्टो लगावू नही । तपस्या न
घूवा चढावू कैया ? थे जाणा घारा टावर जाणै । पन्नै रो तो मसारा
नातो जावक जातो रया । '

दादो बोल्यो— ' भेख ता माधू रो चोखो पण साधू कीनै ही दुख देवें,
आ बात कठै लिखी है ? भेख भगवो राख, पण नातेला रो जमारो ही
घारें दरसणा सू सुधार ! भरघरी ता सातू पीढ्या सारी । मा मैण अर
लुगाई नै बराबर बतलाय र भिरया मागी । जेक, दो पीढी रो उधार तो
आज रँ साधु म्हाराज रो ही फरज है । घर रा ही नही, आख गाव रा
माणस सेवा करसी । जागिया डड-कमडल उठावो अर गाव चाल र घूणो
घुखावो म्हाराज ! देस मे पूजी जो परदेस अर परभोम म अठ बुण
जाणै ?

बाबें उठायो चिमठो अर भीळो, चढग्यो रेल, दादा रच त्याया गाव
रिही म खेल ! छेकड तो परचाय'र प नाराम कवा देणो है । घर म बाड
लियो तेज काढ दियो, दरसणा वेगी भीड लाग रयी है । बाबो फोका,
मोयो मूयो बँठो है दादो इयालका कामा म सदा सू सठो है । सतबाडें
पाछो बतलाय के ' पनिया गाभा बदल र भीटा उतरायले । की मिनखा र
टोळ हुग्या । बैरीडा म्हान भाई परमग्या म हेठा मत दिखाळ । घणा ही
ठिठ कर दिया । मिनख अर मिनखा रा जायोडो है तो मिनख बणज्या ।
मिनखा री कैयो मान अर ओ भेख (भगवो) अळगा बाळ । ' पवकड रा
आखी छिया अक्कड उतरगी अर घरवारी बणग्या ।

सरजाम जुटाया सत मगत राखी । रामी रँ जी रो कमोदणी खिली

गाण बजाणै रै कोड में पग नो टिकै । पानजी रा गाखा काळजै मडघा है ।
 चोराणै सू पाछो आयोडो सो घन सभाळण-सुणन री घुखण घुलै । आसोज
 री सुबायसी बरमा म् सूकी खेती पागरी । जमानै री पूरी आस बघी ।
 समै री टूटी लड़ी पाछी सघी । आप अलायदे सूता है, वारी आया सू
 गावैला । पैली कनला गावडा म् आयोडा सतसगी लोग बाणी बालै ।
 अनजी, पानजी सू मिलणो चाव । पण बठै तो भजनपूगै ना बाणी, हसलै
 न घोड़ी ले उड़ी अलाणी । अलख नावो सत है ।

रान भर जागण अर दिनूगै द'रा पालागण । घण भजन-कीरतण रै
 उछाव में अरणी उठाई अर भजनीक जुलस टुरघो । टाबरा रै फरज अदा
 हुयो । पण रामी रै लामो ढकबाळ आगी । समो, कुसमो हुग्या ।

बात चाली । ब्रैमाता रो लेख विसरायो । केया भेख सरायो तथा केई
 भिनल मदकमावूपणै री खुसर फुमर करता' पाणी वारै जा आया । लेख
 में भेख नो लागै ।

माधू—“अच्छा बाबा ! फकत पाच मिनट के लिये मंदिर खान देता हूँ। मैं हारा तुम जीते ।”

‘भरडभट्ट’ ।। भागल खिची खट ।”

माटा घाला हुग्यो, दादो भाळो बणग्यो । चपा चुपी बात चौडै आयगी जद दादा बोल्यो—“पना ओ के साग है ? लुगाई रो राय रडिया फोड लिया । टावर अडोकता भीकता आधा हुग्या । बटी रा बाप साध ही जे होवणो हो तो ब्याह क्यू करजो । देस चाल अर अब तेरी गुवाडी मभाळ ।

मफा नटग्यो । बोल्यो—“भेख नै बट्टो लगावू नही । तपस्या न घूवो चडावू कैया ? धे जाणा पारा टावर जाण । पनै रो तो ससारी नातो जावक जातो रयो ।’

दादो बोल्यो—“भेख ता माधू रो चोखो पण साधू कीर्न ही दुख देवै, आ बात कठै लिखी है ? भेख भगवो राख, पण नातेला रो जमारो ही पारै दरसणा सू सुधार । भरदरी ता सातू पीढया तारी । मा मैण अर लुगाई नै बरोबर बतळाय’र भिरया मागी । जेक, दो पीढी रो उद्धार ता आज रै साधु म्हाराज रो ही परज है । घर रा ही नही आख गाव रा माणस मेवा करसी । जागिया डह-कमडल उठावो अर गाव चाल र घूणा घुखावो म्हाराज । देस मे पूजी जो परदेस अर परभोम मे अठ कुण जाणै ?

बाबै उठायो चिमठा अर भोळो, चढग्यो रल, दादो रच ल्यायो गाव रिढी म खेल । छेकड तो परचाय’र पनाराम कवा देणो है । घर म बाड लियो तेज बाड दियो, दरसणा वगी भीड लाग रयो है । बाबा फीका, मोया भूयो बँठो है दादो इयानका कामा म सदा सू सटा है । सतवाडै पाछा बतळायै के ‘पनिया गामा बदळ र भीटा उतरायल । का मिनखा रै छोल हुग्या । बैरीडा म्हानै भाइ परमग्या म हेठा मत लिखाळ । पणा ही ठिठ कर दिया । मिनख अर मिनखा रा जायोडो है तो मिनख बणग्या । मिनखा रो कयो मान अर ओ भेख (भगवो) अळगा बाळ ।” पक्कड रो आत्मी छिया-अक्कड उतरगी अर घरवारी बणग्या ।

सरजाम जुटाया सत मगत राखी । रामी रै जी रो कमोदणी मिली

गणै बजाणै रै कोड मे पग नी टिकै । पनजी रा गावा काळजै मडवा है ।
 चोराणै सू पाछो आयोडो सौ घन सभाळण-सुणन री धुखण घुख । आसोज
 री सुवायली बरमा म् सूकी खेती पागरी । जमानै री पूरी आस बधी ।
 समै री टूटी लड़ी पाछी सधी । आप अलायद सूता है, बारी आया सू
 गावैला । पैली कनला गावडा स् आयाडा सतसगी लोग बाणी बानै ।
 अनजी, पनजी मू मिलणो चाव । पण बठै तो भजनपूगै ना बाणी, हसलै
 नै घोडी ले उटी अलाणी । अलख नावा सत है ।

रात भर जागण अर दिनूगै दे'रा पालागण । घण भजन-कीरतण रै
 उछाव मे अरधी उठाई अर भजनीक जुलस टुरयो । टाबरा रै फरज अदा
 हुयो । पण रामी रै लामी ढकबाळ आगी । समो, कुसमो हुग्या ।

बात चाली । बेमाता री लेख विसरायो । केया भेख सरायो तथा केई
 भिनख मदकमावूपणै री खुसर फुसर करता' पाणी वारै जा आया । लेख
 मे मेख नी लागै ।

झेर झाघूट

घुट्टिया डेबा, बत्थक बुवार! चचत चादहो, लग्गाना रो लाडा। मा-
बाप रा प्यारो दूज लम्बर छारो। वत्तल छागटो, टम्मरका करतो
फिरै घिरै। घर गुवाड रा दखै राची हवै। उसाड पणो सबै। उवो
रागली कर, मरा रु रु रिभा नाख। डोलकही कूट जद तो गली बगता
रुक् रुक् र भाक। काई रामलीला करै वलावै, भात भातीला साग
घुट्टिया नरै। दरसकारी आतटया उघळ पुषळ कर दवै। हसाय मारै।
मजाकिया मर पाट म सली रिगटोळा करता मा बाप सू ही नी चूक।
पण लुल्लास कीडो लाग घुषकारो घान, बाहवाही दवै। बवै—'ई रो
ही नाव खिलधार है।'

घुन्नी अँडा भेळा मगरिया अर खेल तमासा र मोका रयात राख।
चीचढ मा चढ, होठ हाल, आगळधा फरफरावै। गुण गुणावता रँव भाड
भुवाव। दरमका नै जोवै, तुरता फुरत कीं मडचूसिय भिनख रो हसीलो
टोटका फटाफट बणाय र कोकड मेल देव सुननिया बदा हसता हुया 'हाल
हुज्याब। नीद काढण रो नफो लँवता खिल खिलाता आप-आपरै धरा
जावै।

इयँ रा बाप इसो नाबडयो छोटै थक न ही नरड नारयो। गोडा देदिया।
उवँ आडू आपर इयँ लाडेमर स्माडू, टीगर न भस बकरियँ रो जुडत जरू
जबड नै ब्याह दियो। डावडी सटाण डावडी सू परणा सरकयो। घुट्टियै रै
गळै एव ओबधू उबागळ, भबरक भूटणाळी भीटल बीनणी ल्याड कोई।
ओमय्या म बरोबर पण उया अकूरही रो धन दिन दणी बघी-सघी। चाना,

चवदय वरम मे सासरै आई। घूमडोसी अलग थळरु, अडक मोथी भाळी। उण रा मोगरी सा माडा अर माट वरगा पग, दग दग करना धूजरैया हा। मूढा ओवरा मो जडघो खटघा। उण रै सुमरै घणै बाड फुरमाया- "वीनसी घारी सामू रामजी रो जीव अर मीटी वाली वाळी दा नणदाली है। बास म घनवाळ जाटा रा छाकाटा गुवाडा, उवा रै घरा हजारजिनावरा रा जेउड जूछर। छाछ ल्यावा चाय दूध, खालो हाथ नी माड। आपा तो नळ गवैया, पूरी दस्ती सू पर वस्ता अर सामणै नरसती कळा धाक है। राजी राजी गावणा वजावणो सीखा वटा। तीखो बानणो चानणो पिछाणा।" पछै डेण आपरी आसीस माट दम रो नोट भलाया।

घर ग्रिस्थ, घाटा फासी, घुट्टिय री जबाध मस्त फकीरी माये लूण मिरच लकडी री तकडी गरद चित्या चढगा। भड्वा भोळ राड उन फागडा उल्लाड, मस्त मनारी न मार मध करी। पण छार हिम्मन नी हारी। उवा आलमगिरी जा'म विस्वास मू पहलवाणी मे जा डूक्या। खेल्पा कूदयो अर अखाड दौड बड्या। आप स दूण न उछाळ बाया। मिनखा मूडै म आगळी घाली, अचूभो करवा। क्या— जरे! कत्यक थालो च भरिया गजब गुदारै। माटा माटा तोगड लडधान उनाळ उळटाव। साचो कर दो मोटा देख र डरिये ना, छाटो देख र अडिये ना।' जिता मू बिली वात्ता। काई बाल्या— "भो विगाड दिया। बान्धि खा दिया छोरै री मलाई रा जार जमारो। मण पक्का पत्थर गळ म लटका दिया। गाणो वजाणा गयो ज्यू ही कुस्ती अर अखाडा माल छ महीणा म गयो ही जागो। मोटचार रा दत्त जलमस्त चित्त टुवै, जका ही नाम काम उजाळ। लुगाई टावरा री काम सू कालजा खजज्य। छारो तो माथाळा हो, पण माथाळो ढगळ इण न ऊचो हरगज वघण दवै नही।

दूजा बाल्या— "क्यू भूडो भिगत करा, दूजा रा कथ्य छडण म कसार है? आप-आपरी निवेडो फाडो सीडो ना। पैल्या तो कोई बुरक्या ही नही, कवतारघा आपणी पारकी सीख के कारकी है। हम्मै बोरा थूक बिलोवणा है।' बद बकबोर्ही सुणो वाम जाळा पूरो जीदोरो करवा। ब घुट्टिय न एक बधियै कळाकार रा समाण देंवता। आडोमी पाडोमी उण सू भारी सनेव राखता। उवै खेतर मे खाली उवो ही नाच गाण रा कळा-

कार हो । सय ताल रो चाखा इम्याम, गूघरा रो धमक सू हर किस्म रा बाल काड'र लोका रो मन प्रसण कर देवतो । देखणिया सुणनिया सग अचूभो करता । गणेश वदणा रो नमूनो निहारता ही धामला सा चरण धरता सा-वात गणेशजी सामा दीख जावता ।

विडद विनायक धिरक धिरक थैई
ताता थैया, थो थों द्रें द्रें
धवाग धुन धुन, दिग दिग दिग थैई

लोग भाठें रो मूरती वण जावता । घुटडो रयाली, मोटराळा सू सध-
मैध जाण ची ह धाली । सुरताल जाणें, जागण जम्मा मे खुस करदयें
गाण । तातो तबलची, च्हेरा सा चालें । रग रग हालती रेंवे । ताबड धिन
ताबड धिन तिडड धिना तिडड धिना रो जवान हरवखत टेर टिर ।
आर्या फुरें डोल कामडी ज्यू लुळें, नसडी हलाळा खावें । उलेवर लाग
तडें खडें खडा ताकें, कदास घुडियो सामणें भाक । पज्यो रज्यो । हमाया,
गाणा सुणाया, खलासी रो खोरसी सयो अर झट स्टेयरिंग झाल लियो ।
पण पग वडी गाडी र ब्रेक ताई पुरा मो पाचें ।

अरे बाह घुडिया । 'घुडियो जा लाग्यो जपर म एक मिनिस्टर रो
कार सेवा । सिचाई मंत्री रो कोठी उणा रो कार गाडी रो उलेवर
रेंग्यो । चालती रो नाव गाडी । माटा बुम्बोई जा आयो । हम्मैं यो कीरें
सारें ? पाछा आप'र मात भाम रें सेतरोय मुक्यालय न्हेवण लाग्यो ।
जनता रा हलुला तथा मददगार, धाणें तैमील ताई रा काम सारें ।
अस्पताळ रा हब्रो चायें, उपज मडो रा भला पचायत समिति मुळावो,
भलाई कोई निजामत, घुडियो लागा र साथें जाव अर लटवारी लुळताह
जवान सू काम पूरा करावें । लापटी सो मूडो चिरफाड मो आर्या तथा
लापडी सो तखतूळियो गिगदो डोल तोह दिल राखें । मोटा माटा
हाकमा सू हाथ मिलाव साथ उठें-बैठें, खावें पीव । चसको हाथ आग्या,
ह्याथ खलग्यो । डेढ दो वरस म समचें त्रैसीत खेतर मे खातीलो नेतो
वणग्यो । कमाई रो चेनो उघडग्यो । निम्नळा रो जमी खोसी, किणारें
चप्पड जमाई, कैंया न राब सू ठग्या जर आख दिखाय न डाट पिलाई ।
सेत घर धिणाय कब्जा, आछा उसटड फ ला दियो ।

हाथ म चीमटो, गळें म रुद्राक्ष री घणी मोटी महीं माळा एक दिन राख घाल र आपरें गाव आया । गाव आळा देख्यो मिंदर म एक फकीर धोक देवण चौक माथें पसरधा पडघो है । मिन्यां तकाय'र जोया—अरे मुट्टियो ! सागडा कने गया जवा सू पैल्या ही हाथ उठाय'र बाल दिया—“सुग रहा बच्चा ! मालक री खर है । म्हारें वेगी उण रें घर रा इसा ही लेख हा । खुद हाथ पकड'र लडघो कर दियो ।

कबीर सोता क्या करै, जागन की कर चाव ।

यह दम हीरा लाल है, गिन गिन गुरु का साप ॥

कबीर मन तो एक है, चाहे जहा लगाय ।

चाहे हरि की भक्ति कर, चाहे विषय बमाय ॥

उव पाटक दो च्यार कबीर री साखी बोल दी, बोल्यो मन परतख परचो हुग्यो ।” कनला लोगा हाथ जोड लिया, लुगाया परसाद से आई अर टावर पगे पडग्या । धुट्टियो घेवरनाथ नाव सू पूजीजण लागग्यो । मोटर आळा पूरी साख भरी कयो—“पाच साला सू बराबर वाणो गावें, जत-सत स चालें । कुण रोकें, माघा-सतारी सगत कर । हुकम हुग्या पट झुलग्या तथा भवन बुहारें । म्हारें स्टाफ तो इयें फकीर री चाखी नाक निवण भाल राखी है । साप सळीटा लटघोडा तो सड्कडा रोबता आया अर हसता चलता गया है । म्ह ता इयें रें सरण ही वगा । स्टेरियग हाथ धरता ही नावो लेना ।”

एक टराइवर वाल्यो—“राजा-जागी, अगन जळ है भाई । अं घणी प्रीत ही नी पाळ । एक दिन म्हे उतावळ म 2856 नबर वाळी गाडी नें बिना धोक पाधरी स्टाट कर टोर दी ही । धूर्ण रें रस्तें सू सो पावडा ही सरक्या हुवाला, इत्तें नें तो भड भच्च भचीड बोलग्यो । टायर पिचर हुग्यो । धिक्काय'र पाछी ल्याया, परमादी बोली, जद सागी चक्क, चेपें माथें चाल'र जातरा पूरी करी ।” खनें खडें खतासी कयो—“अबकें एक लूलें पागळ नें म्ह रुट री बस मे नाख'र बाबें र सरणें ल्याया । धूर्ण पीचर धाक दिव्वाई पट पग ले लिया । दवकी बूदतो पाछा मुडघो, सागळा सग साच परच राजीखुशी पाछा ठिकाण पोंच्या ।”

बाप आसू भारघा, मा करळाई । वेटा साधू वणग्यो, जी म नी रयी-

सोराई। खन गया घोळा री गरम वेगी खोळा म ले लियो। कयो—
 “बेटा आपणें घर चाल। छोरो कूकें भू दाज, म्हारा बोदो जमारा डाढो
 लाजै वेगा सा भेख नाख।” धँवरनाथ मार कान मे मारी फूक, बोल्यो—
 “राजरी दणदारी चनो चाढा लाखा री नहरी सहरी जमीन भेख मे हाथ
 लाग। कडू कूडम्ब रो तकदीर ऊघडै जागै। रोवता कूकता पाछा गिड
 ज्यावा। माल उटावू चिलमा पक्की चोसू। फाज म भरती थोडो ही
 हुयो हू? मौज मस्ती वैठो गल्ना माख दफै हवो अठ सू। सटकै र डणनी
 डेणियो खुरडा घमता घरा आवट्या। मिरच रोटी खाय र सूता जक
 दिनगैताइ सत्या ही नही।

गाव रँ भोत बार रोड जोड री जागा, राज कुम्भाणो वास वत्ताव
 है। बठ ही स्कून अर वठैई अस्पताळ, गावा नै खाली करावण वेगी साळ
 काट्या है। कूमटा काट जर बारट्या वाढ, पण मडी कानला सूबो
 चोगान पामो, माडिया दाउँ बैठा है।

नगवा गाभा जट कट काळा दुमाल धाटो, तूम्बी अर तासळी।
 हिरणिय री गोणी ऊरर हवै जिया ठोडी माथै मूडूमो री वूजी सा थोडा
 साव बाळ तथा एक कच्ची डटा री साळ म मिर घसाया गाळमाळ गट्टो
 सा एक पटल पट्टा साधुडा ऊचो नीचा हव अर मामली सडक न घडो
 घडा दख जोव। आर सी पी री जमीन, मोला रा वाडा वाकी याळा
 रूप बडी वत्तो वधकी जमीन माथ लपचेनुवा रा लालची कबजा डाढा
 करी ज्याडा है। निवजी, हडमानजी गागाजी रामदवजी, जाम्भोजी,
 जमनाथजी, हरिराम जी सनापी माता करणीजी रर काळका माई
 जैडा मकड दबी देवनावारा धार्मिक कबजा नै देख र भेख घारी माधू ही
 अँडा काज करण न जमघट सू आ घमक्या। पाच पाच पट्टा जित्ती जागा
 घेरली ओर घर कोला वणा बैठा। राज रा नोटिंग मामला चाल्या अर
 हर आदमी न कबजा उठावण रा करण ओडर कण्या। अफमर आया
 पण माडिया नी उठया, साव नटग्या। धँवरनाथ अगडी स सू आग आमो
 अर चोमटा बजावा। बोल्यो—“अख निरजण निरावार, जमीन मिमकी
 ससारी वावार। बदो कुठ तो खुदा का खाफ रखा। फकीरा को भी
 चमन दो।”

स्कूल रो भवन वणग्या, कमठाणो चालै । मजूर चेजारा लोपे-पोतै, सिमलो सुताई करै । जालणा चढै, कब्जा लागै । आखा कारीगर खावा-पीवो तथा सोवा उठो, उठ ही करै । जाग-सजोग, एक रात छात माथ सूता बीमा मिनवा म सू च्यार जणा नै काळ भगवान आप र काम छाट बुलाया । सापा किमा मनेस । मणक मणक आधी री कोमळी सख-चूड आई जर च्यारा जुवाना रै गजब जहरीला चपकिया सा चेपगी । गहळ म उबक उठ्या, जी दारा हुवतो बतायो । भांगूड आग्या, कठ रुग्या । दुवा दारू री भाजा हासड घणी करी, अळी गई । लवर लागग्यो उब मोहल तकडा अन् चाळो छाग्यो । कदेई कोई पटवारी, कणाई कोई सनार, आज्याव धबकै, वैरणती द ज्याव धार । जाडखो हवै जका ऊररै । साचा ओखद लाग ज्यावै, नही ता ऊभी चोटी ऊम ग्वाड जा पौचै भगवान र मोट दरवार ?

“माडा कर मलार घरा परघा ऊपरा ।” एक दिन सिझमारी, उवै वास र सग माघुवा सैल सतसगत करी जर नोजा पिस्ता वादाम घाल’र दूधिया भाग घुटाइ । माय न जूना ताम्बाळा गोटिया पइसा घस्या, धतूरे रा बीज रगड्या मटका भर’र छाणी अर गडवो गडवो चोसी । रात सू भखावटै ताई गार्ज री चिलमारा गाट सा चाढ दिया । धूवै रा कुरळिया उपाड नाह्या । नग मे धुत्त, धेवरनाथ वावळो बुत्त वणग्यो । माडोसो बोल्हो—“अरे पीगी । वेगा मा घरे पुगावो मावडी सू तो मिल तू फोटळी पीगी । डव्या आवै, कठ रुकै, धूक सूक । जीप ल्यावो, जीभ खच । उतारघो भव, सनाळो कबजो, कदास प्राण बचे । गाव ले जाय’र डाक्टर न बलावो ।”

सूरज री उगाळी, जीप आई । गोरीघण चप्पड चूधी आरया सू चमकी उठी । पेट बुसाँट माग्या, भगवा पूरिया खात वगाया । चादा बरवाडी बोली, गाळा र’ मूकण सुणाया । कयो—“मर जाणा क’मात्यायो घन नीप जालिया बीघ म बीस मण गहू ? गिरणी खाव, किमी यामळी पीगी ? भाग पियोडी लागी । ढागी ।”

डाक्टर कया—“डुखणो परेव करै, ढोली आळा सखण-नखरा दिसाळै । इ र तो सखचूड नेड कर ही कटघोडी कोनी ।”

कोरो झुठा पडघो, दखा देखी मरघो ।

लकड़वग्घो

सावळपर वाम, अेक लूखी सूकी भाम तथा फोडें नोडें रो रंवास मांयो जावें । वो बीकाण प्रदेस मे विगसाव री दीठ जोत सू ओजू अळगो अर जजूवा इलाका वाजें । थोद्या उतरादे पामे पडाला खेन अर नहरी खाळा पूरुखा कीकरियाळी छोदी पतळी हरियाळी आग्या म ओमड आवें पण अठें मु दिखणादे छेडें इलाकें म पजाबी पण री पडत जावक नड नी ल्हावें । इयें री तें सीली ताळिका मे धाराळा छोटा छोटा गावडा वसे । लाग मोधा मरळ अर निस्कपट, उवा अणभनिया सादा गावा रें बीचाळें आजकळें वदे वदे फाळतू, फरेवधारी, सागैगारा धूत लोग ही आ धमकें । अठें रा लोग नी जाण सकें के व खोटा रदखळ खीला है अर वें आपरी बोदी वू अर गदी वाण सू जनता साथे पेस आवता थका नला मिनखा नें सागीडा फिडावें । पण उणा री सासरव्रति न व्यवस्था अर अधिकारी तकात नी समझ सकें । कारण गावडिया माणस उवा रें धाखें री पूरी पोल ही नी खाल सकेंक किया एक पळगोडपलीन आप रें खरीदेडें माळी पान (उपाधिपन) रें पाण कूड रा कामण रच र भोळा मिनखा नें हाकमी रिस्वन सू रळावें ।

सा व जिलें रो नामी जूनो गजिटेड हैडमास्टर, भाग जाग सू वसव री हायर सैकण्डरी म आ पूच्यो । नाव तो मकडदत्त पण लाग वाग नीकन कोळियाळा दम्तखत दण र लार सू लक्कडदत्त कव । क्यू क अधि कार मू सडपाडी आवरू मावें हाकम गी धाक मोठी छाक ज्यू माथ मल्या अठें आया वडया । आपरें लारल बीसा वरसा म इयें मूमळ रा मारकंदार

कबाड़ा बिघोड़ा हा। शीकानेर जिल मे हो नही, श्रीगगनगर अर चूरु ताई री स्कूला म बापड़ा मास्टरा अर चपरास्या री जिनही बरबाद करी बताइ जावै। भणनिया असख चतर अर स्याणा टावरा न घूस मिले बिना फैल करचा है अर गिजा गूगिया लावरा न टक्का अठ'र आगली किलास मे टरकाया चढाया है। ठाली बैठचा इसा कबाड़ा री कथा आपरै दोस्त मितरा न सदीव स्वय सुणावो कर। गप्पीबाज कदेई खाती, कदेई सुनार पण कणाही आपनै गुजर गोड बामण बता नाखै। अर दूज र पसाब पढता ही मामळ नी राखै। पाठसाला मे आवतै ही उव चौथी खेणी रै कमचारचा माथै रोव गाठणो पळा दियो। बारला मास्टरा रा अेकू अेक बडर इसा घणा घूसखोर घाघ दख्योडा, हां मे हा मिलाबणी पळा लीनी। सा'ब' सा'ब' केवना आग सग आखा आछी माडी पी आया करता। सारै रू लक्कडदत्त कवता रता।

लोग बात कर—

“दत्त कुलछणो जीव, इसा मिनख सस्या मे नी राखणो चाय। स्कूल मे धूवा काढे अर टाबर बिगाड।” साची है—बारै रिपिया री बीडी अेक रात मे बाळन्यै, दारू मीट यारो। भार मे हमस इग्यारै बज्या अुठ। उव रै अुठण सूपली चपडासी बीडचा रा बडल अर इडा रो कटर बन स्या मेले। दो बडल अर पाणी रा डोल पाखाने मे राख देव। सा व साप सो सूसावतो फूफावतो हाथ मे तूल्या री डबडी लिया बड अर फारिंग होय'र आवै, जत नै फटकार बीसो बीडचा फूक गेर। पेट हलावतो पाडा सो अेक बज्या दुपारै, रोज रो साळा पीचै। विद्यालै रै वारड री दोरी सोरी अेक फेरी गडको मार'र दो बजा देवै। चपडासी रो ल्यायोडो खानो खावै अर बीडी सिलगाय'र घूस रा हुकम काढे। चार बज्या घरा चाल पड़े। दूजा रै भरौस स्कूल चलावै। दिया बत्ती र टेम आपरी जूवैबाज मडळो घरा बुलावै। मजलिस जमै। माल री चिलमा चाल। चादी बण जावै जद सुलफिया यार बिसन पड़े। जार अर जुबारी जमै तास रा पत्ता खीच। रात रा दो चपडासी फुरवा लगाघोडा हाजर रैव। ठडी नी हुवै, घुवै रा गोट अूपडै, रात काळी हुवै। कदे बदे काई

घपडासी भाळी भाळी नूई आयोडो अध्यापिका बाई न ही परचा ठगाल्या बाई । जेडो चडो बिलिया तोड, नीला तो लक्कडदत्त रो घणो करेडी है । मैणा रो बात, आखी साखी समेत जीवती माखी गिट'र रैवणो पड । घणी काई कवा ? पीघोडो हुवै जद घर रो वैन बेटी तथा बेट रो बहू न ही जा भाल । बापडो जोयड धावा घूड नाम्बती खल्ला मार'र आवरु अवार पण अटल मैफिल लीला इणा रो अेक दा वज्या बखास्त हुवै अर वो बागदो खाणो लेवै । या ही हाकमी हर रोजानी चर्या है ।

बुरै मिनख रो मतळव राखमी रगटा भगडा करणिया कुमाणस । जेडा राखसी कवाडा क जका नै दख र दूजा मिनख डरता थका दरसणा सू ही मूढा लकोवै । राखसी जीवण बुराई अर आगण अपणाण सू वण । बैया तो आगणा रो काई गिणती नी, बुराई रो कोई सीमा नही, दुनिया म अेक सू जेक बघर बुरा माणस हुया है अर ओनू लार्ध । पण केई बुराया इसी है जका माय आचरण कर'र वो कुजीव राखस सू ही वत्तो बुरो वण जावै अर तरक नडाल्यै ।

जनाव दत्त समैसर नी कि कमचारी न मुगताण दरावै अर नी साची तरक्की रो सिफारस कर । हक रो छुट्टी मसाण दवै कोनी । अनुसासण राखणो जाणै नही, कोरो चमचा मू काम काडै । छात्र बफिकर खुल्ला घूम फिर अर आचाय रो अनुकरण पकडै । प्याला भरै अर बहळ फाड, पात हावण रा लावा लूटै । आपसी बाता कर—' पढाई म काई घरघा है ? अक्कल तो गुरु रो नकल छूट म है—जका हैडमास्टर ने दाम काम दिया मिलसी ।'

एक छात्र बोल्थो—“अरे भाई ! काल रात रा अेक ट्रक बीकानेर रघो हैडमास्टर जो उव म स्कूल रो माकळा छटवा समान घणखरो आपनै घरा भेज्यो । मनै बलाय'र कयो—‘पाम होवणो है तो प्रयागसाळा सू सामान ल्याय र ट्रक मायें ला ।’ म्है उलातर मेल्याही दो बडो जाजमा तबला रो जोडी, बिटरी कमरा, गस, ताम्ब रा माटो बळमा, बत रो थुरस्या, चार बडो बाळटघा इत्याद चीजा आधी दलघा ताइ ढोय र सादी ।

दूज छात्र कयो—“साळा ! तू भ्रिस्ट अर चोर है । साळा रो सारो

सामान रातू रात लदा दियो।”

पैलडै उयळा दियो—“थे किसा सचला हो ? हैडमास्टर रै सुगलै पखाडा रातू हाडता-रोवता फिरो।”

परिधा खटा आखा छात्र अकै माथै ही बोल्या—“आपा नै तो पास होवणो है भाया ! पोल मत उघाडो। परीक्षा नैडी है, दोना दीना सू जावाला। घरवाळा खेता रै कामा लेजा दुकावैला। चालै जित्तै चालण दयो पोल पटी।”

पोथी पढतो आतरै भूभो अकै छात्र हस'र वाल्यो—“भाइडा ! धा जाणता हवोना भेडियरी जात रो अकै जगती जिनावर हवै। जका कदे बढ रात रो गावा म जागडे अर घरा भूता साल छ मीणा रा छोटक्या टावरा नै उठा ले जावै। हिन्दी वाळा उवै जिनावर न काई कव ? वो ही आपरखो तकडो सा'ब है। हा ! जनता इयै रा नाव राख्यो है लक्कड-दत्त, जको दत्त री जग्या बग्घो लग्या साळ आना साच है, क वो विना कारण ही आपरै मातहता नै मारै वैर कर। 'आप कबोला कतरोक वैर ? भै वताबुला बेहद ! आप भळे भूभोला पण बेहद कतराक ? भै कबूला—आप काई भूभो, लाखा म या वानकी अकै ही है। ममलन अकै-अपसर अडा हव—जको आप रो काज छोड र दूज मिनख रो काम वपावै—वो दवना वाजै। दूजो—अडो हवै जको आप रो काज ही वणावै अर आगलै माणस रो ही सुधार देव—जगती उण न मिनख कव ! तीना—जैडा हवै जका निजू फायदा करण खातर दूसरै दुरवळ रा काम नस्ट कर'र नुकसान पोखावै—जगती उण रो राखम नात्रो काई। चौथा—अडो हवै जको आपरो तो कई लाभ नी कर सके पण बढळ पारखो तो कुपायन कर ही नारै—या वाचणिमा मिरदार बनावाला क उवै लटै न काई कयो जाव ?”

लक्कडदत्त री दुसमणी अकै कुदरती कळा है, जका म भूडापा, मूर-खापो अर जरीनो जोस-नसो भळक। कुवाण है—मरीज मर जावो, हावा री लुगदी वण जावै। पण दत्त बढा आपरी बाण सू हरगिज वाज नो आव। निलाबित करावण म, चाज सोट दिरावण म जर दिनमिम रै आदसा सारू आपरा अधीनस्थ लोगा वेगी रात दिन कामजिया कळा

कर अर यितिया हो थासिसलितनो रेव, मरे पचे ।

पूरी सीन्नी नी आवै, सागण धारता मुणो । छ साल पल्या लारल गाव रा कारनामा मिर निया दत्त मावळमर आघोउव रेनावैभिष्टाचार वभचार रा छप्याडा पैम्फलेट पाव बठ रा छात्र ले दूक्याअर अठ छात्रावाम रा टावरा नै बचाव र भडका निया । छात्रा हडताल कर दी । पण तिनमान र फर मू एव भला मास्टर दत्त री गिडगिडाहट र चक्कर म आग्रा अर स्टाफ मिटिंग कायम कराय र छात्रा नै मदरस द्याडनिया । दत्त अर आग्रा मास्टरा स्थानीय जाण र उवै जून मास्टर नै हो स्टाफ सचिव चुण लिया । कलासा लागगी अर भणाई सर हुगी, दत्त रै लोही धिर आया ।

काजळिया काज चाल्या । कुम्हारा सू माटक्या रो कूडो मोल बूक्क गी रमीद बणाई । दपतर रै स्टेशनरो मामान री कीमत सू दसमुणी भर पाई कन्वाई । फरनीचर अर भवन मरम्मत रा बिल दवाई पाणो तथा जात्रा भत्ता री रकम मजूरी नी । आपरा इया कामा मे स्टाफ री सलेरी रो ध्यान समैसर कदे नी धारयो । आपरा वेतन बिल जुदो वणाय'र पात करा मगावै पण लारना पडो कूव म । सचिव आप रै पद रो त्याग पत्र पेम करयो । दत्त मफा इ कार कन्ना दियो । पण स्टाफ री वेतन कूक चालती रयी ।

मिगरट, सराव अर जुवारचा म जमगो । उवै छात्रावास उठा दिया । डर भा, सराधिया वादल सा खिडग्या । मणबत्ति बणग्या । सचिव देख्यो लक्कड रंग वळवा लाग्या । जार रा अत्याचार अर परपीडण वो सचिव अपना नो मक्यो । मोनवण र मफा मास खीच लियो । मेज माय मुक्को बाजतो मुण्या "रगड दूगा । रगड दूगा । सबको मजा चला दूगा ।" एव हरिजन लिखार बाबू नै सागं रळाय'र कबाडा पळा दिया । यो जद लारल कमवै सू सिवायती तवादल रै दाब भजायोडो आयो, बूडै गडक ज्यू दातरी रेवना । हम्म धारको

खडका धमका मुण र सचिव दपतर म जा बडयो । दत्त बरस पडयो अर बोल्पो— 'सबको देख लूगा । मैं ।

साठा सो सूमावतो बोल्पो— "मेरा कोई क्या बिगाड लेगा ?" दारू

री तेज गिघ सू सचिव रो माया फूट पड़्या। देख्यो उवै री आख्या खच
रयी है। दत्त बोल्या—“मैं प्राथमिक क्या पाठशाला का माइना करुंगा,
निरीक्षक जी नै हमारे ताम अँडर भिजवाया है।

सोपो ही नी पड़्या। चार। चोर। हाकी हाग्यो। सचिव ही लागा
र भेवा भाज नीर हुया। जागै जायर भीड़ मड़गी। हैड बहनजी रै क्वाटर
मे रोवणै री अुबाज आई। मायलो बूटो, दा जुवाना कूद'र जोयो।”
“लकड़बग्घा है।” बारै खडो भीड़ नै बताया। अेक जणै आपरी रिवाल-
वर ताण र पूठो उयलो दियो। क्या—“क्विड खोल र काढो-आवणदयो
खनम करा। गाव मे क्या हिलग्या। भळे कीरा ही टावर ले जासी।”
गुनी झालर मायनै सू दिखलाया के—“यो तो टावर लेजावणो
मासर नी, लुगाया पकड़णै बाळो बुमाणस लकड़बग्घो है।” सा'ब री
सूरन जायर आयोडा सर लोग उवै रै मूढै थूकता थका आप आपरै घरा
टरया।

सुहागरासो

सगळ्या रें मन माथें सदा सूनू उवरी भाळप अर नामरदी री कूडी साची माख छायोडी ही। घर घुसिया डरपोक, बघिस्वासी अर जोल वठर खावण-वोणें जिसें सभावा री उवें री बाता गाव मे ही नही, दूजा गावा मे हो जा पोंची। उवें रो मन सफा कारपाण, हरजगा कुढनो कापतो रेंवता। एक अलवेली वाण बणघट रो डील हा उव रो। डरू फळ, अकेली कुवारी छोरी री तरिया हरेक आदमी नें दखना अर पछ उवें कन पोच्या दान् हाथा री आगळ्या गूषर भट पाछो नीचें नाखतो थको पणाम क रेंवता। जद आगला मिनख ही कुमल समाचार पूछ लेंवता।

गलें मे माता जो मँरुजी री छालो एक मूरता अर देवता वारा फूडडा पंग्या घर री पाळ अर आगण बीचाळें आवा-जावो करतो रवता। गळी म कोई ओपरो अपरोखा मिनख दीख जावतो जद खिडकी री बारी पाठी जद लेंवतो या भाज'र मोडें रा निवाड बंद कर लिया करता। फळमै मे बड'र कोई नूतें पाताळो हेनो मारता तद उवें मिनख नें आळग'र ही-ही ही हसता हुया हुकारो भरतो। छेकड जापरी रटो रटाई बात बालतो अर मोटें सरबजाण आदमी री भात उवें नें चतर समभावणी री चेस्टा बनावतो जातो—' भाई म्हारें चार जावणियो पुण है ? माजी नें मोगन है अर मन पलेट मीठो पावण री डाक घर री सागीडी मनाही है ' वेगीसी बात वनाय र खुद भागें टुगता। आपाड नें पाछा टोर रेंवता अर पोळ री बारी ममडक करना थकी माडो जडणें री घर लालमा म आसतो आसता भाज'र माजी नें आसी क्या प्रता दिया करतो।

वो पोपलमाटी, लघडा, अर ढीलो ढगळ सो थूळ मथूळ ढीलाळ घनवनी घणी ढीकरो , ऊन अर बौछरडो नी लाडेसर ढोल हो । लीवर रै मरीज री टानिक दवा प्रोतल रै ठकसी ऊडी-सूडी , इनलप रै तकियै ज्यू लथ पथ भिचनो-उभरतो पेट तथा घूमडै थाग भाग भुक्क्यो फिरता-घिरतो । गोळ बोरियै री गुठली सो गुदली आख्या, कीडी नाळसा छीदा पतळा दाढी मूळ रा माळ, जवा रै मरदानगी नसै माथै घरा आयाडा लुगाई टाबरा मू मुळक मुळकर बगनी बाता किया करता । नाड उवैरी जलम धूटी साथै घोळ र पायोडो हो । घणोसारो खिताणै पिलाणै वगी उव री मा-दादी अर बाप इत्ता घणा नारा करता, जके आप भूखा मरता आख दिन र जाया करता । पण अई लाड रै पाण हो वो घणा घणा माथै चरतो । प्यार पुचकारणा र वखत उवो छेकड रोवणै तकात रा ताणा-बाणा बुण नेंवतो । उव सग 'लाडी-लाडी' करता, जद वा माथा सूजाय र मा दादी नै हरामजादी अर गड तार्द रा सबद बक् देवतो । बँ मूडै मे कवा दावता जद वो उवा रै घूसा मारनो जातो । छेकड कोई गडलो पाडोसी उवै न डरा घमकाय'र जीमावता तथा घर परवार में घोडी ठड चापरतो ।

घोडो बडो हुया—माईता, काज्या कुम्हारा री एक दो बहू बटथा न उवैरी घरम भैण बणा दी ही ? लघडै रै बावळवडा मे की कमी नी आई । माईता मदरम तो नी मेल्यो, पण विद्या देवण न गोमती हैड-घाम्टणी नै घरा ही बला ती-ही । मा घणो घणो जीमावती-दावती रवनी । लघडो आ-या काडतो मीचतो बिना मन गासिया गिटतो जावतो । मा न मरज्या तू मरज्या कवतो हुयो वणावटी विस धोलतो, गाळा ठोकतो पर मा बिना इयै र घडी मरतो नही । सग मनावणा भूताबणा मा कन चटी करावती । मा मिनट एक ही अक्लो छोडती नही । वो बिलडी सू ही डर, अक्ला वारै पग घरै ही नही । मा री मजबूरी, एक आख रो के उघाडै अर के मीच ? च्यार घरा बीचै आख्या देखण जाग एक ही तो औलात है । दुखियारा मार्त जद ही दबोम्या राखता । उवो नित हमेम खेलण री जीम करता । दाम रा टाबर ही बाळ सुनभ हेत मू उलळ पुलळ आवता । पर लघडा डफोल लुक लुक'र बिवाडा रै बिजोक्ला भाखर देम्या करता ।

दादी आर्या री सेन मू कूडो सुवाणन रा साग भरती । मा बारणे आया बाळका न 'जावो जावो' कैय'र पाछा तगड काढती । बाप अँडी लुकावणी बाता स डाढो राजी होवतो अर खबारा करता बीडी सिलगाय'र नचीतो सो जावता । इस तरा लघडे माथे घर वाळा री पूरी देख-भाळ निगंदास्ती चालती ।

वनलो वैद्य घघे सू ऊघो, टाबरा मे बैठे उठे नावडो रुधा । लवडे रँ माईता ने बतायो—“टाबर ने थे खेल प्रवति म राखो, घराडियो मत घणावा । मदरस मेलो भणावो-गुणावो आपणे इयें कुवर रँ डर भोरी ग्रथो वग रयी है । डाढा फोडा घालैनी । म्हारा मनाविग्यान है, बाळक ने लुकाया राखणें सू डरोक हुज्यावें जको सुभाव जीवण रँ अदरुणी स्वास्थ्य रो भयावणो वेंरी हुव ।”

दादी बोली—‘घणा भणा गुणार म्हा न नोक्करी कोनी कराणी । माठर थोडो ही घणाणो है । यो तो सेठ घणसी अर माठर जिसा मिनख इयें रँ लार फिरसी ।”

कदे कदी लघडो माल घावण वेगी खुदत्यार हो जावतो अर हाया जोम लेंवतो । कवतो—“हम्में जुबान घणना है नो ? दिसावर री दुकाता म्हारे ही जामने ऊभी चाल । बापूजी तो माचा पकडग्या, पण म्हें खा पीयर मोटो हो जावू अर वेगो सो बठे जाय र धूवा उपाड दस्यू । मुनीमडा गुमास्तिमा री रटका कढा पाख सू ।” इयें बात सू घर वाळा घणा रानी हुया करता । दादी खोळ मे बैठावती थकी थुषकारा नासती-सूण गठडी बाघती तथा सिरमाथे हाथ फेरती । एक बार जडा खगदा हुयो क लघडा एक भाजतें छार लार घर सू बार कढायो । मा दादी नारें भाज भोर हुई । बाप हाफता सकडी र ठेगें लाघडा दे चाल्यो । वो घुनिया लपाड आगली गळी मे छारा रो खेल देखतो लाघ्या । मादा रँ जी म जी आयो । वो ही तो घणो राजी हुयो । उवो गूग साड लाटेसर पाछा अँकला घरा नी जा सक्यो । उवो पाळोवड गग्य हाट नटकाय र आर्या पाड लक्या । भळे ता वो बारली बाता घरा वेंठा ही सुण दग्न लिया करता पण धूजता डरता बार कद नी कदतो । दूजा रा टाबर तरमना, पण उवें सदर्थ रँ अगगाण पग्गाण मया मिस्टान पग्गा रळता-रळता क बाप र

लाखा रो लेखो ? दूसरा टावरा नै माटी रा ही नी मिलता पण उवै वगा सोनै चादी रा रश्मतिया पगा म अडता गडता जद मा दादी भेळा करती भेलती । वो लाडेसर उलाडो उवा रै हाथ सू खोम'र वगा दिया करतो । सूवै मैना रो पीजरा ना हाथा उठाया फिगता । वो ऊत नही, घण लाड काड सू बौछरडो बग्घू वणग्या । होळी दिवाळी उवैरी घरम बहुणा मिलण आवती, नौ-नौ ताळ कूदण लाग जावना । उवा नै चूरी रो धली खोल'र धिगाणै खुलावतो । मा देवारी नाक निवाण हाथ जाडती, गैणा सिराणै भेलती अर एक आगळी टाळ र ओट राखती जीमती । गुवाड में लोटी ढाळती कुन्ना रै रोटी राळती अर घरा जायाडै मिनख रा पग चुग'र लूण मिलाती धकी चूल म बाळती ही । मढै म राख रो चिमटी, सिलाड ऊपर बमूती रो टीका, पितर रै नाडै धाक दिराय'र लघडै रै मगरा रोजी नै थापी दिया करती ही । उवा आखा दिखाळणना, रात जगावणी अर भोग मतपाई जैडा टूणा टसमण तथा माकळा टटपज पूरा करती । दादी पोत माथै हर हमस टक्को पइसो फेर'र आरा रै छारा नै बाटती । इस तरा लघटै रो खैर मनाईजती ।

एक दिन लाडेसर लघडै चादी रो वणी एक थोथी चिटकाली चुपकै स आपरी कुम्हारी भेण न सूप दी ही अर कै दिया—“बताव नही ।” बात रो ठा लाग्यो जन् घर रा सग मडचूसिया डाढा राजी हुया । बहनडी बापडी उवा चिडी पाछी दवण लागी घर बाळा सफा नाटग्या । लघडै हसत मुळकत भाटै माथै पटकर टुकडा कर दिया अर बार करणा दिया । पर घरवाळा उवै नै जावक नी हुटकार सक्या । बा दादी रै घणा हज, उव नै बा रोज रिप्पड देवती अर घर म सोनै चादी रो बूरेडी सिलावा रो बेरो बतावती रवती ।

दादी मरगी, ढाल ढलगी । बाप घटता पूरा कर हो । उवै रै ब्याह रो जमैवार पुराणियै मनीम रो बेटो वण्या । नदी कराडै रुख ज्यू बाप लामा हुया अर लघडै रै ब्याह रा तेडो आया । उवो पळगाड नाव सुगता ही उछळ पडघो । लोमा री घोडी अर हथणी गाईजती मापरै वारणै आग कर कदती उवै घणी विरिया सुणी मुणी । उवो भा रा घणो लाडेसर अलील लुवारो बहडखो टोघड ब्याह रै कोड म सामीडो ल्हाड वणग्यो । पर बनडो

देव । उवा देवी खफसेड कुशल लीपे-पोप, कारी कुटकी कराव अर देवता
रम जिसडो घर उघाड देव ।

‘सुहाग रास’ मरदानी महिला, थूळ मथूळ घम्माघोडो कागज हाथ
मू करे अर सामा वाल्या धणी रे थप्पड घरका देव । नाजर नाव रे रज-
नाच, घर रो आखो जटवर पीवर ले वडै । लघडा नार आपरे सागो घर
अकलो रवे मूखो भटक फिरै क्यारी ल्याव अर काई वस्न वणारै ? हाथ
कटा बैठो । घराडियो, की जाण न वूमै, डरू फरू हुयाडो डबकै-टाल ।
काईकर ? टावर पणाळी लाटवाळी आदत्त दुसमण वण र फाडा घालै भाळ
रे योली कुण छोडै ? छेकड बैकरी जमा पूजी रक्म रा हिसाव अर
परदस रो दुकाना रो काम, सासराळा साळा तथा साढू मिल र साम ।
सूत सार, चूनो चाढै, केठा कीरा पग वाढै ? किण रा बाधै ? सरव
तैराताळा, मण र नाव आखा लुगो तुगो ले लग । घर पकड लेवै, सासरै
रैवणो चावै, पणपीवरियाळा लारा छोडै नही । लोगा म लघडै रा भाळा-
पणो, डील अर मूल चौडै आ ज्यावै । सुहाग रास उलझा पडग्यो ।

मूळी री गूग

मडी ! मळी री भीड ! भात मतीली दुकाना लाग रयो । चौवटे मे वा ओपरी छिया जिया ऊभी । घणी अचपळी हस खिले, डोळा काड, आतरें ऊभा माणसा सू छाटा लेव । पूछे जकाने लटकें सू डकरावें । कव — जा रे । रस्तो नाप ! थारे जिसी केई पाबूटी पडी देखी है ।’

फीकी लाली, तीखो सुरमा तथा पालम प्या'र मूढे टीकी-गळिया चेम्पाटा हा । उजास सू लिलाट आपता उघाड खाव हा । पला र लायाडें वधिया पाउडर सू थोवडा थथड र चाखा रूप सजा आई । सादी साडी ओडी मोढा नकली बाळ राळवा अर हरिये मलाउज री मराड म भूजरी वण बढी । मोटे चौकाळ सोन री चूप चढायली, जके वदई मूढा दिखाळी री सामू सू मिलियोडी ही । मात्मा जडो इडूणी माथे चौकणी नागळचोडी घडवली अर हवा हालती उवा लामी लटछ लुगाई भरिय बाजारा हाट-माठ जा जमी । गैल वगता चौक'ना हुया, टावर गुघाया तथा मडी रा मिनख उवक'र खडा हुग्या । डोकरया डरी छाकरया चिमकी अर पलदार खडा ही तिडकी जग्या । लोग लफ्या, हाका हुया, तुळ माचग्या अर कोट फारम ताई खबर जा लघी । बापा रा गडाछा गूजरी री गप्पा, लाग बाग रीभग्या, नितक नी कर सक्या । बतळावण करे दूध रा भाव बापी । उवा कव—‘दानुबा वखता रो टमाटेम पुगा देमू अर सतवाडे रे हिसाव मारू पइसा लैसू । ‘दुरमख री दाभ,’ धन पसवा समत केनाळ री कराड घास पाणी सारू चौडे चौगान बंठा हा । काळ जाळ सू भुलसी-ज्योडा काद रोटी राजी हा । सात दिना सू वेसी री उघार पासावा

नहीं।' पण लोकी लबार, उनें खुनै पडताळ पूरी करणी चाव। काई के मूण्णी वडचोडो है, काई कवै भाड अर कोई रहठी बतावै है।'

सैनून सारनी होटल मू कड र हाफौज्यो हेमो बाजो आयो रर आख मुचाय र गूजरी नै तकाई। ओळवी, बोनती सुणी बकारो कड्या। "अरे बा तो देवै नायाळी बीचेटडी छारी मूळकी गै ली मर।' कठ सू चाल'र आई बठो है? सुगा, माया खराब हुग्यो, जका पुन वग्याडी बावळवडा करती फिरै। परणार्ड पत्ताई दो टाबरा री मा, कीरै सार? कमाद म्ठी, सात भारा लाग। पण सासराळा सै मरग्या के? है ही गर्दवाळ। वार वयू कडण दवै? आपणा फरज घरा ले चाला। बचारी र बग री बात पोची है। जुवाईडै नै बला र समझा देस्या। परणौज्यो है ता इरा बदावस्त राख। म्हानै भळे हेठा वयू त्रिखळ? बाजुगरी छोट? परण्याडी लुगाई नी गावा गाव, ठिट करती फिरै। का माईता नै बचा'र सूप दम्या।" डोकरै हाथ मात न मायें सू मघली उतारी अर बाल्या— 'मूळकी घरा चान। त नै तरी चाची बुलावै।" गूजरी संधरी बघरी ऊभी रयी। बचपण रो नाजो सुण्या, अमली चेत आई। टक्कै र काक रै साग हायली। ठीक ठिकाण जा बठी।

गूगा हुग्यो मिनख खराब मायाळा बाजै साफ मनरो जर आत्मा ग्यानी। बा जेडो साची दिखनी जर शोभती बाता रिगला खळकाव जका सू सुणनिया लागारी रग रग राजी हो ज्यावै। भोळो गूगा ब्रह्मग्यानी आपरै अपराधा रा हकारा टाबरा नै दरावै। पण उव नै काई फोटी मांडी बात री उळटो सीख देवै तो मानै नहीं तथा खुलजा व तो आप बीती सुणा बोकरै।

मूळकी मन मन मुळकी, पण काकी आग कूक पडी। उवा कैंवणै लागी "काकी मरळा जामी तीन गावा मतडा खाय'र आयाजदेदेवारा म नाव सू एक् कोभ कस्व मे अस्पताळ रै कम्पाउंडर री रोटी सबतो। सफाई र आखें खोरसै माफन दम रो महीणो पावता। जूनै वखन री जाण बावळिय र जाळ सरकारी अस्पताल रै पाण राज री नौकरी वगगी। कुरप-नायद ठाठियो ठटग्यो। म्है म्हार बाप नै भाडै बुहार तथा टाव-ठीकर, वासण भाटा घावण-माजण म पूरो स्टारो देंवती। पण ठाली ऊभी

गळी वगणिया सून आळ भटवा ही तर नेवनी । मदर्म जावणिया टावरा
री बूट वटा दया करनी । भणणिया छारा वू चूकता ? उव मन दाननी
दाननी करता वना चिहायता राज जावता । म्हारा दान माटा माटामा
दूजा न हाटा रं पगवाड लटवता दीमता । पण मांटा निरळज भिगन
इमडा हा व आपन एक मा व री स्वाहजादी समकता । नाग बाग, मूळकी
नाव म वनटावता, जोर नी चालता । बारल गावा रा लाग अमार बमार
न मफासाने लायता वा मू मन धिना माग टुकडा टगा मिल जाता ।
चटावडी जवान हुगी, वूड राय वगनी फिरनी मा लेबती । पं रण वगी
वगा पूर पत्तो ही माग-नाग गावनी । म्हारी मा ता बाप मू अलेद गावडे
रवती । आपरे व्याह रे आठ वरम पछ उरं किनी वू उडे रे मू सुणनिया
व ' मूळकी रो बाग दागी अर हीण ओलाद, आपरे बाप दाद रे गाव म
हाडा मू वूटीजर वडघोणे है छोट छिटकाया । वा मान वरम री टांगरी
न मन वघाळ चढाम र जिल र काळे पाणी, मर जावडपा । इधकारपा
मू उघा नाग्या मूवा पण्या अर चाम वाम जमायनी । म्है आवरे कमरगी
हाडे गाड डिनाळ पण घटिया अक्कल जुवानो आई । वगना धिगडावला
वया बचामा म्हार डोल उळा गटाया । जिगी वमीणी हरकता मू म्है
उबळ आई । मरदानी बाछरही बाग, घपावू गाटा ठोकती । घण सून
राटा भगडा खाटपाअरउव बारण एक दा मन मेलुवा मू मुलाकात उणा
वणी पडी । पण नारी पण री हवाळी, जाण नी मकी व ' लुगाई जानरी
सुभावी भान मरदा मू जुरा हव । वा उणा री बरोयरी म हरगज नी आ
मकना । माटियार कतरा ही उलाडपणा करा, काइ वध घट कुण कव ?
पण सुधा लुगाई वापडी अक्कली खडी किणी आपन रे समे की वदे मू बाल
लेव ता देखणिया चट मखील करणी मर कर देव तथा तुरत छत रो
पनवा कस भनाव' मन अँडी घणी नाव जादी उपाधी वकमीज्याडी है ।
म्है खानर कबत ही कहीजी— राडनी रा छारा विगडे अर राटिय री
छोरी ।' वाह रे म्हारा आध विमवान आळा, भेट भरिया दश लखदाद
भूटमूठ लुगाई जात न वद वतावणिया मिनस ही अठे चाखा गिणीज अर
धारी उगळी कूख सून उपजोडी मा मंणा न मूड तारधवाणें ज्यु जोदन ।'
काकी साचें—'हणें मळकी मन री साफ है । लुकावो छिपावो जावक

नी राखें । उवा बीती बाता माची माची बतावें ।

“क वाण जोगडो म्हारा सुभाव ही टाबरपणें मे सळ्या नी रयो । सागी वापरो ही कणो ता कदी मा यो नही । तादिस्ट उठावू विसन घणालियो । कम्पाउंडर रें घर सू चारी रो टक्को पड्मो पच्यो अर माटा डाका ताणी हाथ बध्यो खच्या । पी एम आ सा बसफाखानें री निगराणी बापा, रात नें सूता री हाथ सू घडी खोल उचका लाई । बें अठीनं उठीनं दख हारचा, माटा अफमर की रो नाव लेंवता । ठानी डटा सा घडा मूनो हाथ लिया रेल चढग्या । लार सू म्है फटकार घडी रा फार घडा कर नारया ।

एक दिन इंचाज रें कुवाटर नू टाबरा रा कपडा काढ लाई । कपा उडर सा'ब मनोरलाल लि ही लवडधक्क । कया—‘मूळकी एक घर ता डावण ही छोड्या करै । प्यारा चारी अर पीरा दगा देणा कद सू माग्या ? ओर ता हुई सो सग गई करी, पण पी एम ओ सा'ब री घडी उडा जेब म धरी । तू छारी म्हारी निजरा सू सफा गई परी । बेटो रो जमारो घणा लाजै । उबें नें लाणत लाग बाबळी । म्ह तो थार हाप लार टाळो कराया, उव रो उछाव बधवा । पण हीणपण री वाता पुखता चौडै आवें । उव नें कै दिया—‘देवा थारो काई उलातर घर सोधये, राज रो कुवाटर खाली कर दे भाया ।’

बाप, बापडो म्हार परवाडा रें नित सवा ओळपा सू मागीडा आखतीजग्यो । मनै फेरा देवण री फिराव म फिरणें लाग्या । उणा री भाजा ‘हामड देख न मनोरलाल थोडा मोळा पडग्या, धमग्या । पण म्हारो सुगली वाता रो जिवरो काफो बधग्यो ।

एक दिन जात विरादरी आळो एक कनलो आदमी मनै दखण न इस्पताळ आ दक्या । ठा लाग्यो के बाबलियो म्हारें व्याह री बात करै ।

दोनू धणी एक धधे, सगा वणनिया रा पशा रळ मिळग्या । घरा बायोडा रो नाव रामूजी, उवा म्हरें हाथ सामो रूपाया खापरा भलाया घायो । म्है फट खास रें खट आनरें जा ऊभी । बचारें देवणिय री जाडा चिपगी । बाप बताया—‘थोडी वोछरडी है ।’ रामूजी कयो—“थोडा दात ही मोटा है ?”

उरतो सो बाप बोल्या—“चौकालें रा च्यार ऊपरला दात, चौडा'र थोडा बडा है।’

उवा क्या—‘किमा गाव घारा बने ? रूप तो वेमाता रो दियोडो है।’

बाप गिटगिटायो—‘व्याह ता इयें आवती पीपळ पुयू रो ही राखा, अपूछ नावो है। टावर मोटा है, म्हार चौकीदारी आळा सासा घत।’

रामूजी बोल्या—“घारी वाई रो काइ नाव है ?’

बापू बतायो—‘मूळकी ? म्हें सुण्यो, सिर म डाग रो सी लागी।

रामूजी क्यो—“म्हारें डावडें रा नाव डेडरियो है।’ दानुवा रो वरनी वरडी वाली मिलाण खाया, म्हारें जी मे जी आयो।

नंदा नावा घर रो साफ सफाई पळाई। बाप मन वतलाड। “मूळी !

म्हें काडाई वाली—“हा बापू।”

‘अर छोरी ! आज तेरी मा आवेली। साथे भाई बहन ही हासी। व्याह रो खुसी चौगणी वध ज्यासी रीत नग बतावण रा फाडा नी रेंवै।

“मा’ म्ह घण अचूमै सू बोली—‘बापू थानें ही दरया जाण्या न मरे बापू मनै पाळ पोस'र मोटी करी अर थोडा आकडा ही सिखा दिया है।’

नही बटी काल तेरी मा र आवण रो सागू समाचार आया है। उवें नै तरें व्याह रा ठा पड्या अर भेद भावी रोस रास न छोड र चालगी है। दपारें रो रल माथें साम आवण का लिख्यो है। म्हें छुट्टी माथ हू। मनारलालजी रें जरियें जास्या अर व्याह रा समान ही उवा र भरास भेल्लो करस्या। दिन कठ ?

व्याह हुया, सासरें जाइ। लाड काड रा घाथा घेड, गाट उपाड चाड दिया। सुसरें ही नही, दाद सुमर ताई रा पग पकडाई हुई। मिक्का सू छल्याडी कायळी म हाथ घराया। ताम्बाळा पइमा गोठिया रें सवाय रुपिय रो हानो नी हो। बाही बाय आळी जजमानी चाकरी घूमनी निजर चढी। व आपर बाप दाद रा गाव छोड र गुवाड्या रो काम करण वास्त उत्तरादन आयाडा हा। पण मोटघार च्यार आकडा सीस्याड्यो मिल्यो जको गुमास्नामिरी नै पग फावो। म्हें चारा रो चाटी मालाणी अकरम

मे ही जाणगी के ई घर मे तो आ इती जीवती जड है, पकड'र जरू भान लेणी चायै ।

सोपो सणव-मणव हुयो, सासू मन लारल छपरिये म सुत्राणगी । दडा छट खुल्ली फिरयाडी म्है राडघट मे आयगी । पण थोडी ताळ म पति देव बरोबर आ विराज्या । बोल्या—'सासरा है । नूवा नातेला लागे सू आछो प्यार-प्रेम जाडणो ही जस रो कारण वणै । पण घणी लाज ही की बार रो नी हवै । म्है भट समझगी—'अर या तो लपरै लखणा नाडो, मुरगी स्हारो फस जासी । सुख अर मोज भजा । पैलडो काम आयणी मुगती रो घरणी है खुल्ला, का अकला रेवणै रो जावा जचावणा है । बतलाई, मुड'र अपूठी बठगी । बोली—'छपरिया म नीद कीत आव ? म्है ता कमरा मे ही बिना पखै कदो नी सूनी । इयै घर म अठै क्या रया जासी ?'

बोल्या—'घर कीऊ ? घर लारल गाव म रंग्या । अठै तो सिर घमावण नै दो टापरी जमीदार सू माग र लियाडी है । म्हारै साथै मकान दखज ।' म्हन म्हारै अचूक निसाणी सू सतोप हुया । सुन्या—'मरद कित्ता चाछा हवै ? सगला सू लड भगडै ना, मना करै, पण लुगाई नकर कट्ट रै जाग ही नाड नीची कर लवै । कदे नी जूझ सकै । साचो कूडी सुण्या जाव, बुरकै ही नही । बिलडी चण्या रवै ।

बोल्या—'हम्मक नौकरी जावतो घने पोरै सू सीधी साथै लेजास अर बठ आपा कम्पनी रो बवारटर लेय'र रै लेस्या । घर आळा म्हलीण अठै किंसा काम कर र ठारै ? उणा सगळा नै पाछा गाव तगड देस्यु ।'

म्हार सामवजी एक घर रा दो घर करघा, साथै सगळा रा मन ही चीर फाड राळघा । माईता नै भरभाय'र गाव बानी काड दिया । म्हारो भाव फोर बदल'र मैम राख लियो । बापू रो सीख लेवा देवा पळवाईज्यो । म्हारो भाग जाग्यो, राजस करणै लागी । सागीडी बूझ बूझाकडी वणगी ।

घणी ही म्हारो कोरा सरोड ही नही, साग बचकूकर छटल है । उवै र कैवणै सू आखा पखार जापरी जलमभोम रै गाव सावळ सरियै गया परो । रुपिय पडसै री काठ-पोल मे अंकर तो बडालै साम आळी जमीन

दोरी-भोरी उणा नै ही वेच नै चेरा साधें काम चलायो । कई साल पडधा भरधा । मरता-मडता राडू सू जेवडो घसता रया । पण अंस भळे सुसरो म्हाखनै मागण आ बैठो । जद म्हारळै बाप नै ले साथ'र चारळो जुवाई गया उवा खनै गाव अर और पइमा लेवणिये लोभ मे उवा बग्सा री वेचेडी सागी जगा जमी रो पाछो घणी आप वण बठो । म्है ही भेली ही । जमी वाळा जोर जचायो जद माया मू आया ठोक्या गाळया रा मूकण, घर रा गिण्या न पारका । सारा म्हारे सू डरता घरका करता भाज वहीर हुया ।

बबजं बेगी बठै ही घोडा काकरा अर इट लाधग्या । म्हा, था म्हाने लाय'र चेजा पळा लियो । बडै भळे पाल्या जद बायेडै रें अलावा म्हारा बाप राजतेज ले चढयो । लोगा अचूमै सू कया—“धूक्योडो चाट लियो ।”

काकी, बखान बीचाळै ही मूळकी री धात बोट'र बोली—“मूळी हम्मै घणा दळिया न दळ । म्हारै सू काई छानो कानी । थापी लोद अर जादा गूग वखेरण सू ही थारो दिमाग खराब हुयो है ।” सागी नावो मुण'र उवा की सहूर जाई, जजमी ।

बोली—“काकी मेरो बाप ही स्यानियो है । उवो ही ओजू संग माणसा आगै मूळकी नाव सू बतळावै । काई हवै दात बडा है तो, म्है तो मेम माफक साजबाज, मूढा उघाडे, गुप्ते गुदा बाघे मंडम डोल डोल हू । थारै पगे पडू—काकोसा नै कै परा'र म्हार बाप मू मूळकी नाव बतळा-घणा छोटाय दे । पछै देख म्हारो दिमाग किसोक हवै । रीस्ट बळू, लढाय राजी रैवू । लोगा मू लग्ना'र बिगाड दी । मनै थारो जूबाइ जाणै, हाथा माथै धुकाव अर मेम मा'ब-मेम सा'ब कवतै रो जी सूकै । जद मूळकी नाव कैवाडो कया सदै ? सागी बाप रा ही मूढा ताड नाखू ।”

अंग्रेजी अनुष्ठान

बाल रँ एक खूण म बँठी डाकरी जापरँ बटँ री अंग्रेजी पढाइ रो असर चितारँ कळपँ—“की लूण लवखण कानी, पाघरो टोघड है। भण्यो है पण गुण्यो नही। इत्तो मोटा लडघो हुग्यो, कुनडो भेलो खाव। विस्कुट जर चाय, सामे चटावँ। पालाजद कँवै—‘आ तो अंग्रेजी जात री कुत्ती है। ताड वेवल रँ कुत्त री सागण पड पोती लम्मी नाव री कुनटी है। रिश्वत रा दा हजार बाळया जद हाथ लागी है। हजार नफे रा देवण खातर नोरा भळे घणा काड। हेली री इज्जत बधारण वाली है। बरा बडा डाक्टर अर जज घेरा घालै। दखण आव अर लेवण ललचावँ। पण म्हान इय न ब्रेच र किमी भोळी लेवणी है। म्हारै तो या बडी मानीत है। लाम्मी आरबळ अर मोटी मत्ता लम्मी रँ ही प्रताप सू हामी। भण्यो गुण्या रा म्हारा कुत्ता कुत्ती इष्ट देव हवँ।’ सगाई पताई रो कवा ता सुण ही कोयनी कवँ—‘म्हारै तो बलब ही गिरस्थ है। ब्याह रो काई वाला? अंग्रेजी स्क्वरती में नित नवा ब्याह है।’ जळाय-जळाय खावै, पट-बूट पर है अर बडिज्यो बग।” मोखै बँठी मायड आज री भणार्ई नै बिसरावै अर भवर नै स्याणो करण वेगी भरुजी नै मामो नाव।

भवर आपरा नाव हाफे ही फार लीना। बो जापनै विलियम बतावै अर ससू मोटी गिणावै। आवती जवानी, जावती अवकल अर आज री ऊधा भणार्ई उव नै सामोडो आधो ब्रणा राख्यो है। बो आपरी सूहागण भागण मा न ही राड कँ नाखै। बाप र बतळाया बटका भरै। बठर पैसाव करणा ता भळगो रँया, गडबडी न गोदी लिया, खडी ही खत्ता पँरचा खावै।

“सूट रो गाठियो अर नाव पसारी।” आठवीं दमवी ताणी ए बी सी डी रा केई आकडा नीख र बडा अलादो अर उडटा वगडा वण रह्या है। कुनडी माथे दोलडा मिनख राखे । हुवाव धुवाव नही ता नौकरा रा फून काढ दय भूवा अर दादी ताणी भीठ हाथै । उवा र जाया, भाया अर काका नै ही कानी छोड । घर म माकळा जणा है, पण इमे मू डरता स रा जीव जाव । माळ उर्वे न वनन मू राकणा चाया विलियम लळा गुरराया— ‘देखा मम्मी में जा काई काम करना है उमम तेरा डिप्सीजन विलुल नही चाहता । माता पिता न अपने सुगानद क लिए पैदा कर दिया । हम नी उनक लिए स्वनत्र ह मना करन नमी कोन-मी बात है ? ’

आज जाठ बज्या रात न विलियम वनब र सग साध्या माथ अग्रेवा डाम करसी । घणा मिनख लुगाई मिल’र खासी पोमी अर खुल्ला हुन बालमी । जक वेगी विलियम रा मन दिनूम सू दबक्या कूद । उव मास्ती नै आपरी सारी बाता बना दी है । क्यू क किमारपणा कदता यका कुलछ पण माकळा देवता जावै नी ।

बाप समझार मिनख । चोटी जनेऊ घर । पूजा पाठ करे अर घरमात्मा बाजे । मा हाथा पावे ग्वाव, घोव माज अर करडी उछतारि राखे । बटे रा लाड-काड कर । एक ही है । एक आख रो के मीच अर काई उगाडे । बागा र भवरं रो अणकिया कर गुण ? पण अकूरडी माथे चढणा चाव नही । घरा माकळी मान मत्ता, पूत गिदी रो गदेड वण । गुवाड र पाडोमी अर हाळी बाळदया रै वणै म हालै । मा एकलियो हार (सिंघ) बणावै चावै, पण पूत गादना रा खाज काढता लापरवा मौज कर ।

मिथ्या विलियम माडा पाच बज्या विना खाया ही नौकर मू स्कटर वार कडा लेव । उव नै जाज जमीरी फक्कन रा डवा आवै । कदेइ साल पैला वनन वगन रै कलचर प्रोफेसर साथे बो अग्रेजी डात म एकर स गधोडो हा । नाग र लुगाया रा जापसी मुह मिल घब्बा, गळ बाप घालेडी मुवाळी अर खाटा गिदरा माथे माथ गुदना पडना विथ नै छोखी तरां चेत हा । हमे कँळयुगी जवानी रै पलडे पगोयिये खानी सरकतो स्कूटर रै हँडल न हाथ धालै—“गुड इवनिंग, मम्मी ।

“जीवतो र बेटा ।”

फट्टण फट्टण फट फट करतो फटफटियो तुरत उडतो धको अग्रजी डेरा र ओळें लुक जावें । विलियम नै डाम रो कोड लागरियो है । मा बधा बधाओ मिध करा जिमा सब्द कैय कर, ही जठै ही बैठ जाव । उण रो कैयाडी सीख सरगम ताई चालै नही ।

“यू आर नाट वार्किंग फास्ट बिऽलियमऽऽ ।” एक मैडी जवान लुगाई रो उवाज आई । विलियम मे थोडो चेतो वापरघो । पग भारू हारधा, बाजा सू लारी चाला । नौसीखीयो विलियम सरमावै घणो हा । धन, जीवन अर ठावरी मिल्या पछे विलियम जावक बावळो हाग्यो ।

नस मे चूच, पसवाटै गुडग्यो । फुरणी बाजी, चेतो मुडग्या । आधूणी मन्थता आभा, सूपनै ली लागी- मरी लम्मी भूखी भर रही है । मैं अब इस घर म नही रहूंगा । सजे सजाय मजे बनव के मिवाय कहा है । घर म मान क गहन और रुपये हैं, वे सारे मेरे हैं । खरबूगा, खाऊगा, मुझे मना करन वाला कौन है ? डैडी आल्डमैन, मार्केटिंग क्या जाने ? इसीलिए स्कूल छाडकर फ्रिडचयन कालेन मे आया हू । पढ़ना है न लिखना, फकत मौज कर लेनी है । मम्मी मैनी बुढिया, जल्दी से जल्दी मरने वाली है । रास्ता साफ हो जायेगा । नौमरा का हटर मार मारकर सीधे कर दूंगा । मेरी प्यारी लम्मी प्यासी भर रही है ।’

मुभाखा हुयो, गडकडा आया, बनव म रान रा एँठा पडधा बासण रडभडाया । माग्या उडाई, मूडो चाटया, बाको नीचिग्या विलियम रो फाटधा । गासन रा चिबळयोडा पडधा टुकडा लेवण लट्टा जूटधा जद उवै रै गाला न माछरा चूटधा । फटै पडापड थप्पड खावनी थका उठ बँटधा हुयो । बलव रा आखा मिनस उठ उठ र आपर घरा जा रया हा । सल्लर मिणिया सा बढता उडता खल्ला खामेडा सा घुधी निजर आ रया हा । गडका आपस री मे करा घोरका, विलियम न सास आया जोर का । बा सपन में रीस बळनो आँख मसळना सूका होटा सू बरडायो—“मेरी लम्मी ! अम्मी ।”

विलियम मारै जीव री जडी, वुळ री लडी रो ओयतो सुमेर, आपनै घणा स्याणो मानै । पण सफा सरळगठ, आडू अर ठोठ ? आदम्यां सू

आगणो भरयोडो रैवै, वे भाग्या रै हाजरी सू लार कुण जावै पणविलियम रो सुभाव सग आकरो बतावै। घर मे बडै जद लाग बाग, एक पग रै ताण ऊभ जावै। पाणी, दूध, चाय, दाळ भात, दही-पापड सारी वस्तुवा त्यार राखै, तो ही विलियम कोई चीज सरावै नही। कोई रो एक दा कवा लेवै अर पाछो मुड जावै। मा नै रोजीना डाट अर हाटल रै खाणै रो बढाई छोट। कुतिया नै वन बैठा र छकाव अर भळे भौत भान मुलावता वारै जावै। आव जद लम्मी नम्मी करतो ही आवै। पण कुतडी आज भाळै-भोळै ही घर मू कढगी। सुतयता री सैल म उतावळी हुचाडी लम्मी मामली मडक चढगी। च्यारा वानलै माल सू लदघोडा टुका रा हाण बाग्या, मडकडी गूगी वैरी हुगी। बीच म आगी अर चिगयीज'र मरगी। कचूमर कढग्यो। विलियम रो नौकर लम्मी नम्मी वरनो लारै भाज'र आया पण सिबदी रो सनाण लाडयोडी मडक पर लिदरडो ला'या। हाम उटग्या, होलियो मूइजग्यो अर माईत मा मरग्या। खाल काढ तेसी, हाड तोड दसी, डरतै मरन घरा जाय र मा न कियो। मगला रा मूढा उतर गिया।

मठाठ र मीठ म डबल रोटी खाइ। होटल सू तिरपत होय र घरा मूढो सिफळिया सा लेय'र बावडघा। रात भर रै थाकेलै सू यिगतो बडयो अर रिडयो-पिडघा सो मावै गुडग्यो। पडता ही घर मिनखा नै उदास जोया अर विलियम पूछयो—'क्या हुआ ?'

' " कोई नहीं बाल्यो।

भळे गरज र कैया— 'बोलते क्यों नहीं?'

जद घूजतो सो बाप बोल्हो—'तेरी लम्मी मर गई है।'

विलियम समझग्यो अर हाठो म ही गुणगुणायो—'मम्मी !

वन खडा तमाम मिनख घणा डरवा, पण वात भरमा नरमी मे ही दब गयो। विलियम मम्मी भरनै रै भरौस म राजी खुशी सा रैयो। लाग री थोडो जी जम्हो। अगाडी मोड'र पाछलै पौर उठयो।

सिध्या रो पौर। मराविया रो जोर। हमै जाय र डील जावक हळको हुयो है। कलाळा चड अर लम्मी नै बुलावै। पण लम्मी बापडी आवै कठ सू? वा ता कालै ही टुक मू किचरीज'र सरगा सिधार गइ।

विलियम लम्मी हाँलै नौकर नै धमकार पूछयो—“लम्मी कहा है ?”

नौकर—“उवा तो आपनै बताई नी—कालै ही मादर नीचै दव'र मरगी।”

बोल्यो—“मम्मी नहीं ?”

अर डागर ज्यू अरडायो—“हाय लम्मी एऽ।। मरी अम्मी ए.।।”

मा आसू पूछती माकळा रुपिया धामै, बाप दूकता गाळा ठोकै। पण विलियम रोवतो रैव ही नहीं।

कवै—“फादर मेरी कुतिया मर गई, मैं भी जीवूंगा नहीं। मरना एक बार है।”

समक आधी रा पाढीमी राळो सुण'र भाज्या आया नै बूझ्यो—
“आ काई तिगडो है ?” विलियम नै कुतडी खातर रोवता दख र घणा हस्या अर बोल्या—“गडक मरघो, घर रो ऐँठवाडो (जूठन) गयो। कोई दूजी पाळ लेई। रोवणो भल्ले क्यारो है ? सग मोहल्लै री नीद बिडार दी। माईन ही भिनखा रा मर जावै है।”

बो-या—“माईत मर जाते तो इतना रोना नहीं आता। मम्मी मर जाती काई बात नहीं थी। पर लम्मी बडा धोखा दे गई है।”

भल्लै-मल्लै री चुधरै

लुगाई नगत हैडमास्टर जी डब्ल नही, तिरवल चौबल एम० ए०, पण मोती री मा नै पूछया बिना पमाब नो अतरे। म्हारो अेक सगा-साचो जोरु गुलाम, साख पात अर सग घर कामा मे टक्क मण पीसतो फिरै। तीजो म्हारै अेक जलमस्त तथा दिलदार बाई, उवा जीजाजी सू सागोडा हीहा करावै, घूपटा अुडावै। इया सगळ्या नै कदे बदे दखण रो काम पडै, जद म्हारो राम ही पण्डुडै पोत री दादी नै जीकार सू बतळावण री जी म करै। पण जब काळै वरस, अेक मिनिस्टर रै घर रो घारो देखण रो म्हारो काम पडग्यो। उवै घर री अधपडी मूडै चढी, नक्चढी बीबी आपरै धणी नै बेपरवाह तू ता करती थकी नाक चणा चबावै ही। देखी मिनिस्टर वापटा दूज रै सामणं बीबी रा हुकम पोख हो अर म्हारी फाटेडी आख्या सू आत्मा री लपटा न सवतो गुणै गोखै हो। म्है मन मन मे ही अेक लाक कंबल रटतो हा के—“गाडी रो पाचरो अर बिगडायल लुगार्न रो चाचरो भायो हो चोखो।” मिनिस्टर जीमे कटै हा अर मनै बतावण चावो बीबी सू आपने अलग तथा अपरोखो। पण म्है चोधो, चारा रो चादयो पैल्यासू ही जाणै पिछाण होक मिनिस्टर री थीमती—घर लिछमी री या, स्याणी पुराणी सदा री वनळ है। दूबळे मरद री बीबी नै दख-मुण र म्हारो मन फाटग्यो। लुगाया रै नेह सू सफा हाठग्यो। पण्डुड री दादी रा इया भाग कठै हा के उवा थकारै सू बतळाई जावै।

आज री राजनीति मे मिनखपण (मानवता) रो चुणाव वोटा मू किया जाव। जको मडाणी जिसी भोळी जन सभ्कृति सारु अूधा पळाप।

नै अेक साडी री खरीद स, स रैवाला सदोव खातर खरीद राखै। घर री बात, माण अपमाण कुण देखै ? आपरै इलाकै मे तो भलजी, सिध री खाल ओट र भीसरै।

हम्मै वाप अर बटै री भली मूडी छत्तीसी-सेवा लाक नै सामी दीखवा लागी। पैनढी सरळ सीधी अर भलाई भरी। हूजी दोरी, दगबाज, बुबधकारी। मलना अणपढ बूढो, पुखता पुरख जनता रो खुद मनो हिमा यती। भण्यो-गुण्या भरलो जम्मवारी-अजाण, मूढ लाभी, लाकी नै चकमै चूघावणिया, जकै रै काभै कामा बडा उपयाम लिखो जा सकै। इकात्तरै रै चुणाव म मागीडा गाघा अमून्या। काम करैर ता पदर वरसा मे का ठारया कोनी, कारा लुगाई रै चेला न पाळया पासया। जनता भलहै नै हा जिसो जाण लियो। अपरग्रेड मे जावण वेगी घर घुसिय घणा ही तरळा हाफळा लिया, पण ताव जाबक खाई नही। जद पाछी अठ ही ढोल मे पोल बजावणी पछाई। नूवा च्यार चुनिदा उम्मीदवारा रै साथ मच्योडा काघो मिला'र खडो हुचा अर पुराणो पापी बाज्यो। मजियो तेजी, नारगियो डाढी, पनिया खाती, डालियो डाकोन अर सनियो तेवग, सग जणा मरवरा म जुटया। दाळ माठ रा टोकणा तथा टोलडा माटा गोवा चटा दिया। खरच खाया अर पारटी रा नारा लगाया। लामा घोळा चाळा पैर र बाटा खातर टाबर लेवण हाळा सा रूप जीमा मे चढग्या। गावो गाव माटा नेतावा रै गुणा रा गीत गाया, अर पारटी रा काम बत्ताया। गरीबा न पाच वरसा वंगी भळे गाडा लागग्या। गाळा इलाको पीदै बठग्यो। भलजी जीतग्यो, आग रो आखरी हवाको गुग्यो।

वा लागी, वाप नै ठा लागी, रात कद गई मानूम ही नी पडा। ढाकरो वगो मो अुठ'र हा घा लियो। दूध सा बाळा रै साथ कुडतै अर सार्फ रा रग, अेक भक मिला लिया। तिनगै सारै गाव म खुसी रा बाळ खिरता पीठा। 'गोगा सू पना पाडया के—' भल्लू नै आज बघाई दी जप्पी अर इलाकै भर रा मौजीज आदमी अुवै रै गळ मोटा री माळा घालस। बाधणगै जीमण जनमै री वेळा मिनखा रा मिलणा मेळा है। बापी आभ्याग फलत खेन रा आण अुमड आया। गडी गठडी हाप वसू की

अर सैर री सुआरी रँ आटियँ जा जम्यो । “मेरो त्रेटो जीतग्या, बडाडारँ क टाल वाजँ ?” बाप री छाती छावड हुगी । टिंगस भनारँ घर कानला मैलो नियो । आग बगन म हरचद दवारा लाग रया । आवना चावला हुवा अर हाथ मिलाइजा । “राम रामस्या ! राम रामस्या ! दिन घाडो है जीमा ।”

कोलोमीटर री कास लिया वगल पूच्यो अर जीपा री भीड न चीर र माय नै बढ्यो । बीजली री सळपळाट तथा छाटँ बाग रँ फूला री मै कार सू मलजी रा मन बासा कूदना लाग्यो । पिछायन हो री, कुरस्या री कतार जळगै ताणी जोरी । रग विरगा फुवारा र फोटू मिनखा रँ मलै जोग फरना । बाजू किणकी रँ भेळ खुल्ला सीज्या घटिया चावल खोटिय रा पुडी पराठा, साग दाळ अर छोटियँ केळा री छनेडी पलटा मेजा माथँ सहरी मैमाना री दिखावटी मनवार कराव ही । खल भरी फूलेटी नामा मे सुगध चढी अर मनजी रँ मूढे री सळा कढी । यकेडै भूख जुमाव म खावणै रँ चाव खोयोडै ढाकरँ मूधारँ भट फळमे सू पग-पर म सरकाया । गबकै'र, सामण मम (भल्ल री भू) छाटी आगी । वडीफट । भाल पूचिया र पिछाकड घीम लेयगी अर गायार री गहार मे तारनै बैठाण आई । डेण हक्को बक्को हुग्यो । बोली ‘सुणो । आगण अवार पारटो री चोजा चालँ, लार सू कोई कुत्ता बिल्ला कूदर नाखळ नी जा वडै । रयात राख जा, बायडा माय टोघडा न ही चरा ना देई ।”

मलजी क्या “तिसो हू, पाणी तो पियू ?”

मम बानी “तिस भूख सू किसा मिनख मरँ ? घर मायनै मती आ वयो । मोटा माटा आफिमर अर नेता आ रघा है । तन देखर माजना जावला । पाणी रो ढाल भरघो पड्यो है । कोई धपावू रो पीयो भलाइ । कुत्ता-बागना ही लिक् चोसँ, खुल्ले मूढे रो है ।

भूख भाजगी, नाद नाटगी । तापडधिग सुण बोकरी , काना कीम कांती रयी । रान भखावटे रो रूप ले लिया । वो कुत्ता काढै हा , पण बीर पट मे लडता बिलिया नै कण ही धेरचा वतनाया नही । बटा वहु सग सारा , डोकरँ रो की ठा नी ? खेत बीज्यो सीच्यो, रास लाटण

ताणी , किसान लाय लूवा रा फाडा देग्या, खेती नै हरी नरी जाणी ।
 पण कारा खडका-भडका सुगर अवरग्या डवक्यो , बलाण काइ नी आयो ।
 अडीक तो जा लेयर वडयो के “भल्ला मोटा माटा आफियर माणसा
 कनै, मनै मिलावतो थको कै सी—“ज म्हारा बापजा है, जका रै पुण्य
 पाण म्ह वग्सा सू जीततो थको माण माथाब समेन विधान सभा रा
 मेम्बर बणू । पण भूख तिस रो ही नी पूछजो । जे आज इयै (भल) री मा
 हवै तो मनै जाणै ।” मलजी नै रात री रोडघट म भल्लै री मा, रै-रै र
 चेत आई । छेकड हिया पछाडी लेय र मचली माथै पडग्या । चावतो तो
 अक ठोकर क्याडी ताड बावतो ।

विचारारै व्हालै अुजाळो चिन्क आयो । मम रा वडका तडका
 सुणीज्या । अुवा भल्लजी न कै रथी—“वूढियो तो कालै ही आ मरया ।
 म्है रात रोक दियो, नही तो मिनसा म मानखो विगाड देता । काई दख
 लेंवतो तो स्यान रा टक्का बट ज्यावता । इज्जत घूड मे मिल जाती ।
 अुया तो म्है सोच राखी गुवाळा कयकर बार नै टिप्पा द आवती । पण
 मायनै जायान, कण ही पूछजो । थ मूडै चडा राग्या है, सुधिया ही
 गळगोना दय र लारल बारणै काढो नी ।

भल्लजी बात्यो—“ठा है, यो काम थू ही कर अर तुरता फुरत
 तगड । डागडी सू टटा भान जका भळे नी बाउड । सूरजनगण नोकळै ज
 मू पली या काम करैर टटो मुका । लोग बघाई लेवण भळे आवैला, जी,
 सारकै जावलो । बेगी तायर ओलाया । या सू काई छानो है । मनै बतावण
 री कद जस्त पडै ? भूतैर ही पाछा नी भाकै जिसो ब नोबस्त कर
 नाख । बाभी रै डोल । बाप धाप नी है, पलातर रा पाप है ।’

डोकरै रा खापरा सा कानडा खडा हुग्या । रात भर जैर रा गुटका
 गिटत री जाट्या तणगी जाण्या— वटा’र बहू अेक ही डान ? छाटिया ही
 लुवग्या । अ सै म्हारै मू लाजा मर दीसै ? आ वटा बहुवा रै मुख, म्है
 घणी विरिधा भूखा सोया अर सागी मनस्यावा मारी । मुह मायलो काढ र
 दियो । हाथा पोरीस र पाळया । हुवाया घुवाया । गानी कथोळा तोडया
 कुण जाण म्हारो जावन क्या ढळजा ? रात दिन खोरमै मया । बाया
 सू वर पाळया अर इया न पडा लिखा र मुखी वणाण रा यो पतवा लिया ।

विपता में सीज'र राता आर्या काटी जद जाय र बेटा मल्या अर जावरू
वणी गाढी । भणाई नै सोनो चादी, घन पसु अर घर गुवाडी आड हाया
बच'र रोटी रा सासा मोल लिया । कनला गावा मार्य भागवानी री
घाक हुती, जे नै नीचै नाख'र कगाली री साख ओडी । इया री मावटी
मरी जद मूह बूढो नी हो तीस मू पाछा ही तणै हो । मगळा भायां पर-
सग्या दूज ब्याह वेगी जोर देर समझायो, पण अक नी मानी । लागा री
मोटी मोटी बेटघा रै साथै हुवण वाळै म्हारै माख नै आया गयो करया ।
दोनडा बेटा र भा, आख मीच बठयो । काई ठा मौसी कँडीक होसी ?
मल्लै रो मूढा लाल होय'र घर सू बढयो, भल्लै री मेम भान र पाछी
पर म बडी । अठ पोरो भूखो मरतो ओठा गाव ढूक्यो । पावलै रा चिनासा
मगडा रेल में चाब्या ।

जगती जुगळी कर, दाता वणाव—“डैण खोडिलो इक्ल खोरिया
अर अणखचूण है । करम ठोक भूजाकडो, बळोकडो, अक्लो नी राजी रै ।
बेटा मिनिस्टर घरा आधा-पीगै, कुत्ता खानै । आया गया री भीड लागी
रव । जोधपुर, बगलो, जैपर काठी, बेटा नेता, सुहणा पाता पानी,
बढूबै रा ठाठ लाग रघा है । पण यो तो ठालो-भूला, ठियै सू ठरका'र
खाय जद ही रज पतीजै । बोदली जुवार, ठूडिया री कार टाकरा हाया
पो पीस'र घालियो वसाव । ”

बुद्धियै रो निस्तै है के—मैणतियै जीण में ही सार है— ‘गाडा-बल्लद
पगा है ठेसण वाली जगा लकड़चारी टाल चलावणी चाखी रैसी । आ
बहू-बेटा रै भरास चिणा चाब'र कित्ता दिन काढस्या । करमहीण जालमी न
कपटी, अमीर वणै । फोकटिया नेता, कार सू नफरत करना भोळा न फाकी
गिटा'र पार का दोटा सू आपरा स्वारथ माजै । कित्ता सवाकार कर ?
कूडी घोखैवाजी आज रा कागजी लाग घणी चलावै । काम सागी बाप रा
ही सार नहीं । हाया काम करै अर मिनखापो पाळै जका साचा जीणा
जापो ।’

दूजै मीण ही चाधरी मल्लाराम रै मोणती वा पार गावा गाव नाव
पा लियो । गाडा जर टरक अललछा आव जाव । दाण्या सू ढूकै सैरा नै

चाल लक्कड अर ठूढ ठरवै सू बिक । नकै पर नफो, लाखा लेखो, इयो
 टाल मल्लाराम नै लालकर'र आछ ठेकैदार रै रूप मे पाछो ओछखादो हा
 देखता देखता चौधरी रो बोपार ठेका देग्यो। मोक्छा भिनख इणा री टाल
 भायै हाल हो रया है। वडै ढग री कार करता चोखा गुजारा चलाव ।
 आज मल्लाराम री टाल किसान मजूरा री मोटी सस्था रा काज सारै ।
 पण भला सिध री बेईमान नेतागिरी काग कूड रा कामण रच, साच सू
 तो, बाप नै ही ठारै नही ।

“बाप रै किसी टाल बाजै ? लुगावडी तो घणी बिरिया भल्लै नै ही
 भूखा सुवाण दवै ।’ चतरा री चौकस चुघरै चालै ।

धरा पुराण

ढोंकर काळजा काढै ही, लूरो लवडधक्क ले रारया । मिनखा नै खड-
बडो चडै हो, रीळ सू दात बाजा । कोई जम्हरो काम ही वार बग हो ।
सहर री मडका भार्य छीड पडी । बो गैछा, रोजीनै तावड छिया अर
पाळै पून म मागी मडक माथ गोता खावतो फिरतो । गरमी सरदी मे
छानी ताण्या, वरसा बीजळी सू सुख दुख माण्या बो पागल, लोगा री
हाट-दुकाना आग पगाम पडघो मिलतो हा । मूढ री माखी उडावतो
व्याय-व्याय बोलता, भूखो मरतो जद कट्टर घरमी लागे रै हाथी सू
नाख्योना भगडा मुजिया चाव खातो । पूनमजी पान वालै री दुकान
बनली प्याऊ री खेळ सू धावा भर'र पाणी पीवतो । पण पुलिस रा
बादमी दखतो तो नीचा नै डूड घाल'र जोवता । एक दो साल सू सगळारै
सघो मैथा हुग्यो हो । मुमळमाना आग हाथ ही माड लेंवतो । केई चतर
मिया द्रय नै देखे र आपखे र लिलाडरी भौवा ऊची खेचता थका दीयामी
आण्या चौडी उधाड लेवता । अर दूमरा रै सामणै कवता के—“अचारा
बावळा फकीर है ।”

जासूमी मरयादा सू गूगुं री मैदरो मुरभायोडो हो । उवै रै हिडदे रा
जुलमी भाव च'रै माथ ढकयोडा रवता । बो पाळै मे भेल्लो हुवै हो, पण
मन म मोकळा मस्त हो । दस भगती खातर डिल सू जूक हो । या, हर
ममाचार आपरै बतन पोचा रयो हो । जकी उवै रै हिडदे री बात नै काई
नी पिछाण सकयो ।

बीकाणी वास, विसवासा रा बाहुळा, भरोसा रा भडार अर खातरौ

रा अठ खुलना खाळा है। घरम भीरु देम, घरमात्मा लोग, अलहट नगर
 रा अलवेळा जाग, पागल नै जणो जणो पुडी अचार अर मीठा विचार
 वाटण न तागग्या। हिंदवाणी घरा नै हासी आवैं, उवै रा पूत आपरै पगा
 माथ कुल्हाडी क्यू बावै ? "अ लाग हजार बरसा सूं अठै रैवैं, पण इण
 घरती रा बफानार नी, अफगानीस्तान जिसै मुळका न आपरो देम कैव।
 बरमा भारत रो लूण पाणी खाया अर उव नै फोड फाटर आपरो जळम
 पाणो बणायो। मळे ही यो हि दजाणी लाक ता इया वगी आपरो दया
 भाव नी छोड ! ऊपरवा सुबरचा न ऊचा ऊचा जादा बँठावै जग विसलै
 घरम नै मारी छूट बक्स राखै ह। हिंदवा नै नियोजन जको मुसलमाना
 र परवार बिकाम रो आयोजन ! आयावरती आपरै मीळ सभाव सूं अक
 बीरत बरतो। पण इया फागडदा पुड लोगा न दा चार बीबी सूं ही नी
 रया है सरतो। क्यू के अठै तो मविधान री घरम निरपन्नता खुली है, दया
 भाव रो दरुजो उघाडो है। आप कमाया कामडा किण नै दीर्ज दास वाली
 कैवत न घरती माता साचै साची है।

बागला देस म तोबा छाई, प्रधान म नी (गाधी) री खुरमी मर्ण
 आयाडा न दया देवण वेगी थग्थराई। देस विदेमा हत्या री होळी रा
 ममाचार घाल्या, बेहया याहिया रै पापा नै जोय र जगत नै बतावण
 चाल्या। विमाण चडता बखन फौजा न सावधान रखण रा फरमायो जग
 सचिवा न सचेत कर र भो भगायो। नागरिका नै मनसो कैया वे - 'वै
 खुद खतरै री जिम्मेवारी न समझै। म्हैं सग दमा न बागना दग म आइ
 आफन वाली बात जता र वेगी मुट जावूला। हमलो हवै तो जुड जाया,
 फौरन पौंच जासूं मन थारै बीच पाया।'

अधिकरया रा हुकम हुया। मिल्टरी आकारा मिनखा रा रिका
 मागा। पुलस वाला रा गडका गाज्या अर दस नम्बरिया र माथै जुत
 बाज्या। थाण चौकी सूं हनालदार चड्या। उवा बिन्नेमी जातूम जाया जग
 माथ गूगा बागळा ही पकडीज र रोया। आप आपरै मोहन्ला म यारी-
 न्यारी मडळया निगराणी वगी निक्ळी। काट गट राड मायाळी दुकाना
 कन गोना खावणियो एक गलो पकडीज्यो, जको पाकीस्थानी खुफिया
 लाध्यो। वैइ हिन्दू नाई उवैरी आनी हिमरा चड्या अर पाच-मात दुकाना

सू बटया। बयो—“या तो बाबल्लो है। दो तीन बग्गा सू अठै पड्या फिरै है।” हवालदार तुरत परचा परखायो। बाबल्ल फकीर री कमर नीचे बस्याडा छोटो बिदसी बायरलेस बडा दिखाया। बाबल्ले आपरो फाट-योडा हाफपट काटो बाधर फट हवालदार र हाथ सू बायरलेस सिमट री सडक पर नीचै नखा दियो। पण जामूसडा पुलिस री पकड सू बटनी सबया। सागीडो जरकाईज्यो अर नैंग साची बाता हकारयो। इय बाबल्लिय बत्तायो के—“म्है पाव साल सू अठै जामूसी करू। दा साल नागोर म र बर आया हू।” पुलिस री इधकी रीस उमग जमी अर गरज गफनन गमी। दूजोडो तस्कर नल्ले फमकर निसर गया। आग चोर अर लार सिफाया रा जोर नालमजामूसडा जूनाडै गढ री खाई मे सरधम ऊमरग्या। पुलिस रा कटो पैरो लाग गयो, मिनखा रा मेळा छाग्यो। जेवटा ल्याया अर मायनै बड र धारै काढ्या। नागरिक देखण खातर कीडीनाळ दाइ उल्लग्या अर मगरिय र एक रूप माय पळट्या। दा सिफाया चोर र बडो घाली हर आपर थाण खानी लेय'र टुर्या। केईमिनस पुलिस र लारै घाल्या। पण केई थोथो थूक उछाळता आर घरा हाल्या। घणखरा लोग ता उव रो कूटा मारो देखणो चावै हा, पण केई खबर नवीम खूसट, उव रै मूढे री बात सुण नै खातर लफा हा। छेरुटताणी थाण पर छीड नी रह सकी, पाछी भाजी नीड हुगी, सग लोग कुटनरी सू राजी हा।

बूटा री अंडी बाडी बाजी, थाणैदारजी आया, मासकारी गाळा काढी अर दो उल्लाय खल्लकाया। क्रियो—“हरामजादा। तेरै पर मेरी पहल मे ही आल थी। शराब की दुकान पर दखा था, उसी दिन से तरे पीछे मिपाइ लगा दिय थे। मगर दुकानदार के विश्वास दिलाने पर ही इतन दिन छाडे रखा। बल वह पागल फकीर पकडा गया, तब तेरा पीछा किया। भागन मे कौन छोडता था ?”

वार खडी लाग आपसरी मे चरचा छेनी—“या कवरजी र घरा राजीना रोटी खावण जावतो अर उवा री माटर म चढ र एक दो बिरिया नाल्ल रै हवाई अड्डे ही जाय र आयो हो। पुलिस बापडी काई कर ? कारो दोम दवा। जापा ही तो इस्या बिस्या मिनवा नै माय बडाय र राखा।” बेया कया—“कमाई रा अँ ही तो मारग है। तस्करो व्यापार

अठे इया सू ही चालै है" मूठे जित्ती बाता चाल पडी ।

राठौडी लेजै सू पल्लेदार धोती परजा अेक सौखीन आदमी उवै घाण आयो अर घाणदार रै खनै बैठे र गुणगुणायो । यो मिनख चोर रै साथ मिल्याडा ओजू छुटावणो चावै हो । इयै रै सिर मार्ये आटेदार केसरिया साफा अर डील पर पूरा काट हो, चोखो पुखता माणम लसावै हो । इयै नै देखे र पर्काडयोडै जासूम रोवण रा घणा भाव बणाया । पण पुलस घाणदार री भावुकता मे थोडा ही फरक नी पडघो । चट्टो उथळा दय कर आयोडै सिफारसी मिनख नै घाणै सू बार किया । चार न पछे घिनकार पगे'र सी० आई० डी० डार म दिया ।

घर-पकड री ला लगन चाली, खाज खपत सू नगर रा नैडा अळगा खूणो रया नी खाली । सोधा अर साधु नाथ जर नकटा, मोळा अर भगत आखा लोग लाय री लपट भेळा आया । पकड रा चकामा चढया जद दुममी जासूसणा रा काळज्या कड्या । बै अठे रो आपरा अधूरा काम पूरा करता यका भाज छुट्या । सग लुक छिप र गैलै लाग्या । अेक जाते कान जासूस आपनै वतन रो काम, नाळ रै हवाई अड्डे रो नकसा बणावणो चायो । पण नकसो ऊनार बतावणै रा काम काळ न आपर कनै चुलावणै रै बरोबर हो । सा उव साक्षा—' काळ । काळ जेकर तो आसी ही अर छाडै नी, चोटा पकड'र साथ ल जायो भी । मरणै सू पला मुलक रा या काम ता करणो ही चाय ' उवै सिइया पडे जाय नै साधू र बस म नाळ रै नजीक अेक घावची रै घेरे नकली डेर रो घूणो घुखाया । गन पडी अर खबर भेजण खातर जुगन लडी । या साधू काले काकड सू बड र पाकोस्थान रै घाम जा बडला । खुटा सू खरियत मागता खबर दणा मन् कर है । जातो करता छाती घर दिन री दन्वोडी सारी मीमा तपारा अर नाळ र एराडराम ही हुम्पारी भोळी मू ट्रांसमीटर काट र बबणी पज्जाड । दुममी ज मूम, अड्डे मू उलानर बठो निटर काम कर रया हा । उन टम काकड री गस्तवमी इय अड्ड मू दा तीन विमाण उड्या । घाडा ऊचा चट र चाल्या हो इत्त न ता उवा रा वाजरलम अड्ड रै खन बठ माड रूप जासूम रा बोल्याडा (पाकोस्थान जावता) समधार मुगायन लाग्या । उडना विमाणा म पाजांन री रोज्ट हावण लागी । जफमरा आपन री

सनाह-मोचना करी अर दडाछट पायनेटा नै पाछा नाळ रै अड्डे विमाण घेर उतारण रा हीला मुळायो । पायलेटा धीराक सी बायाजी रा पालणा सा विमाण नीचै ल्यायर धाम्या । कमाटर सा'ब पैरैदार सिफाया रै हुवल-दारा न अड्ड रै इडद-गिडद दा-नोन मील खोज करणै रो खीफनाक करारा हुकम कियो । हुवलदार अड्डे री नाका बधी सू निक्कळ र जीपा सू दुसमणी अत्तो पत्तो जोवण नाग्या अर भाग जाग सू सीधा माधू खानी मुड्या । इया नै आवता देख'र अकेलो बालता माडा बोला रया । माळा न गळ म घाल, बाळा मे वभूत बिखेरया तूमडी चकी अर आपरा डड कमडल भोळी र नाळिया गाठ देंवतो थको मावटण लाग्यो ।

हुवलदार खनै जाय नै हाथ जाट्या अर मस्तर पाती दिखाळन री ओलियै सू अरज करी तथा अड्डे री नीमा सू दूर जावणा रा जादस माळया । औनिय फकीर चीपटो उठाया अर करामाती बाणी म उवामी खामत कवणा पळायो—

“अलख भजा, मो भगत है । भगन लोग साधु सत को तग नहीं किया करत बच्चा । हमारे क्या यहा क्या वहा ? हम ता रमत राम हैं । फक्कड हँ । यहा नहीं आग सही । चले जायेंगे । सभी भूमि गापाल का ।” अफटी राडी रोवणा रोया, भोळा पकड्या अर दिखाण सू काठो काठो हुयो । हुवलदार जासूसी मता खिडार खटका कियो, बाव जो रा हाथ बाध र जीप मे नाख लिया । अड्ड रै अफसरा वता सूती, नपीट उपाड्या, सिफाया सिट्टी मी कूट र घाण घाल दियो । नसो देय कर मगळी बाता हकराय नाखी ।

भेखधारी जासूस बताया के— “म्है वरमा सू भीखेया ठेकंदार रै घरा मावतो-उठतो अर खावतो पीवतो जासूसी करतो रैयो हू । म्हारी उणा साथै साठ गाठ ही । म्है उवा नै कोटा रो व्योपार करावतो । अमल, माना विदेसी साडी अर घडी जिसी चीजा बिना फूल री छडी पाकीम्पान सू ठेकंदार रै घरा आय पडी दिक्कै है । मीण मे लाखा रा माल काकड मू पाय करा ल्याया करतो । म्है पाकीस्थान रै मो० आई० डी० मे बनल रै पदमाथ हूँ । मीणो भी म्हारो मोखळा है । सरधिस र साथै देस सेवा री हुनन पाळणै खातर ही अठै दर गुजर रया हू । रवा री ही हिद हवै ?

कोई नी पिछाण पायो भारत म मुसलमान हुता ही हिन्दवा साथै खायो-
 पिया । बिना माग मेहरवानी पाई अर जद ही आज या कुटलविदया
 चौडै आई है । इयै ओरियै रा सारा समचार म्हारै सू माखर पाक पोच्या
 है । मीण मास मू जावतो आवतो रयो हू । म्हारो कबीला बठै म्हारी
 तिणखा पर मौज करै । म्है अठै ठकैदार जिस्या तस्करी करणिया नै सार्नै
 स वत्तो कमावतो रयो हू । 'कवत थकै नै बेहोसी आयगी । बूटारी ठोकरा
 अर डडार गडोडा बडोडा म कापतो डील हीगळू हो रयो हा । नसै म धुत
 कर परा र बेइचा रै गणा म जयपुर री गाडी चढा दियो । पमो पग रेकाड
 रजिस्टड करवाय दियो ।

पछै पाछै पकड चालो । पूलस बाळा उवै ठेकैदार अर दूजा तस्करी
 ' बेपार करणिया रा खोजकड्या, खोट खोटार खाटा पर चानूया । हाला-
 यता मे दाट दिया, सगला रा माख सनूत नाट किया । ठेकैदार री
 जमानत नम्बै लाख री मागी, पचाम सू कम क्रिण नै ही नी छोडयो ।
 जणो जणो चारा रै खव चढ्या अर आप-आपरै वेल्पा री जमानत सू
 अेक रो अेक जणो बार कड्यो । लाडकोड सू छूट र घरां आया, घरती
 माता रै भलापणै अर भालापणै रा गुण गाया । नुगरा भारत री ऊपरी
 जै बोली जद सुणनिया लोगा उवा मतवाद री खोळी खाली । कयो—
 "साच नै आच कानी, ऊट चढ्यै नै कुत्तो नी खाव । आई अवळाई या ही
 तो आवै । '

गावावू इलाज

बीकानेर म जँया मडाण मारवाड मझ बैया ही बरतारै सू अजाण मालाणी रो इलाकी बाज । सोक कोरा घनवाळ, पसुपाल अर खोड रुखाळै, जिनडो रा मुख साघण बठै ओजू जाबर नी वापरघा है । ना,रेल अर ना ही नाटक चेटक तथा खेल-खेल है । लोकी खाली खपत करती थकी कुत री जूण जीयँ मर । सिक्मा है न सफाखानो, 'याव है न डड जघानो । बरसे बिना वाही नी अर मादगी म दुवाई नी । मिखापै रो राम रुखाळा है । सामरा दाई रामरै डारै डोलै डबकै ।

रैवास ढाणी, ऊडो पाणी अर लाग भाळा भेड आळो लाणी है । मनस्या कर जको ही उठै जा कतर उतार ल्यावै । सागीडा सूघा है । ना, कर न काई तैकागे, च्या करै ने चकारो । अठै रा वासी आज र जुग सू पचासी साल लारै वर्ग । आयै गयै री पूजा करै, राज तेज सू डरै अर ठगी रा घर भरै । ढाढी नै अँ राणो, वैद नै स्याणो तथा विरामण नै सरब मारयात राम रो रूप मानै । दूजो कीनै ही जार्ण न बूझै । सोचै न सूझै । या कैबत इया माथै पूरी ढूँ के देखी अे सीधै री सोच, लेणा एक न देणा दोय ।' इया रो तो सावरो ही सायक है, भाळा रै भगवान अर आधा री माखी राम उडावै ।

छोटा गाव जर छोटा पाळा घर, पर की घर मे कोई नै सिर सिखा होम र ताव चडज्ज तथा बेमार पडज्जै ताँ गरणियो मच ज्वाव । सग साग भेळा होय र पूछ ताछ करण नै आव ।

अकर री बात गाव मे चौधरी रै डाबडै नै जोर रा ताव चडग्या ।

सनीपान बणभी अर वा बावळवडा करतो घको बलण न लाग्यो । वात, ताप री मुणता ही आखा गाव चौऱ नो हुग्यो । भाजा नासण करी अर दाना दाठीक मिनख रातू रात जाय'र दूर्जे गावडें मू भट स्याणो बुला ल्याया । स्याणें आय'र चट चौघरो रे वेटे री नवज टाही, जद जाय र वसती री कास की कम होई । दूध म जावण सा लाग्या, लोग जम्या अर सामो भाग्या । सगळा रें जी म थ्यावम आ गियो ।

पण स्याणा आयो जका ही स्याणा नही, जखाणा जाटू अर अकडू सस्ताद । नाड दख परा'र मूढा सुजा लिया । बाल्या न चाल्यो टूपीज'र करडा ठठ धणग्या । वणाही बडक सो देव, हाठा मे ही की नाव सा लेव अर घर आळा माथे भूज बळ । रोम म आठो टुरड हाय र फुफावे ।

काटक र कवे— म्हैं हमें के करू ? थारा हियो फूटेडा हा के ? मनै इत्तो मानो काकर बलाया ? रोगी र तो घणा दिना मू सरद गरम भेलो हो रही है । इसो म्हैं किसा भगवान हू जका जरडकें'र दोना ने भेली भान नावू । दब्योडो रागी क्या आल्यो जाव ? पण मिनख रो काम, जवाब देऊ ता दुरनाम । इय रोग रें हुई (सूई) रो अलाज करणा पड ही । (ममझ्याक नी सूई रो) घगा सा तूई ल्यावो । आजकळें आ ही अलाज चालै ।'

गाव आळा भेळा भेळा हुया अर सग मुणता रिघा । ता ता व ग्रामो फोन री मूया नै जाणा अर ना हां काई गैस बत्ती या दूजी बत्ती कळ हाळी नै पिछाणा । बार तो आडणिया मेखलियो सीवण आळी मूया ही घरा लाघै ही । भाज्या अर आप आपरें घरा मू सोज र माकळी आछी माडी सूई ल्याया । गाव री लुगाया इत्त ने बाडया चढगी अर उपराडें कर सप सपाटिया करण नै लागगी ।

बूढी डोकरया डरी अर आपस री मे वाता मळ करी । बोनी— 'बिरया । ओर बिरतन चाल्यो है अ ?' किमाक फँताल वापरया है । म्है तो राग ही मोकळा देख्या, स्याणा ही घणा ही आया । पण मूया स तो राग कँण ही आछो नी करयो । आज ताई तो कुनडियाळी उकाळी अर चिडी खेतियाळे काडें रा ही ओखदहा । घासा घूटियो अर भाडो भपटा ही बरोयता । पीड पर चाचवा तथा साई मूजन माथ सीगडी-टोइया खावता

क्यावना मिरा, सूयाळो स्याणो तो आज ही सुण्यो इत नें पछें दूजाडी दांती वूदळी बोनी—“मनं तो हमें रामजी उठाय लेवें तो चोखा रवें । बोनी आग्या सूनूवा नूवा कौनव रासा ने-या नी जावें ।”

स्याणं सूया जाई अर पाछी फरणाई । वाल्यो—“दीसै बोनी ? सग बागदा दीना । अटकळ हू ही बमोक, काई मिनख ही है ? राम निसर ग्यो धारो । रागी वरडावें, रोग वरडो वधता जावें अर ये काठा माठा बाटा-टूटी सूया स्थार दिखाळा । आग कोइ डागरा थोडो ही है ? मिनख रा काम है नी ? मोटी अर नखरी हुई त्यावा । नकसाण नी पूच ज्यावें । वया वाम पर घाला । का मन वजनाई दगळ हो ? मोटी अर हखरी हुई बिना काम ताजें जावें नही । नही है तो जावक नाट ज्यावें, जका म्हु म्हारा गना लू । माई मिनख नें हाथ घालणो हसी-खेल थोडो ही है ?”

स्याण री लूठी दबडव सू घर बाळा मैग दडकीजग्या अर हाथा जाडी करण नें लगग्या । बोल्या—‘वार गाव रा जाया आधा चूसा हा, की कानी जाणा । म्हारी आग्या अधारो धारी चडूड च्यानणा है । माच पय्ये डावड री चित्या मे चूर होरघा । उपात्र नी मूर्क । हाथा वामण छूटरघा है, पट म पाखाल चाल गया है । म्हारी मूरखता माथ धूळिया दवा अर मूर्ई रा अलाज करणो हाथ म लेवो सा । म्हारै तो द राम वरावर हो । मालक हो सा । उबारस्यो तो उबरस्या । गुवाडी रा दीया बुझ । मानखा दरावो सा । डूबती नौका नें वेगी वराडें लगावा, पार उतारो ।”

दूजा मिनख भाज'र गया । गुदडा म डारा घालण आळो लामो माटी वर सूया नळे त्याया अर सगळा स्याण न सूपी । स्याणं आग्या चाढी अर सूया मामन आयोडी माय सू अेक ऊजळी दख'र काढी । लुगाया टाबरा स्यू घर खाली कराया अर बेमार रा कुडतियो फाड र अळगो वगाया । एक त्रुकियाळें मास मे लामो सगळा घमोड दी । अकूणो रै खनै मू माड ताणी चोड दी । ताव म सुतो चौधरी रो बेटो चिमकयो, चिरळाया अर जार मू अरहायो । जद स्याणो कयो—‘वैस ।। वैस । हमें हाकेही सायरा आय जाती । सूई साची जगा लागगी है ।” लोगा हाथ जोड लीना रोकण, रिपडा सू स्याणं रा गून्हा भर दीना ।

जेक कवत है— 'ढाणो म ढोलण ही भूवा । " दूध पीयै जर चूरमै । जीम गाव म आडू हकीम अरड फरावै । छार रो हाथ पीडा सू सूज घर-घर रो लोक बूझै तथा स्याणो गूज कव— "दखो, रोग हमै टावर र ढोल सू बढै अर एक जगा आवै हूड रै को चर हू वारै जाव । डेढ नो दिना म हफा (मफा) उठ जाही । रैयो खैया रधी रै रूप हू वै आही, टरण रो कोइ बात नही । मरण रो पुळ टळ गई । अलाज आपरो अकरो असर उठावै । रागी नै गाभा हू जरू दाबटे राख्या, खोभा जावत रोग रा चालैना । "

पलाण पाछो माडयो घासियो घाल 'र स्याणो पुगायो । पण चौधरी बाल्यो— ' बटे रै सायरा नही आयो । रात दिन कूकै बकरियो बोकै जिया विलारै । हाथ हाथी रै पग रै लगभग होरिया है, कोई दूजा हेदकी त्यावो म्हारै सू ना जायडै रा रोवणो सैयो नी जाव । ' उवै टम भाग सू कोई महुरियो भिनख आय मिल्या । रोपणा सुण र उव रोगी नै खनलै सहर रै सफाखानै वेगा ले जावण करडी मला दीनी । बळदा गाडी पर गून्डा पिछाय र मुवाण्या जर महर खानी लेय र चाल्या । छारो हावतो जुवान हा, देखण हाळी ज्यान न चित्या लागगी । महर पौंच्या जर आव टळा । सफाखानै म डाकघर अर कम्पाउंडरा छोर न देख्यो । पण छारा आपरै हाथ माथ दूजा हाथ नी लगावण दवै ।

अळगै सू ही गूघावै, टीळी मारै अर गाभा फाडै ।

डाक्टर पूछ्यो— ' क्या हुआ ? यह हाथ कैसे पक रहा है ? इतना सोजन क्या आ गया है ?

छोरै रा बाप बोल्यो— ' तप चढ्या अर बरडावा लाग्यो । जद स्याणै सूई दीनीमा । "

डाक्टर भट्टे पूछ्यो— "कोनसी सूई दी थी ? और कहा स खरीदी थी ।

चौधरी बाप कव— "लामी माटी खरी सूई ही मा । नवी नकोर गदारिया खन सू लियोडी ही । चाटना ही छोरा चिन्ळा उठ्या अर बेनी कर लिया । नही ता गूम छूम पड्यो ।

डाक्टर पूछ्या— ' पैनिसिलीन की थी क्या ?

बाप बत्ताय—‘पैरयामोतन हाळी तरी ही ना । सोवेंदे होळी ही । मूंडा, रामी अर उपरान गोयण हाळी मोटी मूंड ही । मूंड तो भरकर बया अर लामा उभराठ मूई मू हो मीयां ना । मूई म कोई पाट ना हा । बापा ना पळई ही, म्यापे पुरी मोऽ म वजण दानी । बाप बत्ताय छागे बीच बिबाठ ही विलविलावे अर निः पाव हाय ताया तथा मूय ‘विरा मचा रात्रा है । डाक्टर वृत्तिया टावे, हाय लागता ही छारा रोध । पाट माहुरा माफरहा लफा -डकै ।

डाक्टर दग’र घर आळा माध भूज बडकै ।

बव—‘अरे मूरया ! यह मूई किनन गटा दी ?’

बाप बव—‘स्याण दोनी सा । सखरी मूई लगाई । आप वम मनी करा काई खाटो खीलो नी हा । बिसवाय राखा सा, रधकी मूई ही । दम बामा म मू छटवी हो ।’

भागी भाल्या , डाक्टर रं जी सवा दुय माल्या । रागी रं मारता न गाठ निवाळी अर ओजार मगाय र टावर र वृत्तिय म मू मूई पाछी, वाडा लाही राध रा नूनिया नीर हुवा । हाथ रं मलम लगाय र पाटी बाध दी । गाळी दय र वडे माध मुवाण दिया । वडे सनव प्यार सू थप थपाया अर तुरत आछा बर दवण रा धीरज बधामा । पछ बाणनार समीननार न रिपाट करी अर आपरं असक्ताळ चलाया । पचायन समिति रा प्रधान अर बी० डी० आ० नळे डाक्टर र चपरासी साथे आया । सग जाण सफाखान बडधा । डाक्टर मूई री सारी वान बनावता थका जडधा । रागी रं हाथ मू काढेडा गुनमरा ल्याय र दिवाळधा अर टापर र घरम न पाळधा । बारनं गावा रं भित्तारी मूरखता साथे आयाश आखा आदमी हस्या-बस्या ।

बाणनार चौधरी न बया—मूर् किमन नगाधी थी ? नाम बत्ताओ । मै उमका हयकडी लगाकर चालान करुगा ।

चौधरी कयो—‘स्याणा हामा । सखरी मूई लगायी । उव र हय-कडी काई वान री नगायो मा ? मायरा आयो नी जाया, उव री काई कपूर ? वा काई नगवान यात्रा ही हो ? म्हारं ता बापडं गुण ही तरयो, गुण न आगण कैया माना । डाक्टर काई करे? मुइ ता काढे? पत्नी चाडणी

दारी है नी ।”

थाणदार भल्ले पूछ्या — ‘वह तुम्हारे गाव का था क्या ? उस अनाडी वंछ का नाम क्या था ?’

चौधरी कयो—“गाव रो ठा कानी सा ? गैल बगतो बटाऊ हा । म्हारै ता छारै रो अलाज मन सू करयो सा । बापडै आपरा काम छाडेर म्हारो पत्था करया । म्हा सू तो का कूडी वहीजै नी , सूई रो अलाज हर काइ थोडी ही कर सकै ?’

प्रधान बीच बिचाव करतो वाल्यो । “गाव रा आदमी डोफा हूव ? काई पूछो ? करसा रै काम नै अब्बों आप घणो बघावो मतीना, गरीब मारजा जानी । म्हारै कणै सू ही माफी दिरावो थाणदार साव । म्है ग्राम सेवक न मेल’र हणै री घडी मगरै ताई सारै इलाकें म डूडी पिटाय दसू । भल्ले कोइ इमो काम नी करसी-करासी ।

पुलिस थाणदार चौधरी नै कयो—“चौधरी जी आज तो मुझ प्रधान जी की राय मान कर फकत आपको एक मौका दना पड रहा है , आइंदा ऐसा इलाज फिर कभी करवा लिया तो सदको जेल भिजवा दूंगा समझे ।”

चौधरी उथळो दियो—“क्याने सा ! इसी मती करया । सखरी सूई ही , आजकल तो सुणा, सूई रो ही अलाज चालै । स्याणा नै जळ कुण कर ?’

